

La construcció medial de la muntanya a Catalunya (Segles XV-XX)

**Una mirada al paisatge
des de la geografia cultural**

Francesc Roma i Casanovas

Programa de doctorat en geografia humana
Departament de Geografia, UAB. Desembre de 2000
Tesi doctoral dirigida per **Abel Albet i Mas**

6 - Sisena part: *Els principals agents en la construcció contemporània de la muntanya a Catalunya*

Aquesta sisena part presenta alguns dels actors més importants en la consolidació de la nova mediança a Catalunya. En el capítol 6.1 tractarem fonamentalment el món dels Jocs Florals, tot buscant la primera formalització del concepte de *mntanya catalana*. El següent bloc temàtic (6.2) està dedicat als banys i, en menor mesura, a les topografies mèdiques. La moda d'anar a prendre les aigües va ser una de les activitats que més gent de la ciutat va posar en contacte amb el món rural i muntanyenc. En aquest sentit, fou un dels grans moviments de “descoberta” de la muntanya i de la seva acció sobre l'ésser humà.

Els capítols 6.3 6.4 i 6.5 estudien l'aportació dels excursionistes a la construcció medial del paisatge català. Aquesta va ser la més important de totes, tot i que sempre ens podem plantejar qui havia afaïçonat la seva mirada. És molt clar que la seva vocació proselitista va ajudar a estendre entre les diferents classes socials catalanes l'estima per la muntanya, tot i que aquesta arribada en diferents grups socials no es produís en un mateix moment.

Finalment, en el capítol 6.6 es fa un breu repàs del paper formalitzador del primer paisatgisme pictòric català i de les seves relacions amb altres agents formalitzadors.

6. 1 - Literatura catalana, muntanyes i paisatge

En aquest capítol, a través de la producció poètica, pretenem veure quines metàfores tenien a la seva disposició tots els actors que estudiarem en els propers capítols per aplicar-les a la seva relació amb el medi natural i especialment amb les muntanyes. En aquest apartat, trobarem la primera formulació del concepte de *mntanya catalana* i dels valors que a ella es varen associar. També veurem com la poesia es va vincular al fet excursionista i com la muntanya va esdevenir una reserva cultural i nacional de catalanitat.

6. 1. 1 - La poesia dels Jocs Florals

Ens proposem ara de fer un repàs -que no podem dir exhaustiu- a tota una sèrie de produccions literàries que d'una manera o altra fan referència al paisatge català i especialment a la nostra muntanya. Cal remarcar que la nostra recerca s'ha basat especialment en l'estudi de les obres que resultaren guardonades en les diferents edicions dels Jocs Florals de Barcelona, afegint-hi algunes coses més, recollides de forma molt menys sistemàtica. Es a dir, que el que s'ha estudiat a fons han estat les obres guardonades als Jocs Florals que foren premiades, en el període que va de 1859, data de la seva restauració, a 1900. Caldria completar aquest treball amb les antologies de Josep Romeu i de Josep Camps i Àngels Jubany, les quals, evidentment, han estat tingudes en compte a l'hora de redactar aquesta part.

Els Jocs Florals són una institució medieval que, desapareguda, va ser restaurada l'any 1859 i que s'ha considerat com un dels primers passos en la recuperació de la llengua catalana i del sentiment nacional. En aquest sentit ens hem de fer ressò d'una frase del discurs de Torras i Bages com a president del Consistori dels Jocs Florals de 1899 que deia que "*La poesia és aroma i emanació de la mateixa substància de la Pàtria*"¹. El que volem demostrar en aquest apartat és precisament això, que la poesia jocfloralisca pot servir com a indicador de la nova mediança que es va establir a partir de la segona meitat del segle XIX amb el fet muntanyenc català. De fet, ja podem avançar que en els Jocs Florals, es farà realitat allò que Joaquim Rubió havia dit del geni poètic català, és a dir que els mars, les muntanyes, els camps i els costums n'eren molt rics². Amb aquesta frase no volem dir que el geni poètic fos quelcom natural i que es trobés en les muntanyes, ans al contrari. Va ser el jocfloralisme i la poesia el que va anar a buscar el medi natural, i no a l'inrevés. Aquest capítol pretén descriure aquest procés de descoberta de la muntanya i de representació a partir de nous tòpics.

¹ Torras i Bages "La força de la poesia" in *L'Església i el Regionalisme i altres textos (1887-1899)* Barcelona, Edicions la Magrana, 1985 Pàg 127-144

² El restabliment dels Jocs Florals no va ser un anacronisme ni estava en discordança amb l'esperit del temps, va ser "() lo resultat natural, casi necessari de la existencia del geni poétich, que jamay se ha extingit completament en aqueix pais, del qual tant ríchs son en poesia sos anals, los mars que lo banyan, las montanyas que lo defensen, los camps que lo matisan, y fins las costums dels qui lo habitan ()" ("Discurs del senyor don Joaquim Rubió, altre dels mantenedors" in *Jochs Florals de Barcelona en 1861* Barcelona, Imp de El Porvenir, 1861, Pàg 179-182)

Un procés que podem començar el mateix any 1859, quan Isabel de Villamartín rebia la Flor Natural com a premi a la seva obra *Clemencia Isaura*, en l'endreuça de la qual es llegeix que la poesia és dedicada al consistori dels Jocs Florals perquè aquest obria al geni català "(...) *novas regions (...) y nou espay. Pus feu revíurer la olvidada historia (...)*". Tot i que el que ens interessa ressaltar és aquesta "descoberta", convé remarcar que aquest nou espai que els Jocs Florals obrien al geni català, no fou per a ella -ni per a molts d'altres- la muntanya, perquè Villamartín es dedicà a versificar una història de tipus medieval que es desenvolupava al voltant de Tolosa, ciutat a la qual,

*"Dèu li doná, com á gracia,
dolsas brisas per sòn front,
hermosas flors per sa falda,
y li posá lo Garona
per sòn Mirall á las plantas:
no mólt distant de Tolosa,
y al bell peu de una montanya,
hi havia un castell famós
per lo que d'ell se contava"*¹.

La plana de Tolosa és rica en flors, unes flors que no duen la nostra autora cap a la muntanya, sinó cap a una plana "*tan hermosa*". I és que aquestes flors podien desaparèixer sota el poder d'una tempesta que encara no havia estat percebuda en clau sublim. Amb una d'aquestes tempestes, Víctor Balaguer va obtenir un accèssit als Jocs Florals de 1861, any en què fou declarat Mestre. El poema duu per títol *La campana de l'Ave Maria* i serà estudiat més endavant. Aquell mateix any, el segon accèssit fou per a Antoni Camps i Fabrés amb *Lo solitari de Montserrat*, poema en què tampoc no trobem cap tempesta agradable. Però també aquí la natura rural o muntanyenca hi és present:

*"¡Salut, oh sagrats pichs, montanyas veneradas
y selvas aromosas de plácida quietut,
ditxosas soledats, tranquilas, anyoradas,
oh silenciosos valls del Montserrat, salut!"*
(...)

*"Al pich mès alt m'acullo. La nit cubre la terra,
me gronxo sobre l's nívol, y en va busco un estel;
los uracans brunséixen, lo llamp ratlla la serra...
oh trons, en vostras alas, pujáu mon crit al cel!!!"*
(...)

*"Qué dolosa y felis vida! Contemplo la natura
y adormen mas tristesas los cants del rossinyol:
en m'amargura ell pena, jo peno en s'amargura;
ell tendre me consola, y sò jo l' sèu consol."*
(...)

"Y eix cántich de alabansa, fantástica armonía,

¹ *Jochs Florals de Barcelona en 1859* Barcelona, Imp El Porvenir, 1859 Pàg 27-57

*que á Déu sers aixecan, com un tribut d'amor,
mos sentits arrebatada, mon esprit extasía,
y en alas de estos himnes al cel s'eleva l' cor”.*

Aquest mateix autor repetiria un altre segon accèssit a la Viola d'or i plata l'any següent (1862) amb *A mon Deu*, un poema en què diferents elements naturals, entre ells les muntanyes, canten a Déu:

*“Los monts, valls y planuras,
Los rius, los mars, los vents, en varia veu,
Los profundos abismes, las alturas,
Totas la criaturas
En bell acort te cantan, oh mon Deu!”*

(...)

*“[Ton nom] L'ascolto en l'enramada;
L'oviro en la flor y herba del camp;
Lo sento magestuós en la cascada;
En la ona, en la tronada;
En lo nívol lo veig escrit pel' llamp”.*

La natura és com un temple on es pot trobar la divinitat, tendència que, com hem vist, no fou estranya al món català del segle XIX. Però, en realitat, Antoni Camps busca Déu en el medi natural i finalment s'adona que és al seu interior. En ell encara trobem una versió moderna del *contemptus mundi*:

*“Mes ah! loca fal·lera!
Perque t' busco desde un á altre confi?
Per trobarte ma ment vola lleugera
A la celeste esfera,
Y tú, món Deu, habitas dins de mí!
Jó, llum de ta llum pura,
De tòn amor al pit ne tinch la font,
Y com son rey m'acata la natura,
Perque veu ta figura
Que brilla refulgent en la meu front”.*

I és que el *contemptus mundi* i la visió romàntica de la natura tenen en comú un plantejament transcendentalista de la realitat, més velat en un cas, explícit en l'altre. La natura, per a ambdós, és i no és una altra cosa, el tercer més enllà del jo i del món. Allà l'ésser humà es converteix, com deia Franquesa i Gomis, en un semi-déu. Antoni Camps obtingué el mateix 1862 el primer accèssit a l'Englantina d'Or amb el poema *Lo Compte (sic) Borrell*. Aquest poema, abans d'emprendre la via mítico-històrica, començava dient:

*“Encantadoras riberas
son las que l' Cardener banya;
l'ombrejan las arboledas,*

*en sas aigües s'enmirallen
 balandrejant en la brisa
 de la fresca matinada.
 Cada branca un pom de flors,
 un pom de floretas blanques;
 cada floreta un dolç niu
 de papallones daurades.
 Las voras del Cardener
 son del rossinyol la patria,
 lo gronxan en llurs jardins,
 sos secrets d'amor li guardan,
 y en llurs regaladas fonts
 beu la dolçura ab que canta.
 Claras las aigües del riu,
 puras, cristallinas baixan,
 ja s'extenen en llit d'or
 ó en catifa d'esmeralda
 silenciosas, adormidas
 dessota la fresca ubaga,
 ja brumosas, bullidoras
 per la penya lliscan, saltan
 ó desfentse en glops de neu
 ó esqueixantse en brins de plata".*

Com veiem en aquests versos, si bé és cert que el medi ambient natural està adquirint pes dins dels temes que són pertinents de tractar, encara no hem trobat cap poesia en què la muntanya per ella mateixa sigui el centre temàtic. Per acabar-ho d'arrodonir, l'any 1863 Camps i Fabrès obtindria un altre accèssit a l'Englantina d'Or amb *Berenguer lo Fraticida*. Aquest poema començava dient:

*"En los boscos del Montseny,
 per las tristes fondadas
 de sos deserts tenebrosos,
 Ramon Berenguer cassava".*

El Comte Borrell, Berenguer i altres personatges de la nostra història ocupen el lloc de la natura. A més, aquelles tristes fondalades de què ens parla Camps difícilment permeten parlar de la seva poesia bosquerola com d'una poesia de tipus paisatgístic. De fet, el guanyador de la Flor Natural d'aquell any, Dàmaso Calvet, amb l'obra *Los ayres de la Patria*, tampoc no era massa més inspirat pel que a nosaltres ens interessa, perquè en el seu treball el paisatge només hi és insinuat. Nogensmenys, el sentiment paisatgístic sembla reservat a les planes més o menys agrícoles. L'any 1864, un autor o autora anònim guanyava la Flor Natural amb l'obra *Esperança*:

*"Guayta'l sol darrera l'auga
 ab son mantell rossengant*

*de llum, y'n sa cara encesa
n'omple'l mon de claretat.*

*Mil colors se reflectexen
dins la boyra, y'l cel apar
la paleta de les tintes
ab que Deu tot ho pintá.*

*Puja, rodola, devalla
vestint d'esmeragda els camps,
los núbols d'argent y grana,
y la mar de satí blau..."*

(...)

*"Nasqué 'l mon en primavera,
y sempre que complex anys,
d'un mantell se vest la terra
color vert y florejat.*

*Cada fulla de cad'abre
te una flor gentil devall,
vist ran de les soques, semblan
uns cels menuts estrellats.
Les comes en flors esclatan,
esclatan en flors els prats;
les violes boscanes riuen
ab els lliris muntanyans".*

(...)

*"Dins esbarts de núbols negres
hi cöetjan ferests llamps, (sic)
la pluja, 'ls trons y l'oratge
los seguexen udolant".*

(...)

*"Los colors ab quel sol daura
l'ayre, la terra y la mar,
desque surt vestit de purpre
fins qu'es pon enmortallat;
Lo dols aroma quens porta
l'escalfat alé del matx,
l'incenser quel fum axeca
en flochs acaragolats;
Les armonies qu'etzalan
los torrent y comalars,
y'ls aucells que amagats cantan
entre abres remoretjants;
L'ull que l'infinit esguarda
lo cor que rebutja 'l mal,
lo seny que per guia cerca
lo ver, lo bell y lo sant.
Tot lo pur que l'home estima,*

*tot hom pur quel be ha obrat,
tot sen va'l cel á romandre,
tot sen puja allá d'allá”.*

L'any 1864, la poesia *Amargor de la Vida*, també anònima, guanyava la Viola d'or i argent. Aquest poema introdueix el tema montserratí i la muntanya serrada com a fugida del món:

*“M'aturdeix de la terra
lo brugit espantós que al cor retrona.
Vinch á la vostra serra
perque m' doneu, Madona,
la ansiada pau que res del món me dóna”.*

Amb aquesta poesia som, de nou, davant la versió moderna del *contemptus mundi*, però aquesta fugida del món ja duu l'autor o autora vers la muntanya: qui va escriure la poesia pretén fugir de l'amargor “(...) *y de la vall impura [on] l'ayre viciat m'ofega, y la pòls dels combats ma vista encega*”. I, per fer-ho, es refugia en la Verge, buscant els dons que la muntanya li pot oferir. En aquest context, la boira és agraïda per evitar l'ofensa del món exterior:

*“¿Y ab quin plaher la cresta
dels pichs serrats á descubrir s'alcansa,
que en prodigiosa aresta
al firmament se llansa,
sempre indicant lo cel, nostra esperansa!
Sovint m' han dit que s' posa
sobre 'ls tallats torons la boyra freda,
y entre l' vapor confosa
llavors tota vereda,
del món aislada la montanya queda.
Millor: així á ma vista
del món la imatge no ofendrà importuna.
Boyra mes freda y trista
allí es la glassa bruna
que 'ls cors cubreix quant penan sens fortuna.
M'han dit que la tormenta
aquí mil voltas ab fragor estalla
y en commoció violenta
tot element batalla,
y foch dels núvols esquinsats devalla.
¿Y al que ha sofert la injuria
de mes horrenes tempestats encara,
qué li ha de fer sa furia,
Senyora, si s'ampara,
com l'abrich mes segur, junt á vostr' ara?”*

No ens estranyarà que davant d'aquest “panorama” l'autor o autora d'*Amargor de la vida* acabi demanant finir els seus dies com un anacoreta a les muntanyes. La muntanya serveix per retirar-se de la via quotidiana, per guarir les ferides espirituals, per fugir de les valls i anar a un lloc esquerp, però allunyat de la vida mundanal. Les tempestes són perilloses, tot i que hi hagi qui les prefereixi a les tempestes humanes. La tempesta que tapa la vall i tot allò que es vol evitar permet la fugida del món i la trobada amb el més enllà: “*Amb quins altres sentiits me'l fareu veure, aquest cel blau damunt les muntanyes (...)*”, es demanarà més tard Joan Maragall. Aquesta imatge de la muntanya com a refugi del món embogit i degenerat de la vall es veu molt clara en *La montanya catalana*, obra de Josep Lluís Pons i Gallarza, premiada amb la Flor natural als Jocs Florals de 1867. Aquesta poesia és d'una importància cabdal per al nostre treball, perquè convé recordar que Francesc Matheu, aleshores president del Consistori dels Jocs Florals, qualificà Pons com “*(...) potsé'l primé'en la gaya ciencia que cercá en la Montanya Catalana y en la Llar los tesoros de nostra herencia*”¹. Amb ell la muntanya entra de ple en la temàtica dels Jocs Florals, però no només com a poesia. Pons i Gallarza, entre altres coses, deia:

*“Montanya de ma patria, ¡salut! al fi respiro;
L'immens espay me volta, l'encesa llum del sol:
Las vilas y las planas als peus jayentas miro,
Del mon lliberta l'ànima mes alt exten son vol”.*

(...)

*“Aquí'ls gemechs no s'ouhen que'l jorn de la venjansa
Ferida per lo sceptre, axeca la ciutat;
Ni sobre del patíbul se veu má com llansa
Als pobles espés que udola lo cap d'un rey tallat”.*

Per a Pons, és dalt del cim on es troba la llibertat de l'ànima, una fugida espiritual en la mateixa línia que hem tractat fins aquí. Però aquesta poesia acaba amb una davallada dels cims, una devaluada que, més que de retorn a la vida normal, duu el seu autor d'Espanya a Catalunya:

*“Trist s'atura 'l meu pas: l'erma montanya
Com mes de mi s'allunya,
Mes se m'emporta l' cor... Aquí... es Espanya;
Allí dalt... ¡Catalunya!”*

Catalunya és *allí dalt*, en una muntanya en què es refugia l'esperit i on la llibertat és accessible; en un espai simbòlic que permet fugir de la degeneració de la humanitat. El sentiment patriòtic que veiem tan clarament en Pons no mancà tampoc en l'accèssit a la Flor natural d'aquell 1867. Aquest accèssit fou per a Armengol del Montsech i la seva poesia *A la conca de Tremp*. Per al nostre autor, la tempesta ja és quelcom sublim:

¹ Recollit en Jocs Florals del Canigó Recort dels Jochs Florals de Barcelona de 1902 suspesos per l'Autoritat militar lo dia 4 de maig y celebrats lo 11 de novembre á Sant Martí del Canigó Barcelona, Estampa de La Renaissensa, 1903 Pàg. 47

(...)

“endinzat per les montanyes,
de les aubagues fugintne,
correguent per les solanes;
esguardant damunt lo cel
ab sa pura vesta blava,
y dessota 'ls peus les bromes
que demunt les valls s'aplanen;
sentint allà baix la feresta
la tempestat còm esclata,
el tro recorrent les serres
y'l llamp calcigant la plana;
y allà dalt torna la pensa,
y los ulls tornant enlayre,
ovirar com sonriguent
lo sol amorós ens guayta,
vessant ab ones de llum
la pau, la quietud, la calma!
¡Oh Deu meu, còm assí dalt
tot mon esperit s'axampla!
¡Cóm d'amor lo cor s'amplena,
y còm de fe s'omple l'ànima!
¡Que bell me sembla lo mon
mirat d'aquestes alçaries!
¡Qué alegres trob los matins!
¡qué delitoses les tardes!
Y ¡qu'hermós, Deu meu, qu'hermós,
la tempestat ja passada,
devallar cap á la vila
quant la vetlla ja s'atansa!”

(...)

“¡Ay, adeu, conca de Tremp,
adeu, volguda **montanya!**
Per tu serán mos sospirs
quant sigui á la terra baxa;
per tu, **quencara' vuy servas**
feelment antichs usatges,
essent, per gracia de Deu,
de soca á arrel catalana;
per tu, que dins Catalunya
ets paradís delectable,
hont en mitx de monts altívols,
que fins los núbols traspassen,
s'amaguen vergers florits,
y'ls valls més plahents s'amaguen;
per tu, que als homes convidas

*ab la pau de les montanyes,
per tot mostrantlos tes serres
d'oliveres coronades”.*

Armengol del Montsec planteja l'eixamplament ecosimbòlic de la muntanya, una obertura vers mons espirituals on encara es conserven els antics usatges i la pura arrel catalana. La poesia dels Jocs Florals deixa veure com la muntanya juga un paper difícil de qualificar en aquest primer regionalisme. D'entrada, dalt de la muntanya, l'esperit s'eixampla, s'obre a dimensions metafísiques. S'obre a Déu, i s'obre també, per als autors jocfloralescos, a la pàtria. En aquesta poesia veiem clarament allò que ja hem vist en altres capítols: que, en aquella segona meitat del segle XIX, regionalisme, catolicisme i muntanya varen entrar a formar part del mateix context cultural i varen establir relacions d'analogia entre elles. En aquest sentit, ja hem parlat de la presència de Torras i Bages en el Consistori dels Jocs Florals; ara hi afegirem que l'any 1870 el també eclesiàstic Jaume Collell guanyava la Flor natural amb l'obra *Montserrat*. Amb ell, aquest massís esdevé el símbol de la nostra pàtria i de la seva perduració en el temps:

*“Jo so dalt de la cima d'aquest altar de roca
que per la santa Verge bastí la ma de Deu,
(...)*

*tot lo que vetx m'es patria, n'es terra catalana;
quí per tot m'entenen, tothom me diu germà”.*

(...)

*“Y axís may per nosaltres se'ns tanca ni s'allunya
la má que als nostres pares per setgles ha guardat,
y sempre tindrem patria los fills de Catalunya
mentres al cel s'axequen los pichs de Montserrat”.*

Fent un paral·lelisme amb la Bíblia, podem dir que per a Collell, mentre les muntanyes -sobretot Montserrat- es mantinguin d'empeus, els fills de Catalunya tindran pàtria. Aquest sentiment patriòtic també és present en l'obra *Al Pirineu*, poesia anònima que rebé un premi extraordinari en els Jocs Florals de 1876:

*“Ab quin afany, llavors, de ta florida serra
mos peus trepitjarian lo más alsat turó,
ab una sola ullada guayant tota la terra,
veyent com dos bessones Puigmal y'l Canigó!
Vindria en romiatge pèr via fadigosa,
á respirar tes flayres, á viure en ton espay:
y allí axecant la testa, veuria la ditxosa
Provensa, la germana qu'estim y no he vist mai!
Sobre penyals altíssims cansat m'adormiria,
embriagat d'aromes, sadoll de gotx y encís:
y al voluptuós murmuri del vent somnaria
belleses de la terra, plahers del Paradís.*

*Y al despertar, sentintme sobre mon front la calda
d'un sol qu'en sa llum porta l'esplendorós estiu,
com si sigués mon somni posat sobre ta falda,
veuria la Cerdanya, la vall que sembla un niu.
Veuria ses arbredes, ses rebrotants rabasses,
ses hortes regalades, son ayre delitós,
y tu qu'ab tes montanyes l'enroïllas y l'abmassas
com á sa bella aymia l'enamorat gelós!
Vell Pirineu! tal volta com ta brillant nevada,
ma jovensana testa un jorn blanquejará;
llavors, ta ratlla blanca signant á la maynada,
tes espadades serres li ensenyaré á estimá!.
Axí'l bon Deu conserve ta sava vigorosa
y guarde á exa Cerdanya son natural encís.
Si puch visitá un dia aquexa vall ditxosa,
no'm seré nou, quan mori, l'entrar al Paradís”.*

Amb aquest poema som a l'any 1876 i encara el seu autor dona la impressió d'estar parlant de llocs que desconeix: *si puc visitar la Cerdanya...* diu en el penúltim vers. A més a més, tota la poesia ha estat escrita en condicional. És clar que l'autor desconeix els indrets que li semblen més propers culturalment i nacionalment i aquest fet deixa veure clarament com, abans de ser “conquerida” físicament, la muntanya catalana havia estat “domesticada”, per no dir “conquerida”, per la mirada. Se la cantava de la mateixa manera que es podia cantar al paradís o a les muses que inspiraven aquells poetes; se'n coneixia l'existència però se n'ignorava la presència.

Ara bé, el mateix any en què aquesta poesia era premiada, un esdeveniment molt important anava a tenir lloc en la societat barcelonina: la creació, precedents a banda, de la primera societat excursionista. Aquest fet és molt important, però no ha d'induir-nos a error perquè el primer excursionisme, com veurem en un altre lloc (6.5), serà més donat al paisatge construït i humanitzat que no a la muntanya i molt menys encara a l'alta muntanya. Ja podem avançar que avui dia sabem clarament que, dins del fet excursionista, es tardaria a emprendre la via de la muntanya per la muntanya. En el primer excursionisme, la muntanya era força llunyana, perquè el que comptava era el sentiment nacional i el treball en profit del país. Ara bé, el primer excursionisme tenia una imatge de la muntanya que era analògica a la que estem estudiant dins del món jocfloralesc. Per això la importància d'ambdós fets, que no feien altra cosa que reforçar-se mútuament: el que ens interessa és que, en el primer moment, més que accedir a les muntanyes, el que es va posar de moda va ser cantar-ne la seva utilitat espiritual i social.

En el mateix sentit patriòtic anava *L'anada á Montserrat* de Josep Franquesa i Gomis, Flor natural de 1877, i personatge també molt vinculat al món excursionista:

*“¡Oh gotx! somriu la patria
demunt d'aquets pujals
gronxats per las onadas
d'un vent de llibertat”.*

Franquesa i Gomis sembla dir-nos que la pàtria i la llibertat es troben dalt de les muntanyes. Però per a ell, les penyes són herois nacionals petrificats: Jaume I, Pere el Gran, els Almogàvers, els consellers medievals, etc. i passejar-se enmig d'ells ofereix una lliçó política i patriòtica:

*“¡Oh fills de Catalunya,
tresqueu aquests penyals!
En ells ¡qui no 's sent héroe!
en ells ¡qui no's sent brau!”*

(...)

*“Y al anyorar la patria,
torneu aquí al instant:
per festas catalanas
pujeu á Montserrat”.*

També en aquest cas l'ascensió adquireix un sentit patriòtic i polític d'afirmació nacionalista, però l'ascensió continua essent vers un món ideal, simbòlic i transcendent en què els cims són personatges de la història del nostre país. Aquesta lliçó, en clau poètica, tindrà la seva continuació en una obra que s'escau de citar aquí, tot i que no tingui relació amb els Jocs Florals. Es tracta del poema *Ma patria* de Julià Carcassó i Font. Carcassó al principi creia en un sentiment universalista, que “(...) una pàtria, del món, ne farian...”

*“(...) fins de dirme catalá de mí allunyaba!
y de germá lo nom al estrany daba
puig que tenia 'l mon per pátria mia!...”*

Però Carcassó va haver de marxar del nostre país i llavors va canviar d'opinió: “¡llavoras compreguí l'alta montanya, barrera entre dos pobles aixecada!”, quan anteriorment hauria fet guerra a les guerres i hauria esborrat les serralades que separaven els pobles, en clara al·lusió al Pirineu.

*“Prompte comprendre vaig l'erro d'un dia
quan deya pátria al món, y ab goig sens' treva
en alta veu vaig dir: -¡La pátria meva
es la qu'aqueixa veu¹ avuy m'envia!...”*

En aquest sentit patriòtic, per a un poeta vinculat al món excursionista com fou Franquesa i Gomis, el Pirineu esdevé el bressol de la història de Catalunya, un lloc on cal anar per entendre la glòria del passat nacional català:

*“Y es qu'allavors respiras l'alé d'independencia
que'l catalá á glopades se beu assedegat
y, ¡grat sia Deu! l'escampan les font d'aqueixa serra
qu'al engrexarse engendran los rius de nostra terra
lo Segre, y'l Fresser y'l Llobregat”.*

¹ Es refereix a la veu d'un mariner

(...)

*“Oh catalá que pujas com un romeu á veure
damunt d'aquexes roques tot lo que vas se' ahir!
que t'ofereixin sembla nous dias d'alta gloria
encara oberts te mostran los fulls d'un (sic) altra historia..
Creu y trevalla si la vols umplir”.*

Aquest poema, que duu per títol *Montgrony* i va guanyar l'Englantina dels Jocs Florals de 1879, remarca de nou l'alè d'independència de l'esperit català i el valor didàctic de certes muntanyes. Quatre anys més tard, Franquesa havia de repetir el mateix premi amb *Als Pirineus*:

*“Niu de l'Independencia, caos inmens de roca
que'l front de nostra Iberia ornas ab blanca toca
texida en tos festins de boyra y neu,
monstre de mil montanyas que'l curs de dos mars trencas
y amunt tos pichs arrapas fins que'ls secrets arrencas
de la regió hiperbórea
hont l'home's converteix en semi-deu”.*

*“Jo tinch fam de nudrirme de ta valenta sava
pujant per tas carenas de crosta esquerpa y brava
que'l tró masega y qu'esgarrapa'l llamp,
jo vull veni á assaciarme de tos recorts famosos
per repassar las gestas ab que en sigles gloriosos
tota una rassa d'héroes
santificá'ls esplets de ton rocam”.*

*“Salve, desordre armónich de valls y serraladas,
Occea d'onas selvatges pels vents avalotadas
petrificat al fort de ta maror,
sublim esclat de rampas y concas mal partidas
de quals entranyas férreas pels esvoranchs feridas
rajan las déus purissimas
qu'inflan dels rius la ressonant ramor”.*

*“Jo t'ám, coll d'aspres singles clapats per la congesta
en que aturantse 'ls núvols ans d'esclatá en tempesta
reposan de son vol afexugat,
ressó de las pinedas que brunzen per las comas,
calda de sols espléndits, ayre d'estranyas aromas,
atorrentada música,
imponent, magestuosa soletat”.*

El Pirineu, el niu de la independència del país, és el lloc que serveix per saciar-se de records d'herois, però també és un lloc imponent, sublim, un lloc d'amplis cingles i

congestes on esclata la tempesta que Franquesa estima. El sentiment patriòtic hi segueix sent ben present, però el convit a l'alta muntanya ja hi és insinuat. Amb tot, a aquests versos els segueix una descripció poètica del Pirineu, arribant fins a Galícia que acaba amb uns mots molt interessants: de nou la muntanya, el Pirineu, ha de mostrar als catalans la fe i la llibertat:

“(…)

*jo veig transfigurar-se la Pàtria y apareixer
d'antigas fesomias las ratllas y renexer
fitant tas golas tétricas
aquell mirar no usat per los esclaus”.*

(…)

*“Oh Pirineus, oh vida, oh serras sanitosas
gloria de tota gloria, no dexeu caure fosas
may pel mal temps las deus de nostre esclat
Salut, salut! jo os canto. Que vostres colls y comas
á dos estels que brillan dignificant als homes
de pedestal servíntloshi
mostrau al mon; la Fé, la Llibertat”.*

Fe i llibertat són demanades al Pirineu, i a les muntanyes en general, imatge aquesta de la nova realitat ecosimbòlica que s'estava construint per a les muntanyes de Catalunya. Pel que vindrà més endavant convé recordar que Josep Franquesa i Gomis fou un dels primers excursionistes catalans, essent membre tant de l'ACEC com de l'AEC. El mateix passava amb Joaquim Riera i Bertran, autor igualment vinculat al fet excursionista que amb l'obra *Renaixensa* va guanyar l'Englantina als Jocs Florals de 1885:

*“Mentre en las serras de la montanya
que fins als núvols aixeca'l rostre,
y en plahents costas que la mar banya
catalá sia lo “Pare-nostre”;
Mentre en los masos fermos y colrats
per Soleyadas y tempestats
visca arrelada la nostra avior,
Patria del nostre amor,
Patria serás;
Patria del nostre cor,
no morirás”.*

Per a Riera i Bertran, mentre la religió i la llengua segueixin unides i conservin un vincle amb l'*avior*, la pàtria dels catalans seguirà existint; ara bé, aquesta unió ja pràcticament només es troba en les serres de la muntanya i és allà on caldrà anar a buscar-la. Tot plegat s'estan posant les bases de la nova mediança que anomenarem *muntanya catalana*.

Construcció simbòlica sobre un espai encara molt desconegut, aquest amor poètic per la muntanya no es donava per oposició a les planes, ni tampoc no impedia que alguns poetes fessin cants a una agricultura que ho havia de conquerir gairebé tot (ja hem vist el

que passava en altres esferes socials diferents de la poesia dels Jocs Florals). D'aquesta manera la *Cansó del Montanyés* de Víctor Yranzo i Simon deia:

*“Fill soch de la montanya
Hont tot lo sol ho banya;
Sota els fayrosos pins
Canten los teularins,
Y ab mon estral
Cahuen los roures del avior gegants”.*

Però aquesta *avior* no era la mateixa que la de Riera: aquí la vellesa no té un sentit transcendent; ans al contrari, aquests roures que els fills de la muntanya tallen a cops de destrat són vells, però no un símbol de la pàtria. La seva vellesa no té res a veure, en principi, amb la seva bellesa. Al contrari: per la seva vellesa poden ser aterrats. En el mateix sentit d'exploració del medi natural es pronunciava el *Visca la Gavinet* de Therenci Thos i Codina, Englantina als Jocs Florals de 1886:

*“Tan pobra y remagrida
Catalunya sempre ha estat,
Mes lo giny de la nissaga
Fins los rochs ha fet brotar.*

*Pichs y esqueys de ses montanyes
Son planers pe'l catalá,
En llurs rostos fan quintanes
De les pedres vol fer pa.
¡Oy quina gent
Tan amatent!*

*Erms y emprius li fan basarda,
Traure artiga no li'n fa;
Terra hont ella apunta l'eyna
A llevar no sol trigar”.*

La *muntanya catalana* va ser una construcció més simbòlica que no ecològica basada en bona part en el desconeixement o la ignorància de la realitat transcendent de les muntanyes catalanes. Es tractava de bastir una entelèquia que subratllés la potencialitat regeneradora de la pàtria catalana. Aquest concepte va acollir al seu si tot allò que, vist des d'un punt de vista molt concret, es considerava positiu i desitjable per a Catalunya. Era, en origen, una construcció simbòlica amb afanys polítics, una mena de nou paradís polític i social que responia a un context social concret. Però, en trobar-se davant d'una societat en què, als ulls dels seus impulsors, les causes que havien generat la situació indesitjable en què Catalunya es trobava havien afectat especialment el món urbà, aquesta nova imatge es va veure comminada a dipositar tota la bondat i la bellesa en aquella part del país que no havia estat tan afectada pels processos de modernització: el món rural i muntanyenc. Món objectiu i món subjectiu, realitat individual i col·lectiva, passat, present i futur

empregueren una mateixa direcció que apuntava vers una nova mediança muntanyenca. Objectivament diferent del món urbà, la muntanya adquiriria un valor simbòlic superior: la diferència es convertia en desigualtat. Aquest context ecosimbòlic va ajudar a impulsar la conquesta física de les muntanyes i les diferències entre aquestes i el món urbà varen donar elements “objectius” per apuntalar encara més aquesta nova realitat muntanyenca. La muntanya esdevenia positiva perquè la ciutat cada cop era més mal vista, però en construir-se per oposició al món urbà, la *muntanya* que en sorgí va tenir unes característiques especials. En aquest sentit, l’any 1890, Josep Martí i Folguera donava una representació de la muntanya en què aquesta s’oposava a l’aire viciat que pujava del pla. Martí posava en boca de la muntanya:

*“En mos tossals l’humanitat hi troba
lo puríssim alé que viure fa;
en mos rahinosos boscos se renova
l’ayre viciat que’m va pujant del pla”.*

*“¡Oh calma gran, solempne, magestuosa
la que regna en mos pichs! ¡Oh sant anhel
lo que inspiro á la pensa neguitosa!
¡Oh com es cert que atanso l’home al cel!”¹.*

La muntanya que regenera l’aire viciat que puja del pla esdevé d’aquesta manera un lloc amb connotacions paradisiàques, lloc d’esperança, de *salut* i punt d’unió de l’ahir i del demà. Construïda pels poetes urbans més o menys regionalistes, i catòlics, aquesta imatge de la muntanya es contagiarà també als seus habitants. En aquest sentit, es va establir el tòpic que dalt de la muntanya hi hauria una reserva genètic-cultural que conservaria encara l’essència de Catalunya que els plans no havien sabut mantenir. Aquest punt es veu molt clarament en l’obra de Pons i Gallarza (*La montanya catalana*):

*“¡O fills de las montanyas! vosaltres sou la mena
Que guarda vida y forsa per dar novella gent:
Aquí de fe puríssima regala eterna vena,
Com riu que per las plana escampa dolls d’argent”.*

La reserva genètica -la *mena*- que ens ofereix la muntanya de Pons és una imatge paral·lela a la que ofería Maria de Bell·lloc en *Los fadrins de montanya*, una poesia en què es *renya* les noies de ciutat perquè no volen acostar-se als homes del món rural, tot i que aquests tenen una vida moralment molt superior i són els qui procuren tots els béns que arriben a les ciutats:

*“¿Diu que ab mi no’t bols casar
perque duch gorra morada
y faxa lligada al còs?
¿perque só fill de montanya?”*

¹ Martí i Folguera, Josep “La mar y la montanya” in *Jochs Florals de Barcelona Any XXXII de llur restauració* Barcelona, estampa la Renaixensa, 1890 Pàg 85-88

“Què n'esteu d'equivocades nines de ciutat,

(...)

*puix som enfortits pel sol
y'l vent fresch de la montanya.*

*Lo pà que valtres menjau
surt del solch de nostra arada,
les camises y'ls llençols
fills són de los nostres canems,
y lo bon vi que bevèu
de les vinyes qu'hem conrades.*

*Ay ninetes de poblat,
que n'anèu d'equivocades!
tantes coses no tindrieu
si no fos pels de montanya,
y encara d'ells vos rihèu
perque amen ses usances!”*

*“Valtres, nines de poblat,
burlèu-vos dels de montanya,
que si d'anarhi provesseu,
més belles foreu que l'auga;
tindrieu los ulls lluhents
com l'estel de la matinada,
en vostres llavis carmí,
encesa rossó'en les galtes;
no us mataria'l desig
ni la enveja que us aclapa;
lo cor tindrieu tranquil,
lo mig riure en vostres llavis;
la senzillesa tindrieu
arrelada a la vostra ànima;
tindrieu los bells costums
de la terra catalana
y anirieu més al cel
que no als flochs que us fan tan vanes.
Mes, ara quedèus aquí
que jo me'n torno a montanya,
mentres vosaltres rihèu
perque duch gorra morada
y faixa lligada al còs,
y perquè amo mes usances”*

Maria del Bell·lloc¹ dóna una imatge bucòlica de la vida rural, una imatge en què la gent es passa el dia cantant i dedicada a l'amor, això sí, un amor vers el cònjuge legítim.

¹ Maria del Bell lloch *Poesies* Barcelona, Il·lustració Catalana, S D (Lectura popular, biblioteca d'autors catalans, 246)

Per si això fos poc, comentant la llegenda de Sant Miquel dels Barretons, als Montseny, diu allò que ja hem vist en un altre lloc que una gran altura predisposa el cor a la fe religiosa. Després d'una ascensió cal trobar-se amb la idea de Déu criador de tota la terra¹.

Per tots aquests poetes i poetesses que estem repassant, com també hem de suposar per als seus lectors, a la muntanya es transcendeix la realitat humana, s'hi troba una major bellesa física i una moralitat més elevada. En canvi, a la plana, hi ha fills "bords", deia Claudi Omarch y Barrera l'any 1880:

*"La pàtria catalana
Te avuy alguns fills bòrts;
Alguns dels de la plana
Apar que sien sòrts.
Renegan de sa mare,
Renegan de son Deu,
Ni á mi'm² miran la cara,
Ni'm creuhen germá seu"³.*

Aquesta dissociació entre pla i muntanya, que les guerres carlines estaven aprofundint, convertien la muntanya en un nou paradís: "So fill de la montanya, So fill d'un paradís (...)", deia Omarch. Un paradís regit per lleis diferents, però sempre millors a les de la vall. En aquest sentit el periòdic *Lo Verdader Català* publicava en el seu número 1 que pensava dedicar-se als habitants del camp, els dipositaris de la pura sang catalana:

"Nobles fills del Ter i del Llobregat, vosaltres en particular habitants del camp y la montanya en las venas dels quals circula mes pura la catalana sanch, á vosaltres en fi á tots quants entusiasman las glorias de la immortal Catalunya, ve dedicada aquesta Revista"⁴.

Com veiem en tota aquesta poesia jockfloralesca, la Renaixença va ser, en bona part, un moviment que utilitzà el medi natural per als seus interessos. O com deia Manel Milà i Fontanals, parlant de la inspiració de les obres de la Renaixença:

"Ve d'unas fonts amagadas, d'aiguas dolsas y cristallinas que naixen al peu de las rocas y al mitx dels boschs mes amagats de la terra catalana (...)"⁵.

Davant d'un món en què s'anava perdent tot el que Milà considerava bo (els costums, les tradicions, etc.), només els campanars i les muntanyes li recordaven Catalunya:

¹ Maria de Bell lloch [Maspons i Labrós, Pilar] "Montseny" in *Jochs Florals de Barcelona any XXII de llur restauració MDCCCLXXX* Barcelona, estampa la Renaixensa, 1880 Pàg 216

² Es refereix al muntanyenc

³ Omarch y Barrera, Claudi "Lo plor del montanyés" *La Montaña del Montserrat*, 35 28 d'agost de 1880 Pàg 288-289

⁴ "Als verdaders amants de las glorias y bellas de llur patria Catalunya" *Lo Verdader Català*, num 1 1843 Extret de Molas, J, Jorba, M i Tayadella A *La Renaixença fonts per al seu estudi 1815-1877* Barcelona, UB i UAB, 1984

⁵ Milà i Fontanals, Manel "Anyorament" *Calendari Català del any 1867* Barcelona, Llibreteria de Joan Roca y Bros, 1867 Pàg 100-102 Citat en Molas, J, Jorba, M i Tayadella A *La Renaixença fonts per al seu estudi 1815-1877* Op cit

“Y tot s’ha perdut ó’s pert, y boy boy, sino fossen los campanars vells y las montanyas, semblaria que ja no visquessem á Catalunya”¹.

La muntanya i el passat religiós recorden el que ha estat Catalunya; l’essència del país és indestriable d’aquestes formes seculars. Aquest fet és clar en Torras i Bages: aquest bisbe també creurà que la identificació amb la pàtria es nodreix de sentiments, idees, costums i, pel que a nosaltres ens interessa, de la “(...) *vista de les muntanyes, costes, viles, etc., de la regió que ens ha engendrat i en què havem viscut*”². El sentiment de la pàtria, per a Torras, naixia de la mateixa naturalesa³. I és que:

“El món moral i el món físic presenten admirables analogies (...) Qui coneix el sistema orogràfic d’un país té cabal coneixement d’aquest, puix el sistema de muntanyes no sols constitueix la forma arquitectònica d’aquella terra, sinó que explica el sistema hidrogràfic (...) El pensament d’un poble per al coneixement d’aquest és com per al coneixement d’un territori son sistema orogràfic”⁴.

“D’aquí prové la importància que tenen en la formació del pensament d’un poble la raça a què aquest pertany, les condicions geogràfiques i topogràfiques del país que habita, la manera com esmerça sa activitat, la forma política amb què es governa, i més que tot, la predestinació divina”⁵.

En aquest pensament catòlic, conservador i catalanista el determinisme geogràfic hi és ben present, matisat -això sí- per altres qüestions com la raça o la forma de govern. Un cas molt semblant al de Torras el trobem en Jacint Verdaguer. Verdaguer, seguint la mateixa tònica que Collell i Torras i Bages, parla de “(...) *los munts y les singleres de nostra terra*”, i escriu:

“Vos dirán que la nació catalana te les arrels tant fondes com elles en la terra, que viu amb la seva vida, y que com elles, si ha de morir un dia, no morira sino ab lo mon”⁶.

Símbol de la força, de la resistència d’un poble, les muntanyes aguanten més que cap altra cosa i es converteixen en allò que les obres humanes -les maltempsades- no poden esborrar. La seva fermesa pot assegurar la perduració de la raça: recordem el treball de Pere Coromines en què el paisatge faria dels immigrants una mateixa col·lectivitat essencialment catalana. En aquest sentit, l’Englantina dels Jocs Florals de 1867 va correspondre a una obra d’Adolf Blanc, *La veu de las ruinas*, de temàtica clarament romàntica i que es dirigia especialment al passat nacional. *L’amic dels enderrocs catalans*,

¹ Milà i Fontanals, Manel. “Anyorament”. Op. cit.

² Torras i Bages, Josep: *La tradició catalana*. Barcelona, Edc. 62, 1981. (MOLC, 66) Pàg. 63

³ Torras i Bages, Josep: *La tradició catalana*. Op. cit. Pàg. 64

⁴ Torras i Bages, Josep: *La tradició catalana*. Op. cit. Pàg. 125.

⁵ Torras i Bages, Josep: *La tradició catalana*. Op. cit. Pàg. 130.

⁶ Verdaguer, J.: “Parlament que per començar les estades del Esbart de Vich llegí en la font del Desmay (..) lo dia 19 de juny de 1867.” *La garba montanyesa. Recull de poesies del Esbart de Vich*. Vic, estampa y Llib. de Ramon Anglada, 1879, in Molas, J., Jorba, M. i Tayadella A.: *La Renaixença fonts per al seu estudi 1815-1877*. Op. cit.

com Blanc es qualifica en el poema, no tem la potència de la ponentada, perquè, encara que les restes materials del que fou Catalunya desapareguin,

*“Per'xó no ha de acotarne'l Montseny sòn front altíssim,
Ni caurà un pich sols del Montserrat,
Ni perdrán nostres rius sòn burbular suavíssim,
Ni'l catalá llenguatge
Los qui als pits de llurs mares l'han mamat”.*

Religió, llengua, topografia, costums formen un tot en crisi que conserva encara una suposada essència catalana i per això aquest interès per part d'alguns sectors socials per tots aquests temes. Ara bé, essent elements objectivament existents, simbòlicament s'estan convertint en altres coses que han d'estar més d'acord amb els nous temps i els interessos d'aquesta élite catalana. En el mateix sentit, com a president del Consistori dels Jocs Florals de 1870, Josep Lluís Pons i Gallarza, feia un discurs en què defensava que les lletres catalanes havien de conservar “(...) *l'agre del terrer*”:

“Cercau per les montanyes y vilatges lo parlar viu, les tradicions, los recorts may escrits de la terra, y allí trobaréu à balquerna los mes veritables sentiments catalans, y quant los hajau baxat á la plana no vos avergonyiu d'ells ni'ls enmascaréu ab colors estranyes y verinoses. Lo planter pe'ls maduxers de l'horta l'anam á cercar al bosch: del bosch hem de portar lo planter dels poetes de Catalunya: y Deu fassa que no hi hajam de cercar també nou planter de ciutadans”¹.

La muntanya no només serveix per mantenir l'essència de la catalanitat, sinó que en ella s'hi diposita tot allò que es vol salvar. D'aquesta manera, el paisatge esdevé recer contra la modernitat i recordatori del que suposadament seria la pàtria catalana: ell tot sol seria capaç de fer catalans els immigrants, segons Coromines. Amb l'ajut de Déu l'aparent immutabilitat del paisatge assegura l'existència de la pàtria catalana: Ramon Arabia des del castell de Montsoriu sent “(...) *com una anyoransa de patria*”, però

“Afortunadament, una sola mirada defora de las murallas reconforta l'esperit; la esplendent riera d'Arbucias, las hermosas planas de Breda y del Tordera, lo inmens costellám del Montseny y las humils montanyas que á sos peus radian per tot Catalunya, are com avans vihuen forta y robusta vida. La obra humana, tant superbiosa, se desfá com pols; la obra de Deu persisteix immutable á través dels sigles. Mentres ell hi sia, no'ns faltará patria may”².

Tenim, doncs, una visió de la muntanya que no podem qualificar sinó de *políticament* construïda i això ajuda a explicar perquè i com aquesta es va “posar de moda” en un moment concret de la nostra història contemporània, prenent uns sentits molt clars

¹ Citat en Molas, J, Jorba, M i Tayadella A. *La Renaixença fonts per al seu estudi 1815-1877* Op cit

² Arabia y Solanas, Ramon “Al Montseny” in *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana* Barcelona, AEC, 1882 Any pnmer 1881 Pàg 256

que, en alguns casos, arriben fins als nostres dies. Però hem de pensar també que el tema del món natural era un tema aparentment despolititzat, que permetia arribar a tots els sectors cultes de la societat catalana. Aquest aspecte es deixa veure clarament en el pròleg d'uns *Cants de la naturalesa* escrits per Josep Coroleu, a París, l'any 1866. Coroleu deia que escriure poesia ja no era moda i que fer-ho era perdre el temps en un món de progrés constant. Per això només s'hi dedicava a estones lliures, quan sentia enyorança d'aquella terra catalana, “(...) *per mi tant estimada*”. Comentant la seva obra deia:

*“Si he fet mal, un consol me queda, y es que, llegint aqueix llibre, ni'ls escrupulosos m'acusarán de immoral, ni'ls pensadors de reaccionari, tacas que m' farian nosa y que sempre he tractat de evitar”*¹.

Som davant d'un cant dedicat a les joves sobre les flors i els ocells, enyoradís i patriòtic alhora, en què es parla sovint de les platges, i molt poc de les muntanyes, tot i suggerir el contacte amb la natura. No oblidem, però que l'obra és de 1866, un moment que sembla molt primerenc per al despertar de la muntanya. Especialment en un terreny com els Jocs Florals en què Manel Milà no tindrà cap impediment a dir que esperen “(...) *la aprobació de tots aquells per qui no son muts los llibres de nostra historia* (...)”². I és que en aquells primers passos regionalistes la divisa que proposava Antoni de Bofarull era “*Serem perquè ja forem*”³. I el que fórem era allà dalt, en una muntanya que ja veurem on era, en un món rural i tradicional nascut de la inconformitat gestada en el món d'aquí baix, de les ciutats. L'interès pel passat nacional passava per sobre, en aquells anys, dels afanys paisatgístics, com veurem fins i tot en el cas de l'excursionisme.

En conjunt, la primera poesia jocfloralasca no sembla massa donada a *les muntanyes*, però sí que podem veure en ella una obertura progressiva al medi natural, i -en uns autors més que en altres- a *la muntanya*. Una vegada més hem confirmat el que ja fa anys va publicar Josep Romeu: que la muntanya en els primers autors de la Renaixença només apareix insinuada, perquè estaven més atents al sentimentalisme i a l'enyorament que no al món exterior⁴. En aquest sentit, un poema escrit per Josep Maria Codolosa, *La missió del poeta*, era molt clar:

*“Los que glatint de amor per la poesia
Y á Pindar y á Homer preneu per guía
Aymants de tot lo gran,
Deixeu cansons trivials y sutilesas,
Admireu de natura las grandesas
Y'ls segles vostres cántichs guardarán”*.

*“Es lo poeta planta benehida
Que al ánima ab son flayre dona vida
Y al cor dona consol;*

¹ Coroleu, J. *Cants de la naturalesa. Hymnes y rondallas escrits en vers catalá*. Barcelona, estampa y llibreria de Verdaguer, 1866. L'obra és dedicada a Manuel Milà i Fontanals, que havia estat el seu mestre. La dedicatòria és feta a Barcelona el desembre de 1865.

² Milà, Manuel. “Discurs del senyor president del consistori” in *Jochs Florals de Barcelona en 1859*. Barcelona, Imp. El Porvenir, 1859. Pàg. 24.

³ Bofarull, Antoni de. “Memoria del secretari” in *Jochs Florals de Barcelona en 1859*. Barcelona, Imp. El Porvenir, 1859. Pàg. 27-57.

⁴ Romeu, J. *Llibre de la muntanya*. Op. cit. Pàg. 22.

*Aucell que canta al despuntar l'aubada
Y saluda ab veu dolça y'namorada
Los últims raig del sol”.*

*“Ell per pàtria té'l mon; las espessuras
Salseredas y boscos y planuras
Ne forman son palau;
Per catifa té flors d'embaumat flayre,
Per miralls rius y mar, per vida l'ayre
Son dossier son estelas y cel blau”¹.*
(...)

Aquesta obra va obtenir el tercer accèssit a la Flor natural del certamen organitzat pel Casino de Granollers, l'any 1882. Codolosa proposa als poetes que admirin la natura si volen passar a la posteritat, una natura que esdevé el seu palau. Però, fet riu, mar, aire, estrella, cel, bosc i pla, el palau del poeta no es troba a la muntanya. D'aquesta manera, la poesia jocfloralisca havia de permetre un cert interès pel món natural (no és evident que el cant a la natura conduís al fet excursionista), però fou en un segon moment que aquest acostament esdevingué una fugida enlaire, a la recerca de la verticalitat. En el món poètic trobem el mateix que trobarem en el fet excursionista: l'interès pel passat va negar l'acostament al món natural en els primers moments². D'aquesta manera, la *Flora* del prevere Sebastià Comas i Turró fuig del camp des d'on veu el Montseny i es retira -vestida d'ermitana- al Pirineu, ple de feres i paranyes. Quan Flora arriba a la serralada pirinenca hi ha boira i no veu la muntanya fins que aquella desapareix; llavors la nostra heroïna,

*“Repara, que los contorns
Son horribles, escabrosos.
Espinas, malesas, bets
Arenyons, peladas rocas,
Cretllas, colls, baumas, barranchs,
Soterranis y mil covas”³.*

El desconeixement o una representació molt negativa del món natural i especialment muntanyenc són clars en aquesta cita. Però, per si això fos poc, podem detenir-nos un moment en el fet que Comas ha d'explicar -a través de notes a peu de pàgina- alguns noms geogràfics i mitològics que surten al llarg de la seva obra. Entre ells hi ha poblacions (com Manresa, Malgrat, Monistrol, Olot, Tordera, Blanes o Vic), rius (el Ter, l'Ebre, el Llobregat), sants (Segimon), llocs rurals (les Salines) i muntanyencs (el Montseny, els Pirineus, les Agudes, Santa Fe, Sant Segimon, Sant Marçal), etc. Desconeixement, per tant, per part dels seus lectors de tots aquests llocs, i desconeixement, possiblement, també seu.

¹ Cassino de Granollers Secció Literana, Científica y Artística *Certámen científich-literari de Granollers en l'any 1882* Barcelona, Est. Tip. La Renaixensa, 1883

² Roma i Casanovas, Francesc *Història social de l'excursionisme català Dels orígens a 1936* Vilassar de Mar-Oikos-Tau, 1996

³ Comas y Turró, Sebastià (Rev.) *Flora, benjamí de Maria, ó sia la heroina de Montserrat* Lleida, imp de Mariano Carrúez, 1868

En aquest mateix sentit, ens interessa remarcar que, quan l'any 1878 es publicà la primera entrega de l'*Album pintoresch-monumental de Catalunya*, una obra que sorgeix del món excursionista i que pretén donar a conèixer la realitat del nostre país, només hi trobarem quatre, potser cinc, paisatges entre les seves fotografies i llocs més notables. Si, com diu el subtítol de l'obra, es tracta d'un *aplec de vistes dels més notables monuments i paisatges catalans*, els monuments en sentit estricte hi són molt més presents que no pas el paisatge natural.

6. 1. 2 - La poesia “descobreix” la muntanya

Hem vist que el primer jocfloralisme era poc donat a *les muntanyes*, encara que fos el propulsor de la idea de *mntanya catalana*. Ara bé, cal dir que posteriorment el sentiment de la muntanya per ella mateixa va anar traient cap. No oblidem la important relació que els Jocs Florals mantingueren amb les primeres entitats excursionistes, homenatjant els autors premiats, o dotant-hi premis, sense tenir en compte la coincidència que hi havia en molts dels personatges que dirigien ambdós fets. Peça clau en aquest entrellat seria la figura de Jacint Verdaguer. El seu *Canigó* és una obra de 1886 en què la història, les tradicions, les llegendes, la geografia i els fets naturals es barregen adquirint forma de poema. En l'obra d'aquest “*geógrafo poeta*”¹, el món pirinenc hi és ben present. Verdaguer coneix molt bé Catalunya, els seus costums i tradicions, coneix, ens diu un comentarista de la seva obra, “(...) *la Catalunya de las montanyas, que es catalana de debó (...)*”². El seu primer i principal mestre hauria estat la natura. Però el paisatge que Verdaguer amava era pintat de verd i d'humitat, de ruïnes i de tradicions pairals. Els tarters de l'alta muntanya se li feien tristos. Tot i això la seva obra fou molt important en posar noms a l'indicible, en desvetllar l'interès pels llocs fins llavors innomenats i desconeguts. Fins al punt que Jaume Massó advertia, l'any 1921, que l'èxit de les primeres edicions dels seus *Croquis pirinencs* havia estat causat en bona part pel “(...) *màgic nom de Pirineu*”³ que, afegim-hi, l'havia tret de l'indicible. En aquest mateix sentit, cal dir que Manel Ribot i Serra, guanyava l'any 1888 l'Englantina als Jocs Florals amb el poema *La Vall d'Aran*, poema que contribuïa a treure de l'indicible aquesta part del Pirineu:

*“Tal com la rosa alpina qu'esclata en la gelera
ets un verger hont nia l'eterna primavera:
per darte vida y gloria se bada'l Pirenen (sic);
entre sas branques fermes ab joya t'empresona
y ab sas fresseras ayguas lo rialler Garona
tas glorias canta arreu”.*

El paisatge també és molt present en la poesia de Josep Bonafont *Lo Rosselló á sas germanas de Catalunya*, premi extraordinari als Jocs Florals de 1889. Josep Martí i Folguera amb *La mar y la montanya* guanyà l'any següent la Flor natural. Però amb tot, el

¹ L'expressió correspon a Joaquín Cirià y Vinent *Excursiones en la provincia de Barcelona* Madrid, Imp de S F de Sales, 1911 Pàg 12

² Masferrer y Arguimbau, F de P “Bibliografía Cansons de Montserrat Llegendes de Montserrat” LVM, 44 30 d'octubre de 1880 Pàg 363-364

³ Massó i Torrents, J *Croquis pirinencs* Barcelona, Edt Selecta, 1947 Advertència.

sentiment de la muntanya encara no ha triomfat completament: Dolors Monserdà de Macià en *Lo sentiment de la patria*, englantina als Jocs Florals de 1892, deia:

*“Lo poblet més lleig del mon,
es sens dubte Vallsacabra;
mal sá, pedregós y herm,
lo soterran dos montanyas.*

*Es un carré estret y llarch,
'hont may la vista s'hi esplaya;
defora, ni prat, ni bosch
sens una font, ni una ubaga”*

La descripció i l'anomenament de certs indrets muntanyencs, però, anava fent la seva via i l'any 1893 Martí Genís i Aguilar guanyava l'englantina amb *La Creu de Matagalls*. El mateix any la Flor Natural fou per a un quadre de vida rural d'Agnès Armengol de Badia, ambientat a la muntanya. Dos anys més tard, Guillem A. Tell i Lafont obté la Viola amb *La Salve á Montserrat*.

En aquest segon moment, la natura podia esdevenir sublim, paisatge en ella mateixa, sense deixar de formar part d'aquell sentiment nacional. Les tempestes no eren ja socials, sinó naturals i sublimes. Però fins i tot en un personatge com Jaume Massó, en el qual la utilització del sublim és molt important, el vessant polític i nacionalista no és absent:

Muntanyes¹

*“Oh montanyes de la terra
que m'haveu enamorat:
Sant Llorenç, Montseny abrupte,
bell i aspre Montserrat!”*

*“¡Com la vostra verdò eterna
recomforta l'esperit!
De la pensa concirosa
que bé n'esvaeix la nit!”*

*“¿Quin misteri us embolcalla,
poderosos contraforts,
que l cor ompliu de tristesa
i la pensa de records?”*

*“En vostres roques pelades,
en vostres fronts de gegants,
ai! llegim que Catalunya
no és ben bé dels catalans*

¹ Massó Torrents, J “Montanyes” in *Natura La montanya La vida Varia* Barcelona, Tip L'avenç, 1898 Pàg 51

Al Pireneu

*“Catalans d'Espanya, catalans de França,
mirem's-el tots, mirem-lo l Pireneu,
i cantem-li un himne ben ferm d'esperança;
que ses afraus escampin al lluny la nostra veu.
Mirem-lo bé am la majestat que mostra
ses dentellades serres del cel blau resortint:
és la gran fortesa de la raça nostra.
Que n'és d'inexpugnable als raigs del sol lluint!”*

*“Catalans d'Espanya, catalans de França,
pujem-hi tots, pujem-hi al Pireneu:
beurem a grans pitrades l'halè fresc de l'esperança,
i al cim, regenerats, arribarem arreu.
En les valls arracerem-nos.
rabejem-nos per les prades,
en les fonts assadollem-nos
i en la blanca congesta refresquem-nos
de les ardents mirades
que en les abruptes pujades
el sol ens haurà donades
fins que haurem atès el cim desitjat,
refet el còs, l'esperit asserenat.*

*Catalans d'una banda i altra banda,
ja som a dalt, dem-nos les mans:
el vent al saludar-nos sembla que espases branda
per escombrar tirans.
Saltant de serra en serra,
desde aquí dalt dominarem la terra,
i com d'altíssim far
reposarem la vista sobre el mar.*

*Brollar d'entre les ones
d'aquí t veurem, oh Sol!
tu que esperança dónes,
joia, vida i consol.
Daura de llum la nostra Catalunya,
la pensa dels seus fills am foc nou esclareix;
la nit i els novols de la patria allunya,
que una mirada teva tota negrô esvaeix.*

*La castellana gent, de tant que ns va estimâ,
pel mig del Pireneu la patria ns ha partida,
però desd'aquí dalt li podem dir: “Mentida!
Aquí ja és massa amunt, fronteres no n'hi ha:*

les neus, l'herba i les flors les saben esborrà”.

*Oh Sol! Dóna-ns ardor, omple-ns de sanc les venes
per deslliurar la patria, per rompre les cadenes!”¹.*

A Massó, els records i les impressions que li generen les muntanyes -ja prou paisatgístiques en elles mateixes- el porten al vessant polític i nacionalista. Anar a la muntanya és respirar un aire d'esperança, però també recordar que el Pirineu va servir històricament per partir una pàtria en dues. Llavors l'ascensió salta del paisatge al patriotisme i Massó demana al sol la sang necessària per deslliurar la pàtria i trencar les seves cadenes. Som al final del segle XIX, un moment en què les muntanyes ja han estat representades d'una altra manera. En aquell moment l'excursionisme ja fa dues dècades que camina per Catalunya i està preparat per assaltar l'alta muntanya amb interès contemplatiu i esportiu. Altres activitats, com el primer turisme i les visites als balnearis, indiquen la posada en marxa d'aquesta nova mediança i, en elles mateixes, ajuden a potenciar aquesta estima pels indrets muntanyencs. Ara bé, a la muntanya s'hi anava a buscar aquella *salut* que hem vist més enrere, però s'hi va anar també amb una senyera molt clara i visible: els interessos catalanistes i socialment construïts no es varen esborrar per la descoberta d'una relació més immanent amb el medi natural, potser justament al contrari.

Resum:

La burgesia barcelonina veia la natura a través dels conceptes que li havien estat proposats per excursionistes, pintors, literats, etc. Però en aquesta nova mirada, com ja hem insinuat en aquest capítol, hi havia alguns elements político-socials prou importants com per detenir-nos-hi més endavant. La imatge de la muntanya en la pintura, la literatura i, com veurem més endavant, en el món del teatre, era anàloga a la imatge de la Catalunya ideal i idealitzada que tots aquests actors i certs personatges polítics estaven impulsant en aquells dies. Si es volia defensar Catalunya com a realitat nacional, aquesta havia de tenir una certa imatge davant d'un poder estatal centralista i a voltes ineficaç per donar sortida a les reivindicacions de les classes dominants catalanes. En aquest context, l'estètica esdevenia política; i el paisatge, patriotisme.

¹ Massó Torrents, J. “Al Pirineu” in *Natura* Op cit. pàg 66

6. 2 - Els banys i les topografies mèdiques

Els poetes dels Jocs Florals varen començar a cantar a la muntanya, però altres agents socials s'hi varen presentar efectivament a la recerca d'alguna cosa que la ciutat no els donava. A banda dels poetes i poetesses, aquest capítol és el primer que dediquem a parlar dels agents que varen impulsar la nova mediança el sorgiment de la qual estem estudiant. No sabem a les clares si els poetes cantaven allò que els turistes ja coneixien o bé si els ho donaven a conèixer; tampoc no podem precisar si els turistes havien llegit aquests poemes o si els seus autors els feren perquè també eren afectes a les noves pràctiques turístiques. Ben segur, però, que hi hagué una mica de tot.

6. 2. 1 - La visió tradicional de l'aigua estanyada

La utilització dels banys i de les aigües minerals per a funcions terapèutiques va patir una gran davallada des de l'edat clàssica. L'època contemporània els tornarà a posar al dia, tot i que en el nostre país aquest procés es produirà amb un retard considerable respecte als països pioners d'Europa. En aquest capítol només ens interessa el període que fa referència al segle XIX i, en ell, intentarem veure com, a partir d'un cert moment, la teràpia deixarà pas a l'esbarjo i donarà entrada al món del paisatge.

Si ens situem a la fi del segle XVIII i durant gairebé tot el XIX ens adonarem que el clima no només era càlid o fred, humit o sec, és a dir, objectiu, sinó que, a més a més, tenia unes dimensions clarament humanes, subjectives. Els factors climàtics eren molt clarament ecosimbòlics en aquell moment; no eren part de la natura en sentit abstracte, sinó d'una natura feta a mesura humana. Així, a nivell físic, plovia o feia humitat, però a nivell ecosimbòlic els climes eren sans o malaltissos. En aquest sentit, l'Ajuntament d'Igualada responia una enquesta del *Correo general de España* de l'any 1770 dient que "(...) *este terreno de sí es saludable (...)*"¹. La resposta que el mateix partit d'Igualada donava al qüestionari fet per Francisco de Zamora l'any 1788 era que el seu territori era sa:

*"La tierra es sana (...) Y siendo como son dichos ayres sanos y estando el terreno batido de ellos por la buena disposición de él, es por consiguiente salutífero el territorio de que se trata, sin que contribuya a ello otra causa, que estar bien ventilado, y no haver aguas detenidas y corrompidas"*².

En el mateix sentit, uns anys abans, un manuscrit sobre la ciutat de Manresa explicava que el seu clima era sa i bo, adjectius que qualifiquen les característiques ecològiques de l'indret a partir d'una mesura clarament humana:

"El clima de esta Ciudad es bueno y sano, pues en ella no se experimentan aquellas epidemias de enfermedades universales de que enferman"

¹ Torras i Ribé, J M *La comarca de l'Anoia* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993

² Torras i Ribé, J M *La comarca de l'Anoia* Op cit Pàg 312

*muchísimos y mueren no pocos en varias Ciudades, y Villas de este Principado que las experimentan con frecuencia*¹.

El clima manresà era bo i sa. Igualment el Provicari d'Anyós, l'any 1838, afirmava que les valls d'Andorra tenien el terreny “saludable”:

*“Tenen lo cel sere, y hermòs[;] los ayres encara que frets y forts fan la terreno (sic) sanitos*².

Avui dia sabem que el medi no pot ser sa ni saludable en ell mateix, o en tot cas que aquesta sanitat o salubritat no són naturals sinó fets naturals posats en relació a factors individuals i socials concrets; en tot cas, el medi és sa o saludable en relació amb alguna societat, una cultura i uns actors concrets. Aquesta relació trajectiva entre el terreny i la societat donava una determinada interpretació a les diferents parts que formaven el territori. En aquest punt, els vents i els corrents aeris esdevenien essencials per a la vida i les condicions d'existència humanes. Ja no es tractava de fets objectius, físics, sinó de fets socials, com ho era el foc per a Bachelard³. D'aquesta manera un clima, fins a la fi del segle XVIII, era una regió de la terra⁴, mentre que el que avui dia entenem per clima podia ser traduït com el *temperamento*. Les respostes que rebia Zamora eren clares: el *temperamento* de Capellades era de bona qualitat, el migdia de Carme fruïa de bon *temperamento*. Veciana, “*En sitio áspero. [H]azia mediodía, de templado temperamento (...), y dominado de todos los vientos, que pueden ser causa de su gran salubridad*”⁵.

A nivell general, cal que anotem que vents i aigua estaven en relació dialèctica i segons la seva presència o no es donaven les condicions per a unes malalties o unes altres, o bé, per a la salut. En aquell moment, els vents *dominaven* la salubritat de les poblacions. Per això, durant el segle XIX, les topografies mèdiques es preocupaven sistemàticament pels vents, perquè es considerava que a través seu es mobilitzaven les miasmes. A més dels vents, certs llocs, que es pensava que produïen aquestes pestes -pantans, ciutats, escorxadors, etc.-, varen rebre molta atenció. Aquestes topografies es varen publicar sobretot durant la segona meitat del segle XIX⁶. En aquest context, una memòria de l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona explicava que,

“La atmósfera posee la propiedad indisputable de destruir todos los miasmas, todos los gases y vapores, todos los cuerpos estraños de cualquiera naturaleza, que desde la tierra se elevaren á ella ó de cualquier modo se mezclaren con la misma, destruyéndolos, ya con una singular prontitud, ya con un tiempo más o ménos largo segun las diversas circunstancias de la atmósfera y de las sustancias elevadas y mezcladas”⁷.

¹ Manresa Manuscrit, Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa. Datat en 1775

² R F T J, Provicari de Anyós *Relacio sobre la Vall de Andorra* Toulouse, Imp de Ph Montaubin, 1838 Pàg 21

³ Bachelard, Gaston *La psychanalyse du feu* Paris, Gallimard, 1949

⁴ Fins i tot Torras i Bages l'utilitza en aquest sentit quan, en La tradició catalana, diu “No anirem corrent per diferents climes a veure les institucions que aquí podrien adoptar-se ()” Pàg 22 de l'Edició MOLC, 66

⁵ Torras i Ribé *La comarca de l'Anoia Respostes* Op cit Pàg 383-385

⁶ Urteaga, Luis “Miseria, miasmas y microbios Las topografías médicas y el estudio del medio ambiente en el siglo XIX” *Geocrítica*, num 29 Barcelona, 1980

⁷ Janer, Felix “Sobre la propiedad que posee la admosfera de destruir todos los miasmas, gases y dema[s] cuerpos estraños que se elevan ó mezclan con ella Memoria leida por el Dr D Feliz (sic) Janer en la sesion de 18 de noviembre de 1835” *Boletin de la Academia de*

Sense aquesta propietat la humanitat no hauria existit durant molt temps sobre la terra, ni tampoc els animals no respirarien.

“Sea muy antiguo el mundo como creen unos, sea mas moderno como opinan otros, los mares y rios, las lagunas y pantanos, las aguas corrientes ó detenidas de mil maneras, los montes y bosques, los valles y cavernas, los campos cultivados no menos que los incultos, están continuamente, muchos millares de años hace, dando á la amósfera una inmensa copia de gases y vapores de toda especie. Hay una continua evaporacion sobre la superficie sólida y líquida de la tierra, de dia y de noche, en verano y en invierno, obrándola un agente de perpétuo movimiento é irresistible fuerza cual es el calor que todo lo ajita, atenúa y disuelve”¹.

Muntanyes, mars, rius, llacs, boscos i altres elements naturals “contaminen”, o poden fer-ho, aquesta atmosfera. Persones i animals, al prendre'n l'oxigen, han gastat l'aire atmosfèric. A més, les malalties infeccioses, o fins i tot les activitats del treball humà, ajuden a desnaturalitzar una atmosfera que, al no ser il·limitada, hauria de contenir miasmes, gasos i vapors estranys. Però Fèlix Janer, l'autor d'aquesta memòria, era optimista i pensava que això no era d'aquesta manera tan preocupant: l'atmosfera tindria una capacitat,

“(...) no menos maravillosa de ir destruyendo continuamente todos los miasmas, gases y vapores que de cualquier modo se mezclaren con el aire”².

És en aquest context que s'entenen les paraules de Felip Roca en *El amigo del forastero en Barcelona* (1831). Per a ell, la muntanya de Montjuïc actua,

“(...) resguardando à la ciudad de las exalaciones nocivas que se desprenden de las aguas que se hallan en el otro lado”³.

Roca pren les aigües marines com a nocives, però en general l'aigua salada no era vista com a perjudicial, ans al contrari. Això es veu molt clarament en el manuscrit que hem citat una mica més amunt sobre la ciutat de Manresa. La que havia de ser capital del Bages, tot i tenir el riu Cardener a prop,

“(...) no es malsana su vecindad, antes bien es saludable porque recoge las aguas de las vertientes de los montes de sal de Cardona (...)”⁴.

ciencias naturales y artes de Barcelona, 8 Barcelona, 1841 Pàg 18-23

¹ Janer, Felix “Sobre la propiedad que posee la admósfera de destruir todos los miasmas ” Op cit Pàg 19

² Janer, Felix “Sobre la propiedad que posee la admósfera de destruir todos los miasmas ” Op cit Pàg 21

³ Roca y Lavedra, Felipe *El Amigo del forastero en Barcelona y sus cercanías Dáse á luz con arreglo al estado de la ciudad en 1831* Barcelona, Lib de José Solá, 1831 Pàg 41

⁴ *Manresa* Manuscrit, Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa. Datat en 1775

Força més tard, concretament l'any 1864 per a la seva tercera edició, Domingo de Miguel publicava una obra, que havia estat aprovada pel govern i recomanada per als mestres i pares per la Junta Superior de Instrucción Pública de la província de Lleida, en què es deia que l'aigua de mar, al ser salada, no servia ni per beure ni per a l'agricultura,

“Mas no obstante, la propiedad salobre que posee la hace altamente beneficosa en términos que de este modo viene á constituirse en preservativo general de la infeccion de los mares, los cuales, á no contener mas que agua dulce, tarde ó temprano llegarían á deteriorar el estado de la atmósfera á consecuencia de los gases procedentes de la putrefaccion de los vegetales y animales, que en su fondo perecen”¹.

En aquest context, les planes inundades i els aiguamolls d'aigua dolça tenien totes les de perdre en ser vistos com a llocs que generaven malalties. Només alguns vents, l'exposició al sol i, com ja hem vist, les sals, podien neutralitzar els efectes nocius de l'aigua estanyada². Aquesta por era molt antiga i havia fet dessecar molts estanys i pantans, considerats com a nocius, que esdevenien terrenys de conreu. Durant l'edat mitjana aquest tipus de medi va representar alguns dels problemes més grans per a certes persones³, problemes que no varen desaparèixer durant l'edat moderna. En aquest sentit, el *Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid* (1627) parlava del Rosselló com de,

“(...) la plana con los vapores corruptos que salen de los Estanques [que] ha producido Dios que de quando en quando sopla la tramontana y purifica presto la tierra y por esso entre las demas es sanissima”⁴.

En aquest punt caldria recordar l'existència d'una processó dita de la tramuntana, una peregrinació anual al santuari de Requesens per demanar que aquest vent continués bufant i d'aquesta manera evitar la pestilència que empestava la plana de l'Empordà. De fet, els perills de les aigües estanyades d'aquesta comarca eren un dels tòpics més repetits. Així, Francisco de Zamora, l'any 1790 visitava l'Empordà i anotava que,

“El aire se observa bastante puro; su atmósfera es un poco húmeda y bastante temperada, bien que expuesta a sus vicisitudes, según la influencia y dirección de los vientos, singularmente el de tramontana, el más dominante del Ampurdán. Esta no es tierra absolutamente enfermiza, bien que su llanura o tierra más baja está expuesta a más enfermedades, con notoriedad la perteneciente a los arrozos y la anegadiza de la parte de Castellón de Ampurias y sus lugares vecinos, donde siempre se respira un aire pesado, humedo, infecto, promovido de la estancación y corrupción de

¹ Miguel, Domingo de *Las maravillas y las riquezas de la tierra* Barcelona, Imp de Narciso Ramirez, 1864 Pàg 41

² Aquesta representació dels medis humits es troba ja en els escrits d'Hipòcrates, Heràclit o Diògenes i, com proposa Glacken, podria haver estat suggerida per l'estat d'embriaguesa. (Glacken, Clarence J *Huellas en la playa de Rodas* Barcelona, Ediciones del Serbal, 1996 Pàg 106)

³ Vegeu, per exemple, Sant Rufi, Prevere *Les vides dels sants pares* Especialment pàg 96-97

⁴ [Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid] [Perpinyà], S D, 1627 Pàg 49

las aguas; de las fétidas exhalaciones que se elevan de muchas substancias corrompidas de varios insectos, animales, plantas acuáticas, en sus respectivos charcos y arroyos, de las casas angostas y bajas, penetradas de un aire mefítico que se eleva de sus respectivos muladares; de la imperdonable desidia que se observa en la circulación y riego de sus aguas, y poca limpieza de sus ríos; que son las causas e influencias locales efectivas de sus enfermedades”¹.

Aquell mateix 1790, Francesc Pons va escriure una memòria sobre les *calenturas* de l'Empordà. Per a ell, aquestes responien a una causa general:

“Prescindiendo de las cosas no naturales, de cuyo exceso, ó defecto provienen las mas de las calenturas, debemos considerar en la atmósfera no meramente aquel divinum hipocratico, imperceptible por nuestros sentidos, que á veces nos trahe el ayre de oculto, si que tambien una causa general dominante, y demonstrable, que segun la estacion del año es mas ó menos activa, á proporcion de lo mas, ó menos putrido de que participan las exhalaciones de la tierra”².

Per a Pons, l'aire ha de tenir una certa elasticitat i puresa, qualitats que normalment a la primavera i a l'estiu no es donen en aquella comarca. Per això en aquestes estacions apareixen les epidèmies. La causa, des del seu punt de vista³, era que:

“Este país es pantanoso, en términos de no verse en él sino charcos, cauces, y aguas embalsadas con variedad de insectos, que allí se corrompen. De ellos al salir del Sol se levantan unas particulas rancias, y podridas que por su propio peso caen despues al ponerse aquel, é inspiradas por los cuerpos producen esta, ó aquella enfermedad, segun la disposicion del sugeto que las inspira”⁴.

Aquestes opinions concorden amb les que José Cornide va expressar en el seu manuscrit, quan parlava del corregiment de Girona:

“Su clima particularmente en el Ampurdan, en la campiña de Gerona, y acia (sic) la costa no es de los mas sanos, á causa de las varias lagunas y aguas detenidas que hay en ella, y de las siembras de arroces y cañamos”⁵.

La geografia dels Pirineus Orientals de F. Jalabert (1819) també explicava que caldria dessecar l'estany de Vilanova de la Raó perquè representava,

¹ Zamora, F de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Barcelona, Curial, 1973

² Pons, Francisco *Memoria practica sobre las calenturas putridas del Ampurdan* Barcelona, Eulalia Piferrer, viuda, 1790 Pàg 19

³ Pons era mestre en arts i doctor en medicina, membre de la Reial Societat de Medicina de París i metge de l'hospital i vila de Figueres El 19 de novembre de 1785 havia fet un informe al rei i a la Real Junta de Sanidad dient com s'haurien de preveure les epidèmies

⁴ Pons, Francisco *Memoria practica sobre las calenturas putridas del Ampurdan* Op cit. Pàg 22

⁵ Cornide, José *Descripción física, civil y militar de los Montes Pyreneos por Don Josef Cornide* Año de 1794 Manuscrit Real Academia de la Historia (Madrid) Ms 9/5659

“(…) un grand réservoir d'eaux croupissantes contenant beaucoup de substances végétales et animales qui, par leur décomposition donnent des émanations nuisibles à la salubrité”¹.

De manera que, arribant al segle XIX, les aigües estancades encara són un lloc repulsiu i perillós del qual és millor allunyar-se'n. En altres passatges ja hem vist que les aigües en moviment estaven investides fins i tot de característiques paisatgístiques. Amb l'edat contemporània, l'actitud envers l'aigua va canviar força.

6. 2. 2 - El termalisme català al segle XIX

Amb els materials que hem repassat en l'apartat anterior en tenim prou per entendre l'actitud davant de les aigües estanyades. A escala física, se les dessecava; a nivell fenomenològic, eren “mal vistes”. Però ni totes les aigües eren estanyades, ni sempre l'aigua ha estat vista de la mateixa manera i aquesta variabilitat va permetre la posada en marxa d'una nova mediança amb aquest tipus de medi que, pel que a nosaltres ens interessa, va tenir clares conseqüències sobre el coneixement de les muntanyes. Per explicar-ho, cal que comencem dient que ens movem en un context en què es creia que cada regió determinava en certa manera el caràcter particular d'un poble i les malalties que s'hi patien (es tracta del que tradicionalment n'hem dit determinisme). Aquest context explica que metges com Josep Salarich² defensessin la necessitat que els establiments termals tinguessin en compte les variables atmosfèriques del lloc. D'aquesta manera, una sèrie documental molt interessant -bo i que a voltes esdevingués publicística- que va florir molt en el segle XIX, com són els estudis i prospectes sobre els banys termals, entronca amb un tipus de literatura que aporta moltes dades i que coneixem amb el nom de topografies mèdiques. En aquest context més ampli, la humitat continuava essent sospitosa de generar malalties, fins al punt que Francesc Sastre va dir que Caldes de Montbui, tot i tenir una considerable massa de vegetació arbòria (frutal i forestal) i abundar en aigües fredes i termals, era terreny desfavorable al desenvolupament de les febres palúdiques. L'estructura escabrosa del terreny, que facilitava el curs de les aigües, a més del fet que es tractava majoritàriament de sòl conreat i que els dipòsits de quars barrejats amb mica i talc de què estava format eren filtres naturals que s'oposaven a la formació de llacunes i pantans, eren les causes que contribuïen a la salubritat de la seva atmosfera³. Però, en canvi, altres pobles com, per exemple, Bagergue, a la Vall d'Aran, presentaven un “(…) clima molt humit y propens á inflamacions, hidropesías y afecciones del pit”⁴.

En aquest context s'entén que un metge com Manel Arnús es preocupés també per estudiar la influència de l'alçada sobre l'organisme humà. Arnús creia que hi havia d'haver alguna relació entre la pressió atmosfèrica i les diferents malalties, especialment les del pit.

¹ Jalabert, F. *Géographie du Département des Pyrénées Orientales* Perpignan, Chez Tastu père et fils, 1819 Pàg. 108

² “No es extraño, pues, que en las Memorias que, como la presente, se escriben acerca la utilidad de algunas aguas minerales, deban constar los datos atmosféricos observados en la comarca” (Salarich, José. *Aguas salinas-sulfuro-yodo-bromuradas de Segalés de Tona, y su proyectado establecimiento balneario* Memoria médico-topográfica. Vic, Est. Tip. Ramon Anglada, 1877 Pàg. 11

³ Sastre y Dominguez, Francisco. *Memoria que con espresa autorizacion del gobierno de S. M. publica sobre el estudio físico, químico y medicinal de las aguas termominerales de Caldas de Mombuy en la provincia de Barcelona* el médico director de las propias aguas minerales Barcelona, Est. Tip. de N. Ramirez y Rualp, 1862 Pàg. 6

⁴ Reig i Vilardell, Joseph. *Colecció de monografias de Catalunya Lletra B* Barcelona, estampa de Ramon Molinas, 1890 Pàg. 20

L'any 1848 havia iniciat els seus estudis en aquest sentit a Montserrat (Arnús era el director i propietari del balneari de la Puda), per continuar-los fins a 1856 al Pirineu¹.

Aquest conjunt de creences d'origen mèdic va fer que els balnearis es posessin de moda i que oferissin activitats terapèutiques o d'esbarjo que s'obriren al medi ambient que els envoltava. D'aquesta manera, la Puda de Manel Arnús no tenia rival, ni a Espanya ni a l'estranger, deia ell mateix,

“(...) ya por su pintoresca y selvática posicion, ya por lo grandioso, bello y cómodo del edificio, ya en fin por la extraordinaria cantidad y abundancia de agua, por su constante y apropiada temperatura, por su rica mineralizacion y por la prodigiosa virtud de sus aguas”².

No ens ha d'estranyar, doncs, que en els seus opuscles sobre aquest balneari recalqui sempre la seva situació als peus de Montserrat, perquè a més del clima, la topografia, les aigües i el seu soroll ajudaven a curar les malalties del cos i a mitigar els dolors de l'ànima, perquè en aquest ambient, a més a més, s'engendraven “(...) *relaciones puras, inocentes, simpáticas é inolvidables*” entre els concurrents.

Com veiem clarament amb l'obra d'Arnús, la topografia esdevingué un element terapèutic entre altres que anaven des de les companyies fins a la composició de les aigües. D'aquesta manera, hi haurà uns llocs, Montserrat al capdavant, que ajudaran a aconseguir els avantatges que els nous establiments de banys cercaven amb avidesa. D'aquesta manera, els rodals de Montserrat,

“(...) ofrecen al que toma baños en la Puda variados y deliciosos paseos. De manera que la situacion higiénica y geográfica de la Puda, favorece extraordinariamente á dicho establecimiento”³.

Més endavant, aquests mateixos llocs també oferiran als “malalts” que els visitin panorames per fruit-ne, com ja es veu en aquest fulletó sobre la Puda. A més, l'obra conté una litografia preciosa en què es veu la Puda amb Montserrat al fons. A la vista del gravat i de tot el que hem repassat ja en tenim prou per començar a pensar que els banys termals s'anaven a apoderar de la muntanya, i del paisatge en general, per oferir-la com un servei més. Remarquem, però, que la posició d'Arnús sembla una mica avançada al seu temps pel que fa referència al cas català, i anotem també que aquest lligam entre els balnearis i el paisatge s'havia establert amb força anterioritat al Pirineu francès⁴.

Pel que a nosaltres ens interessa, la història dels banys a Catalunya és una història del segle XIX. Certament tenim mostres de termes romanes o jueves, i sabem que alguns banys funcionaven d'antic a un nivell local. Però serà a la segona meitat del segle XIX que es començaran a descobrir i a explotar noves fonts i que els antics banys seran modernitzats.

¹ Arnus, Manuel *Historia topográfica, química y médica de la Puda de Montserrat, precedida de algunas generalidades de hidrología general y balnearia* Barcelona, Imp del Diano de Barcelona, 1863 Pàg 158

² Arnus, Manuel *La Puda Establecimiento de aguas minerales sulfurosas situado en la margen izquierda del rio Llobregat, en el término de Esparraguera en la provincia de Barcelona* Barcelona, Imp de J Verdager, 1853 Pàg 3

³ Arnus, Manuel *La Puda* Op cit Pàg 4

⁴ Vegeu especialment Anglada, Jh *Traité des eaux minérales et des établissements (sic) thermaux du Département des Pyrénées-Orientales* Paris et Montpellier, chez Baillière, lib et chez Sevalle, lib, 1833 2 toms Especialment vol 1, pàg 14 i 78-79

Els establiments més antics varen viure canvis importants, perquè molts d'aquests banys tradicionals tenien espais dedicats als pobres (per tal que aquests poguessin arribar a aquestes teràpies de forma gratuïta) que varen acabar desapareixent. En aquest sentit, sabem que a l'hospital de Cauterets,

“Un moine de Saint-Savin était, de temps immémorial, obligé de résider dans la maison des bains, ainsi qu'un maître chirurgien; les cabanes étaient louées aux enchères; si les cabaniers faisaient des distinctions entre les riches et les pauvres, les cabanes leur étaient retirées; tous les comestibles devaient être publiquement vendus sur la place, on ne pouvait aller les vendre dans les maisons, à cause, est-il dit, de certains abus qui se commettaient ordinairement au préjudice des pauvres et des étrangers et pour d'autres considérations”¹.

Els banys d'Ussat (Arieja) també varen ser donats a l'hospital de Pamiers sota la condició d'acollir cada any un cert nombre de pobres² durant la “temporada alta”, que diríem avui. Igualment els banys de Benasc tenien habitacions gratuïtes per als pobres de solemnitat³; els banys de Vernet havien estat cedits a Joan Maria Grumet a condició que els habitants de Vernet i Castell, així com els pobres, hi poguessin prendre banys “gratis”⁴. El mateix passava en altres llocs, com per exemple a Caldes de Montbui o a Caldes de Boí. A Caldes de Montbui, encara l'any 1862:

“Los pobres se albergan y toman los baños en un hospital, que casi reducido á la beneficencia municipal, carece de los recursos necesarios para amparar debidamente el gran número de desgraciados y desvalidos que á él concurren todos los años”⁵.

“El número de pobres que concurren en esas dos estaciones es tan crecido, que todos los años forma la tercera ó cuarta parte de la concurrencia general: sean de dentro ó de fuera de la provincia y aun de afuera del reino, todos hallan gratis en este establecimiento piadoso la mas benigna acogida, todos son admitidos y colocados con aseo y limpieza en buenas camas, tratados con la mayor afabilidad y visitados diariamente por el facultativo director (...)”⁶.

Amb l'arribada de la nova moda banyística del segle XIX, va caldre canviar la “clientela”. Remarquem, però, que no varen mancar casos en què els establiments termals

¹ De les Règles et ordonnances per los bangs et Cabanès de Caütaires, reproduït en Lagrèze, G B de La Société et les moeurs en Béarn Pau, 1886 Pàg 207-208

² Pomiès, J et J C *L'Ariège* Les éditions du Bastion, sense data. Pàg 142

³ López Novoa, Saturnino *Descripción del Valle de Benasque hacia 1870* Ediciones Asociación Guayente, 1996 (Cuadernos de Anciles, 2) Pàg 6

⁴ Font, François *Histoire de l'abbaye royale de Saint-Martin du Canigou* Perpignan, Imp Ch Latrobe, 1903 Pàg 160

⁵ Sastre y Dominguez, Francisco Memoria que con espresa autorizacion del gobierno de S M publica sobre el estudio fisico, químico y medicinal de las aguas termosalinas de Caldas de Mombuy en la provincia de Barcelona el médico director de las propias aguas minerales Barcelona, Est Tip de N Ramirez y Rralp, 1862 Pàg. 11

⁶ Foix y Gual, Juan Bautista Noticia de las aguas minerales mas principales de España. Apéndice al curso de materia médica o farmacología. Barcelona, Joaquin Verdaguier, 1840

es varen plantejar de seguir oferint aquests serveis a les classes socialment menys afavorides. Aquest fou el cas de la Puda: el mateix Arnús parlava de fer un hospital per a pobres, “*al lado*” dels manantials medicinals¹. En general, però, els pobres varen haver de deixar d'anar als banys per fer lloc als recentment “inventats” turistes. És el mateix procés que es detecta en el monestir de Montserrat quant a l'atenció als pobres que, com hem vist no massa més enrere (5.4.4), varen convertir-se en turistes.

Anar a les aigües es va convertir en una moda entre les classes catalanes més privilegiades a la segona meitat del segle XIX, però els començaments no foren fàcils. L'any 1863, Vicenç Munner, catedràtic de la Universitat Literària de Barcelona, es queixava que els establiments no reunien condicions per ser explotats. Els pocs malalts que feien ús de la hidroteràpia preferien marxar a l'estranger, potser per una qüestió de prestigi. Tampoc no se sabia res de la composició i prescripció de les diferents aigües de l'Estat². A nivell estatal no va ser fins a 1817 que es convocaren les primeres oposicions per a metges directors d'aquests tipus d'establiments i a Catalunya només es tragueren a concurs dues places, les de Caldes de Montbui i Caldes d'Estrac³.

Si al principi la situació dels balnearis era força lamentable, amb l'increment de la demanda es varen obrir nous establiments. La Puda va ser un balneari molt recent, perquè la deu d'aigua no existia fins que, a la fi del segle XVIII, un terratrèmol la va posar al descobert. Durant els primers anys del seu funcionament va tenir un radi d'influència local. Però entre 1832 i 1861 el nombre de banys que s'hi prengueren es va multiplicar per 8,5⁴. En canvi, els altres establiments es comencen a desenvolupar majoritàriament a la segona meitat del segle, més aviat cap a la fi. Les termes Blancafort, de la Garriga, per exemple, s'havien fundat l'any 1840 i foren reformades en 1876. Aquell mateix any es creà un nou establiment a la ciutat, i cinc anys més tard, un altre⁵. Moltes de les fonts de Sant Hilari Sacalm que encara avui dia són famoses foren descobertes a la dècada dels setanta i vuitanta del segle passat⁶; tanmateix, Banyoles, Caldes i Ribes veuen augmentar els seus visitants els primers anys de la dècada dels seixanta⁷. Les aigües de Tona també es “descobreixen” als anys setanta. Amb tot, la guia de les aigües minerals i balnearis de Ricardo de la Puerta (1896) dóna encara una imatge lamentable de la hidroteràpia a casa nostra. Només la Puda i Caldes apareixen com a estacions catalanes ressenyades⁸.

En canvi, a la fi dels anys vuitanta, l'expresident de l'Acadèmia Medico-Farmacèutica de Barcelona, exmetge dels hospitals de Berlín, professor auxiliar de la universitat i vocal de la Junta Provincial de Sanitat, Salvador Badia, reconeixia l'important impuls de l'estudi de les aigües minero-medicinals a Espanya en els darrers anys. En aquell

¹ Arnús, M *Historia topográfica* Op cit Pàg 58

² Munner y Valls, Vicente Una excursión a la Puda de Monserrat. Estudio químico de los manantiales de dicho establecimiento termal, de la atmósfera de sus salas de inhalación, del hidróforo ó sea aparato pulverizador del agua, de sus baños, piscinas y de cuanto tiene influencia en el restablecimiento de las salud de los enfermos que á la Puda concurren Barcelona, Imprenta del Diario de Barcelona, 1863 Pròleg

³ Arnús, M *Historia topográfica* Op cit Pàg 44

⁴ Arnús, M *Historia topográfica* Op cit Pàg 44

⁵ Manzaneque y Montes, Manuel *Monografía de las aguas minero-medicinales de La Garriga (Provincia de Barcelona)* Barcelona, Tip de Delclós y Marfany, 1883 Pàg 9

⁶ *Guía de las aguas minero-medicinales de San Hilario Sacalm* Barcelona, Tipolitografía de Luís Tasso, 1895 Pàg 3

⁷ Martínez Quintanilla, Pedro *La provincia de Gerona Datos estadísticos* Girona, Imp de F Dorca sucesores de J Grases, 1865 Pàg 111

⁸ Puerta y Escobar, Ricardo de la (dir) *Guía ilustrada de las aguas minerales y balnearios de España* Madrid, Imprenta Colonial, 1896

moment, ja molta gent en feia ús. Trenta anys enrere, anar a prendre banys havia estat considerat per alguns,

“(...) como un futil pretexto para ir á veranear, ó como un medio de perder de vista un enfermo los médicos por otros; en la actualidad hasta los profanos por sí y ante sí acuden á los establecimientos y por su propaganda atraen con ellos gran número de pacientes, asegurándoles una curación, ó por lo menos un alivio en sus padecimientos (...)”¹.

Després d'un èxit relatiu, el nou segle marcarà una davallada en l'ús d'aquests establiments. A la Garriga la colònia de banyistes disminueix, però s'incrementen els estiuejant i s'edifiquen nous habitatges². Anotem també que en aquells anys es comencen a dur a terme els banys de mar, amb un caire encara molt terapèutic³.

Aquesta “moda” dels banys havia d'acabar generant una nova valoració de la natura ecosimbòlica de l'aigua. O potser va ser a l'inrevés: aquesta nova valoració de l'element líquid hauria ajudat a estendre la nòmina dels seus afeccionats. Segurament foren ambdues coses alhora. El que aquí ens interessa és veure com les pràctiques d'hidroteràpia varen obrir via a una aproximació al món natural, vegeu-hi a la muntanya. També veurem, de passada, que el sentiment paisatgístic es pot trobar també dins d'estudis tan “científics” com les topografies mèdiques.

6. 2. 3 - Els banys i el paisatge

Ja hem vist, encara que només fos de passada, que va existir un clar vincle entre la moda dels banys termals i la descoberta del paisatge de muntanya. En aquest apartat ens proposem aprofundir-hi i ho farem començant per dir que l'any 1865, Pedro Martínez Quintanilla exposava que a Girona hi havia diversos llocs de banys i aigües que, a més de per l'aigua i el seu clima, atreïen pels “(...) *amenos sitios que se encuentran á cada paso (...)*”. La gent hi anava,

“(...) las unas buscando alivio á sus males en esas saludables comarcas, y las otras, los sencillos placeres del campo y la frescura de sus puros aires, que tanto se echan de menos en las grandes poblaciones”⁴.

Tot i que el seu és un treball estadístic, Martínez de Quintanilla per un moment “patina” cap a la via patriòtica i proturística:

¹ Badia, Salvador: *Balneología. La Cerdaña. Sus aguas minero-medicinales. Traveseras Senillés*. Barcelona, Imp. de Redondo y Xumetra, 1887. Pàg 3.

² Planas y Vives, Gonzalo: *Las aguas termales de La Garriga, bajo el punto de vista de la moderna Hidrología Médica*. Barcelona, Imp. Hijos de D. Casanovas, 1909.

³ Bataller y Constantí, A.: *Guía del bañista ó reglas para tomar con provecho los baños de mar*. Barcelona, Imp. la Renaixensa, 1877.

Salarich y Verdagué, Joaquín. *Los baños de mar y el balneario de Caldetas (baños Colon)*. Preceptos higiénicos y consejos útiles á los Bañistas que concurren á este establecimiento. Barcelona, Tip. Hispano-americana, 1882.

Pons, F. J. *Guía práctica para los baños de mar en los niños*. Barcelona, Imp. L. Tasso, 1887.

⁴ Martínez Quintanilla, Pedro: *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Girona, Imp. de F. Dorca sucesores de J. Grases, 1865. Pàg. 109.

“Terminense las carreteras principiadas en la alta montaña, ábranse otras de reconocida necesidad, y sobre todo cómodas fondas ó casas destinadas á recibir los huéspedes, y estamos seguros de que varias personas que ahora se trasladan al extranjero en la sofocante estacion canicular, preferirán pasar esta en nuestros elevados Pirineos. Nosotros no olvidaremos jamás la grata impresion que nos causó la vista de la Cerdaña, de la comarca de Olot, del valle de Arbúcias y de otros varios puntos tan deliciosos como dignos de ser visitados por los aficionados á viajar. Pero no nos separemos del asunto principal (...)”¹.

En aquest i en algun altre passatge, Martínez deixa veure clarament el seu gust pel paisatge del Pla de l'Estany. Amb ell tenim un bon exemple de com aquella aigua, que temps enrere hauria estat percebuda com a perillosa i infecta, començarà a mostrar-se d'una altra manera.

En aquest sentit, la *Guia del viajero en Caldas de Montbuy y San miguel del Fay*, de Gaietà Cornet i Mas, (1867) es presentava també com a indispensable,

“(...) á cuantas personas van á tomar los baños de aguas termales de Caldas, y á las que deseeen visitar la más bella cascada natural de España”².

Bany termals i paisatge van de bracet en l'obra de Cornet i Mas. A més, en aquesta guia, Cornet indica als seus lectors diferents excursions per fer a les rodalies de la població, perquè com ell mateix adverteix, aquesta obra anava adreçada als banyistes que cercaven la salut en un context de gran afecció a visitar les meravelles de Catalunya³.

En el cas de Caldes de Montbui, trobem una guia de 1873 en què els seus atractius es redueixen quasi en exclusiva als banys i a la companyia:

“Montañas con bosques frondosos que, á la par que resguardan á la poblacion de los glaciales vientos del Norte, saturan convenientemente de oxígeno la atmósfera; llanuras despejadas al Sud que no impiden la libre circulacion de las apacibles brisas de verano; fuentes que, ora nacen en una escarpada roca al revolver de una esquina, en un tortuoso torrente, ora entre el verde musgo de una poética alameda poblada de ruisseños; todo, en fin, cuanto contribuye á hacer agradable la estancia en una poblacion”⁴.

¹ Martínez Quintanilla, Pedro *La provincia de Gerona* Op cit Pàg 109

² Cornet i Mas, Gaietà *Guia del viajero en Caldas de Montbuy y San miguel del Fay* Manresa, Imp Trullas, 1867 Portada

³ Cornet i Mas, Gaietà *Guia del viajero en Caldas de Montbuy y San miguel del Fay* Op cit Pàg 3

⁴ Cuspinerà, Clemente *Guia-ciceron del viajero ó bañista en Caldas de Montbuy* Barcelona, Imp de L. Domenech, 1873 Pàg 7

Els banys de Vernet, segons un gravat del tractat sobre les aigües minerals de Jh. Anglada (1833).

Els rodals de Caldes, percebuts en termes paisatgístics, es vesteixen de gala per rebre els malalts que van a prendre els banys, diu Cuspinera. I entre aquestes gales trobem *montes enhiestos*:

“Difícilmente se hallará un paisaje más variado y más poético que el que circunda por todos lados la villa de Caldas de Montbuy. Pródiga y previsora la Naturaleza (...), no escaseó ninguna de sus mejores galas para hacer mas agradable la permanencia en ella de las personas que han perdido la salud, que es el don mas preciado. Vegetacion lozana y florida; apacibles llanuras; caprichosas hondonadas; embravecidos torrentes; riachuelos de suave corriente; murmuradoras fuentes; aromáticos arbustos y plantas; árboles gigantescos; montes enhiestos; canorasavecillas; de todo hay en aquel pintoresco sitio, cerrado por la parte Norte por un vallado natural de montañas de distinta configuracion y matiz”¹.

¹ Cuspinera, C.: *Guía-cicero del viajero*. Op. cit. Pàg. 117.

La muntanya ha esdevingut barrera contra el vent, tant en Cuspinera com també en Josep Salarich¹. Però alhora és un “recurs” paisatgístic. També en Josep Salarich el paisatge que envolta el balneari Segalés (Tona) és un element que dona valor als banys:

“Algunas lomas cubiertas del verdor de los sembrados, ó de las yerbas de pasto, algunas de ellas muy útiles en medicina; ó depresiones del terreno por do corren apacibles las aguas pluviales, forman un variado cuadro, la pintoresca campiña, que se desplegará á los ojos del enfermo ó bañista, que se albergue en el establecimiento proyectado junto al manantial de las aguas que nos ocupan. La antigua iglesia y el castillo de Tona puestos al fondo del primer término de tan delicioso cuadro, parecen dos gigantes puestos allí como atalayas para vigilar la seguridad de aquella tranquila y afortunada comarca. Los forasteros á quienes guste mas la espesura del bosque añadida á la fragancia de las flores silvestres, encontrarán detrás del establecimiento bosques de añosos robles y frondosas encinas, que hasta en el rigor del invierno guardan el verde manto de su ramaje. Pastando á su sombra verá entre los carneros á un hatito de cabras y algunas apacibles vacas, que le suministrarán sabrosa leche procedente de la azulada juncia, del romero y del oloroso timo que mucho abundan”
“A lo pintoresco del paisaje débese añadir el gran número de cristalinas fuentes, algunas de ellas muy notables por especiales circunstancias”
“El viejo Monseny, el altivo Tagamanent, la sierra que he mentado de Collsespina, los montes de Cabrera, de Bellmunt, de Sabassona y Montagut cierran en lotanza el vasto horizonte y el terreno conocido por Plana de Vich”².

La muntanya fa de fons a un paisatge pintoresc, però Salarich encara no ens convida a conquerir-la, a no ser amb la mirada. El mateix cas, referint-se a l'establiment que feia la competència directa al Segalés, el trobem en l'autor de l'opuscle que el donava a conèixer³. En aquest context, els metges, com Salarich o Bayés, havien de saber, a més del corpus específic de la ciència mèdica, geologia, orografia, hidrografia -per saber el sistema de les muntanyes, vessants, direccions i abundància d'aigües-, així com meteorologia. També havien de conèixer els costums dels seus habitants. Si més no això pensava Pau Aymerich i Gilabertó quan escrivia la seva topografia mèdica de Terrassa (1881). Segons ell, el metge necessita “(...) vastos conocimientos no solo en medicina si que en *Historia Natural, física, Geografía, etc.* (...)”⁴.

L'existència o no de serralades muntanyoses fou molt important per a les topografies mèdiques i per als establiments hidroterapèutics perquè la seva presència

¹ Per a ell, la serra de Sant Bartomeu o de Gurb, resguarda els banys de Segalés (Tona) tant de la tramuntana com del vent de l'oest (Segarra), fet que contribueix a la salubritat d'aquella comarca, “() *que de otra parte se presenta muy pintoresca y agradable*” (Salarich, José *Aguas salinas-sulfuro-yodo-bromuradas de Segalés de tona, y su proyectado establecimiento balneario Memoria médico-topográfica* Vic, Est Tip Ramon Anglada, 1877 Pàg 4)

² Salarich, Jose *Aguas salinas-sulfuro-yodo-bromuradas de Segalés de Tona* Op cit. Pàg 4-5

³ Bayés y Fuster, Antonio *Aguas minero-medicinales salino-yodo-sulfuradas de S Andrés de Tona, (Provincia de Barcelona, partido judicial de Vich,) de Ullastres y C^a premiadas en la exposicion universal de Paris de 1878 Sus efectos fisiológicos y terapéuticos* Vic, est tip de R Anglada, 1881 Especialment pàg 8-9

⁴ Manuscrit *Tarrassa su Topografía Médica Concurso de 1881 á 1882* Fotocòpia a la Biblioteca particular del Sr Josep Maria Domènech, l'original és a l'Acadèmia de Medicina de Barcelona.

contribuïa a augmentar els recursos salutífers del medi en què aquests establiments creixien. Això va permetre que les muntanyes entressin en el terreny de joc dels malalts, uns malalts que cada cop tenien menys mals i més *mals de cap*.

Cap a la fi de segle, la terapèutica hidromineral es va convertir en una moda, deia Josep Salarich¹. En aquesta situació Saenz de Tejada defensava la superioritat de Banyoles, no només en el resultat de les aigües i els seus elements, sinó també en les,

“(...) no comunes condiciones y circunstancias que las distinguen; por su maravilloso país tan sano como pintoresco, fértil campiña, seductora sierra con aguas potables abundantes, legumbres y verduras sanas (...) y sobre todo, al N. O. de Bañolas y N. del Establecimiento su majestuoso y magnífico lago, pequeño mar de 18 kilómetros de perímetro, que constituye una de las más deliciosas diversiones de la villa por el pasatiempo que proporciona á sus honrados y laboriosos moradores en la pesca de las anguilas, barbos, bagras y tencas; estas últimas muy estimadas, y también por el tan agradable paseo que por él se da surcándolo en elegantes barquillas durante la temporada de baños: esto, unido á la bondad del clima con sus aires tan puros y embalsamados de gratísimos aromas que se esparcen en la atmósfera por su fuerte vegetacion de frutos de todas clases, rosas y yerbas aromáticas, hacen una mansion tan bella y alegre, que, repito, no se puede negar su favor y ventaja sobre otros Establecimientos (...)”².

En aquest text, resulta clar que els elements paisatgístics poden contribuir al benestar dels “malalts” que arriben a Banyoles. Les miasmes i els llacs putrefactes han desaparegut totalment de la topografia ecosimbòlica del Pla de l’Estany, encara que a nivell físic continuïn allà mateix. Ara, fins i tot les muntanyes ajuden a confeccionar aquest tot que Saenz mateix qualifica de “paisaje”:

“En cualquier parte donde se fije la mirada, los sentidos se arroban y el corazon late herido por las más gratas y dulces impresiones. Los prados, los llanos que se objetan á la vista, contrastan entre sí por los colores diversos y las galas diferentes que ostentan, y con la altura de los collados, de los picos escarpados que aquí y allá se levantan, y con la elevacion de las montañas que ciñen la poblacion á manera de un anfiteatro, abrigadas en su mayor parte con la sombra apacible de los árboles frondosos que ocultan en ellas sus raices, nos delitan y extasían”³.

En el mateix sentit s'expressa Manuel Manzanque tot parlant de les aigües de la Garriga, però per a ell les muntanyes elevades li suposen un problema:

¹ Salarich, José Aguas minero-medicinales de San Andrés de Tona. Examen comparativo de los Manantiales de Segalés y de Ullastres Barcelona, Est Tip de los sucesores de N Ramirez y C^a, 1883

² Saenz de Tejada, Manuel *Memoria de las aguas y baños minerales de Bañolas* Madrid, Est Tip de M Minuesa, 1883 Pàg 15

³ Saenz de Tejada, Manuel *Memoria de las aguas y baños minerales de Bañolas* Op cit Pàg 16

“(...) no sucede en La Garriga lo que en muchas otras estaciones balnearias de las Provincias Vascongadas y aun en la misma Cataluña; y es que, estando situados los establecimientos al pié de cordilleras elevadas, se presenta á la vista tan reducido espacio que no encuentra campo para estenderse, ni solaz el espíritu para espaciarse, pues es bien sabido por todos los aficionados á los espectáculos de la naturaleza, que las impresiones producidas por la contemplacion diaria de pequeños horizontes, limitados por montañas muy elevadas, hacen reconcentrar el espíritu en sí mismo y mas le disponen á la melancolía y abatimiento que á la franca expansion y á la prudente alegría, poderosos modificadores neurosténicos del organismo humano. De qué proviene esta correspondencia entre los accidentes orográficos de un país y el estado de nuestro ánimo, no es ocasion de dilucidarlo aquí, pero su evidencia se impone con la fuerza de la observacion, y resulta tan cierta esa armonía como cierta es la que existe entre el estado de nuestro espíritu y los accidentes del medio moral en que se vive, constituidos por alegrías, placeres y dichas ó por tristezas, sinsabores é infortunios”¹.

La configuració orogràfica del terreny repercutia en el psiquisme dels visitants d'aquests establiments tant com el “medi moral” en què es trobaven, deia aquest text. Però si les raons de Manzanegue per recomanar el Vallès en comptes de l'alta muntanya als “malalts” eren raons de tipus psicossomàtic, la defensa dels agents socials amb interessos vinculats als establiments muntanyencs passaria per l'acció fisiològica del desnivell i dels canvis de pressió. Es recuperava així la via que havia defensat Arnús en els seus estudis primerencs a Montserrat, i que semblava una mica abandonada.

L'any 1885, després de nou anys exercint com a director i metge dels banys de Ribes, Pau Alsina se sent en condicions de dir alguna cosa sobre els efectes que les aigües minerals, *“(...) auxiliadas del clima y demás que al tratamiento hidromineral concierne, producen en las enfermedades en que suelen aconsejarse”²:*

“La acción que el clima del Valle de Ribas ejerce sobre el organismo, es tónico-excitante. Con efecto: la grata temperatura que se siente en verano en este Valle, que contrasta con la calurosa y enervante de los bajos niveles; su altura sobre el nivel del mar, que le coloca entre los climas de altitud media, en los cuales sobre no disminuirse (sic) la oxigenación de la sangre (...) favorece -por la menor presión atmosférica que en los sitios poco elevados- la expulsión del ácido carbónico, y, por lo mismo la descarbonización de la sangre; el aire puro, vivo, ozonizado de los países de montaña, bañados por la clara luz del sol que tanto difiere de la media luz y del aire confinado de las grandes poblaciones; todas estas cualidades del clima de que nos ocupamos hacen que el paciente -que al tiempo concede alguna tregua á los sufrimientos físicos y morales que nuestra actual civilización engendra-, se reaccione, que la hematosi, la digestión y

¹ Manzanegue y Montes, Manuel *Monografía de las aguas mmero-medicinales de La Garriga (Provincia de Barcelona)* Barcelona, Tip de Delclós y Marfany, 1883 Pàg 6

² Alsina y Pou, Pablo *Breve reseña de las aguas y baños mineral del Valle de Ribas* Barcelona, Imp de Lluís Tasso Serra, 1885 Pàg. 3

demás actos nutritivos adquirieran un gran empuje, que el sueño se haga más reparador y que con el organismo se levante el mismo espíritu”¹.

Alsina, que utilitza en més d'una ocasió la paraula paisatge, recomana algunes excursions, des de les properes coves de Ribes o el pont de la Cabreta, fins a Núria. Tot pujant a aquest santuari,

“(…) admíranse los más sorprendentes y encantadores paisajes, entre los que descuella un gran número de hermosas y atronadoras cascadas, tales como la Fontalba, que es la mayor, la del Salt del agua, la Fontnegra, etc, que vistas desde el Salt del Sastre ofrecen uno de los cuadros naturales más bellos é imponentes”².

L'alçada permet que s'incrementin els moviments respiratoris, la circulació es fa més activa, diu una guia de 1895;

“(…) súbense las rápidas pendientes, como el que esto escribe ha tenido ocasion de observar en sí propio, con inusitada facilidad (...)”³.

Augmentades la circulació i la respiració i l'aire essent més pur, contenint més ozó, augmenten les combustions orgàniques, s'obre la gana, es millora la digestió, s'afavoreixen les secrecions, la respiració cutània i l'exhalació pulmonar,

“(…) y en virtud de todos estos cambios, el organismo sometido á la influencia del clima tónico-excitante de San Hilario, gana en peso, recobra fuerzas, adquiere vigor y fortalecese tanto en su dinámica espiritual como en su dinámica fisiológica”⁴.

L'altura i la muntanya estan esdevenint, doncs, per al discurs mèdic, indrets positius que afavoreixen el cos i la ment d'unes persones que cada cop menys es consideren com a malaltes. “Conquerida” per la farmacopea mèdica, la muntanya serà explotada amb afanys terapèutics. Després de la seva protecció oficial, en bona part a causa de les seves qualitats profilàctiques, l'any 1929 el Montseny està ocupat per malalts tuberculosos o convalescents⁵ i en aquest context certes persones, començant pel comte del Montseny i president de la Diputació de Barcelona, es plantegen construir-hi un edifici dedicat a l'aeroteràpia. El clima ha esdevingut un element que pot ajudar o no a curar la salut i Miquel Farreras proposa de fer-hi un sanatori per sota dels 1.100 metres o per sobre dels 1.500. Allà el clima permetia lluitar contra la tuberculosi, però fixem-nos que els efectes del clima depenen també de l'altura del lloc. A més, en aquesta obra, no només el

¹ Alsina y Pou, Pablo Breve reseña de las aguas y baños mineral del Valle de Ribas Op cit Pàg 11

² Alsina y Pou, Pablo Breve reseña de las aguas y baños mineral del Valle de Ribas Op cit Pàg 43

³ *Guía de las aguas minero-medicinales de San Hilario Sacalm* Barcelona, Tipolitografía de Luis Tasso, 1895 Pàg 12

⁴ *Guía de las aguas minero-medicinales de San Hilario Sacalm* Op cit Pàg 12

⁵ Vegeu, en clau novel·lada, Surifach Senties, R *Llibre del convalescent* Barcelona, Antoni López, llibreter, 1917

clima, sinó fins i tot el panorama, facilitant la relació entre els malalts, ajuda a curar els mals dels convalescents¹.

6. 2. 4 - Canvis ecosimbòlics

A la segona meitat del segle XIX la societat catalana comença a pensar que els efectes que té l'exercici en ell mateix poden ser positius, fet que permetrà el desenvolupament dels esports moderns i, entre ells, de l'excursionisme (tot i que aquest, al principi, no volia ser considerat com a tal). Pel que ens interessa, anotem que els mateixos efectes que tenia l'exercici també els podia tenir l'aigua per ella sola, car, com diu la guia de les aigües de Sant Hilari, ambdues es complementen.

Com hem vist, tradicionalment, la muntanya i l'aigua havien estat mal vistes i aquesta tendència no es trencà d'avui per demà. Un dels “problemes” que tenia la muntanya era que la humitat que s'hi trobava podia perjudicar l'organisme humà. Sobre aquest punt encara seguien vigents els tòpics tradicionals, com hem vist en Manzaneque. En aquest context, els metges i proselitistes dels establiments muntanyencs es defensaran intentant canviar aquesta representació del fet muntanyenc. Així Alsina dirà que,

“(...) podemos afirmar que el Valle de Ribas, de día es mucho más seco que el litoral de las provincias catalanas”².

El cas més interessant, però, és el d'Ignasi Llorens i la seva topografia de la Seu d'Urgell. Per a ell, l'atmosfera de la Seu és humida, tot i que les observacions fetes li diuen que en realitat és escassa en vapor d'aigua. Com que s'adona que està en una situació paradoxal, Llorens proposa distingir entre el “vapor acuoso” i la “humedad”, dues coses que serien antagonistes i que es trobarien en relació inversament proporcional en l'atmosfera:

“Por otra parte, la altitud de la población, su proximidad á las montañas, la abundancia inmensa de aguas y la temperatura fría del aire que se respira en la mayor parte del año, explican también la humedad atmosférica de la Seo aunque su atmósfera sea escasa en vapor acuoso”³.

Sembla evident que ens trobem davant d'un cas en què cal defensar a cor què vols unes idees preconcebudes. Però solventat (?) el problema, Llorens afirmarà que els altres elements que constitueixen l'atmosfera són purs, car

“(...) no hay efluvios pantanosos ni miasmáticos que la adulteren, ni materias extrañas, tan comunes en los centros fabriles, que la vicien”⁴.

¹ Farreras, Miquel El Montseny Su presente y su porvenir Monografía de esta montaña Barcelona, Imp Garrofé, 1929

² Alsina y Pou, Pablo Breve reseña de las aguas y baños mineral del Valle de Ribas Op cit Pàg 11

³ Llorens y Gallard, Ignacio *Topografía médica de Seo de Urgel* Barcelona, Est Tipo-litográfico de los Sucesores de Ramirez y c^a, 1886 Pàg 12

⁴ Llorens y Gallard, Ignacio *Topografía médica de Seo de Urgel* Op cit Pàg 12

En la seva monografia sobre la Cerdanya, Salvador Badia dirà que la dieta és molt important en la futura evolució dels pacients i que cal tenir-la present per al tractament. Això el condueix a sortir dels murs de l'establiment:

*“Esto hace que no pueda ser completa la monografía que trate de un agua si no viene á renglón seguido la descripción de sus alrededores, de este modo puede el médico director trazar un plan dietético, ya en relación de la fuerza muscular de los pacientes, ya de su más ó ménos exaltada imaginación”*¹.

Aquest és el motiu pel qual ell, i altres metges, aconsellaran i explicaran en les seves monografies els passejos i excursions que es poden fer en els seus establiments. En alguns casos, aquests balnearis tindran petits o grans recorreguts, més o menys ajardinats, que passaran a formar part de la terapèutica associada a l'aigua. Carles Bosch de la Trinxeria retrata molt bé la vida d'un d'aquests establiments, la relació amb la gent local i les primeres pràctiques excursionistes en la seva novel·la *Montalba*. Nogensmenys, a part d'aquests elements propis del balneari, hi ha algunes “excursions” que esperen als pacients, especialment a la Cerdanya de Badia:

*“(…) entre mil curiosidades lagos pequeños, ventisqueros y picos elevados desde donde se descubren los más bellos panoramas que pueda ofrecernos la naturaleza en estos países”*².

Badia no s'està de recomanar un seguit d'ascensions, donant les altures que s'assoliran. Però també reconeix que altres turistes són més assossegats i tranquils i que la fatiga corporal els podria causar molèsties. Aquests s'avorreixen en els balnearis, però també els troba alguna ocupació, com fer un àlbum de la flora de la zona. Just acabant el segle, Pere Vergés reconeixia que,

*“Es incuestionable que la salud (...) sufre menoscabo, se altera y modifica, según las circunstancias orográficas, hidrológicas y atmosferológicas de las localidades: la naturaleza y forma del terreno; sus montes, sierras y colinas; sus vertientes; su altura sobre el nivel del mar; la orientación; porosidad y dureza del suelo, su fecundidad: cantidad y calidad de sus aguas; sus corrientes internas y externas; charcos y lagunas; vientos reinantes; pureza é impureza del aire (...)”*³.

Clima i relleu, clima i paisatge esdevenen, en aquesta fi de segle, elements imprescindibles d'aquesta cura en el marc muntanyenc. Però, fixem-nos-hi bé, Nicolás Pérez Giménez diu que,

¹ Badia, Salvador *Balneología La Cerdaña* Op cit Pàg 14

² Badia, Salvador *Balneología La Cerdaña* Op cit Pàg 14

³ Vergés y Vernis, Pedro Topografía médica de Castellar (San Esteban) ó del Vallés Memoria que la Real Academia de Medicina y Cirujía de Barcelona distinguió en el concurso de 1894 á 1895 Barcelona, Est tip “La Hormiga de Oro”, 1895 Pàg 10

“Si importante es el estudio químico geológico de las aguas minero medicinales, no lo es menos el de la climatología; pues sabido es que el clima es un afacto interesante de la medicación termal (...)”

“(...) todo ello matizado por los paisajes pintorescos que ofrecen aquellas montañas, cuajadas de vigorosos árboles de rico follaje, alfombradas de perpetuo y primaveral verdor”¹.

És possible que el doctor Pérez Giménez tingués algun interès a defensar l'establiment en què treballava a Sant Hilari Sacalm, però convé recordar que també era exintern de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, i membre de la Sociedad Española de Hidrología Médica. De la mateixa opinió era Josep Aladern en demanar la construcció d'un balneari a Andorra:

“¿Perqué no's fá aquí una estació balnearia com las muchas que existeixen pels Pirineus, tan á Fransa com á Espanya? Tot ayudaría á ferla deliciosa; la (sic) paisatje d'aquí es magnífich, lo mellor que te Andorra. Hi ha per aquí prop molts punts pera anar á fer excursions, punts molt bonichs, com l'estany d'Angolestés, los Pessons, Ntra Sra. de Meritxell, lo pich de Casamanya, etc. etc ”².

La vida termal condueix al passeig, a sortir a la muntanya. L'any 1896 els banys Rius de Caldes oferien en la seva publicitat uns passejos des d'on es descobrien uns magnífics panorames com a elements d'esbarjo; també des del menjador es fruïa de *“(...) inmejorables vistas al campo, pudiendo asegurarse sin exageración que no los hay mejores en España”³*. El paisatge havia esdevingut un element d'atracció de “malalts”. Tampoc, a la fi de segle, no s'entén la hidroteràpia sense el complement d'un mínim exercici físic en el medi natural. Una guia de les aigües de Sant Hilari, publicada l'any 1895, afirmava que convenia *“pasear el agua”* que ells mateixos envasaven, per tal de fer exercici muscular. A més de canvis fisiològics, aquest exercici també,

“(...) recrea el espíritu, que halla deleite en la contemplación de la vegetación espléndida que ofrecen las accidentadas cumbres de nuestra estación balnearia”⁴.

En aquell 1895, l'establiment ja tenia problemes d'*over booking*, especialment entre el 22 de juliol i el 15 d'agost. Per això es recomanava espaiar la demanda;

“Esto aparte de que las aguas aprovechan más en primavera y otoño que no durante el rigor de la canícula, y de que la temperatura es más grata y más constante en julio y septiembre que no en agosto, y más á propósito

¹ Pérez Giménez, Nicolás Bosquejo climatológico é hidrológico de la estación termal de San Hilario Salcaldm (Gerona) Barcelona, Imp Succ de N Ramirez y C^o, 1888 Pàg 13

² Aladern, Joseph Cartas andorranas Impresions a la lleugera d'una excursió per les Valls d'Andorra. Reus, Tip de C Ferrando, 1892 Pàg 43

³ Vegeu aquest anunci en Puerta y Escobar, Ricardo de la (dir) *Guía ilustrada de las aguas minerales y balnearios de España* Madrid, Imprenta Colonial, 1896

⁴ *Guía de las aguas minero-medicinales de San Hilario Sacalm* Op cit Pàg. 57

para las excursiones á las pintorescas cumbres que rodean el Establecimiento”¹.

Aquests eren motius suficients per indicar quines dates eren les millors per als seus clients i entre ells trobem -fet, per a nosaltres, molt significatiu- la possible planificació d'excursions des del balneari.

Una cosa semblant passava amb les aigües d'Arbúcies tal i com les presentava el metge cirurgià Ricard Cortada:

“Los aficionados á las excursiones, hallan solaz y recreo visitando las pintorescas ermitas y altas cumbres del Monseny, así como el antiguo é histórico castillo de Monsoliu, abundando, por todos los bosques, las liebres, conejos y perdices para los aficionados á la caza”².

Si bé els banys varen començar a oferir excursions com a element terapèutic, ràpidament aquestes varen atreure la seva pròpia clientela. D'aquesta manera, a la fi de segle, la *Guia del banyista* del doctor Jimeno explicava que els concurrents als balnearis eren de dos tipus: “(...) *enfermos propiamente tales y los que se ha dado en llamar turistas; los primeros interesan al crédito curativo de las aguas, lo segundos á la explotación de las mismas*”³. El turista complementa o eixampla la demanda dels establiments termals, que sembla que, malgrat haver-se posat de moda, no acaben de tenir prou practicants com per mantenir-se. Ara bé, els banys seguiran oferint-se als “malalts” i el doctor Jimeno, tot i veure aquesta diferenciació entre malalts i turistes, també pensa que els qui només busquen repòs i apartar-se de la vida ordinària també són malalts, tot i que no en el sentit estricte, car els calen unes medicines higièniques que només troben en els balnearis, en les excursions, etc. Prova d'això és que no van a qualsevol establiment, sinó al que els sembla més indicat segons la seva idiosincràsia i temperament. Això genera una diferència entre el malalt que segueix uns horaris i règims estrictes, i el que

“(...) va á un balneario como puede ir á una orgía y se levanta á las doce de la mañana, se acuesta á las cuatro, está sentado el resto del tiempo jugando y en continuas libaciones (...)”⁴.

Doble règim disciplinari; doble finalitat, però un únic mercat. Malalts i turistes ocupen uns mateixos espais per raons terapèutiques més o menys semblants que els condueixen a certs indrets qualificats com a naturals. Per això, per al nostre metge, el paisatge i la seva vista és molt important, fins al punt que permet compensar les mancances climatològiques d'algunes estacions higièniques:

“La situación de la Puda de Montserrat no ofrece el aspecto y condiciones climatológicas de las estaciones montañosas; pero no obstante, colocada al pie y dirección S. E. de la histórica montaña de Montserrat, junto al rio

¹ Guia de las aguas minero-medicinales de San Hilario Sacalm Op cit Pàg. 61

² Cortada Riera, Ricardo *Breve reseña de las aguas minero-medicinales de Arbucias* Barcelona, Imp de P Ortega, 1890 Pàg 5

³ Jimeno, F *Guia del banyista en Cataluña* Barcelona, Imp Pedro Ortega, 1894 Pàg 11

⁴ Jimeno, F *Guia del banyista en Cataluña* Op cit Pàg 12

Llobregat, cuyos efluvios y corrientes la refrescan lo suficiente para contrarrestar los inconvenientes de un terreno relativamente hondo en que se encuentra, la lozana vegetación de la izquierda del Llobregat, el movimiento fabril que reina en todas sus orillas y los variados panoramas que ofrece la montaña, son circunstancias, por las que se podrá apreciar el atractivo que tiene un paisaje como aquel, quebrado, de múltiples aspectos y que dá motivo á agradables excursiones que son la delicia de los bañistas”¹.

El paisatge forma part de la teràpia aplicada als malalts i es converteix en l’element essencial per al reclam dels turistes. Aquesta mateixa associació del bany amb el paisatge la trobem en quan Jimeno parla de Caldes de Boí:

“El valle de Bohí en el que radican estas Caldas está constituido por estribaciones del Pirineo ofreciendo un paisaje verdaderamente alpino por lo frondoso y agreste”².

Fins al punt que aquells establiments que només es poden presentar com a centres de salut sembla que perdin bona part del seu interès. En contraposició als casos de la Puda o de Caldes de Boí, Jimeno es mostra decebut pel que passa a Caldes de Montbui, que s’anava consolidant únicament com un centre de salut adreçat a persones malaltes:

“Poco puede decirse de los atractivos del paisaje y de los alicientes que Caldas ofrece al turista, ni nadie se ha preocupado de ello: á Caldas concurren anualmente una inmensa multitud de enfermos, y ante las exigencias y necesidades del enfermo quedan en lugar muy secundario las conveniencias y los regalos que ambiciona el que viaja por placer. En Caldas no caben descripciones de bosques, de excursiones, de jardines, de nada que sólo tienda á dar expansión al ánimo; encaja mejor describirlo con la seriedad y el interés que se describe un hospital y por esto á que siente obligado quien ha de describir tan notables termas, se encuentran también más obligados los habitantes de Caldas al recibir á los enfermos que concurren á sus casas en busca de salud (...)”³.

Tornant a Sant Hilari, Jimeno diu que ha adquirit importància en els darrers temps, o sigui, a la fi del segle. Hi va gent que busca solució als seus problemes i una minoria per tal de fruit del clima i de la topografia del país. Sembla ser que això hauria fet que Pérez Jiménez li donés un valor fonamentalment terapèutic.

En tot aquest entrellat entenem que per a Jimeno, a la vall de Ribes, a més de les distraccions que ofereixen els hotels, hi hagi,

“(...) sus naturales atractivos, que son el secreto de la preferencia que le dan muchos veraneantes; su hermosa carretera, su ribera del Fresser, la

¹ Jimeno, F *Guía del bañista en Cataluña* Op cit Pàg 67

² Jimeno, F *Guía del bañista en Cataluña* Op cit Pàg 74

³ Jimeno, F *Guía del bañista en Cataluña* Op cit Pàg 97

frondosidad de las montañas, el clima sano y agradable en verano, excursiones a Ripoll, (...) á Ntra. Señora de Nuria (...), á S. Juan de las Abadesas, etc. (...) són atractivos grandísimos y de gran aliciente en Ribas”¹.

Els atractius naturals, entre els quals les muntanyes, acabem per consolidar-se com a motius suficients per atreure visitants al que al principi eren establiments mèdics. Les excursions complementen les teràpies i estan a punt de desvincular-se'n per a bona part dels clients d'aquests negocis. El paisatge i la muntanya poden ser motius suficients per atreure “malalts” als nous establiments termals i, en aquest sentit, la guia del doctor Jimeno s'acompanya d'un mapa en què es ressalta de manera especial les muntanyes de Montserrat i de Núria: el paisatge, el paisatge de muntanya, en aquesta fi de segle ha entrat ben clarament a formar part de la *salut*.

En la línia del doctor Jimeno, que distingia els malalts dels turistes, Josep Salarich diferenciarà entre un establiment d'aigües i una estació higiènica:

“En la primera, apart de no poder escullir lo punt y clima, hi concorre, en general, gent malaltixa, quals malalties acostuman á esser d'una sola classe; molts malats que sofreixen, sens casi tenir humor y que tenen necessitat de procurarse remey á sas molestosas dolencias y sufriments no fos cas que, descuydantse, posassen en perill la séva existencia, y hont, además, se veuhem obligats á portar un especial y ordenat règimen de vida, á pendre certas precaucions, evitant tota classe d'excessos, etc. etc.. En la segona los malalts hi son contats, la gent que hi acut hi busca expansió y alegría, fuig dels gemechs y de las llástimas, acepta tota classe de distraccions y esbargiments. A las estacions higiènicas hi ván las familias que volen que llurs fills recobren l'agilitat y bons colors que han perduto durant los estudis d'hivern; las personas que desitjan recuperar las forças, debilitadas per la respiració continua del malejat ayre d'una capital ò d'un reduhit taller, despaig ò habitació; las que tenen voluntat per més ò menys temporada de fer us de bona ayguas, nous aliments y respirar ayres purs per vigorisar sas funciones, especialmente las digestivas, per alcançar aixís més fácil y millor nutrició; los que pretenen deixar y olvidar completamente, per uns quants días, los continuats è importants negocis y quefers que durant tot l'any los preocupan; en una paraula, en aquests llochs s'hi troban los partidaris del melius est cavere quam medicare”².

Els primers anys del segle XX continuaran en aquesta línia de diferenciació de dos mercats i la consolidaran, perquè hem arribat a un moment en què a Sant Hilari,

“De cada deu, nou hi van per ... anar á fora, com ells dihuen (una céva com qualsevol altre). Barceloní que disposi de tres pessetes y no va á fora es una raresa”³.

¹ Jimeno, F *Guía del bañista en Cataluña* Op cit Pàg 157

² Salarich, Joseph *Sant Julià de Vilatorrada. Guia del foraster* Vic, Estampa de Ramon Anglada, 1898 Pàg 16

³Vida, Romualdo “Odisea (De Llafranch al Montseny)” Retall sense dades conservat a l'hemeroteca Josep Móra de Granollers Caixa

Molt, molt enrere queden els mots -testimonis d'una ja antiga mediança- de Francesc Carbonell parlant de Caldes de Boí:

“Los montes que circuyen aquel valle son muy elevados y muy escabrosos, de suerte que el Sol en medio del verano no le baña sino muy poco en todo el decurso del dia. Dichos montes como los restantes de los Pirineos de aquella comarca abundan principalmente en pinos abetos de tan grande magnitud y tan escelente talle, que se tienen por los mas superiores de nuestra península. Los espresados montes se hallan poblados de animales silvestres como osos, javalies, y singularmente cabras montesas: la piedra de todas aquellas montañas y por donde manan las aguas minerales y el agua de la fuente, es de un granito de color gris”¹.

Aquest canvi de valoració del medi muntanyenc el trobem molt clarament a la darrera dècada del segle XIX. Ja n'hem donat molts exemples, però podríem acabar-ho d'arrodonir veient algunes de les noves descripcions que es fan de l'estany de Banyoles i de les seves rodalies, descripcions que deixen veure que l'aigua estanyada ja no és font de malures. Per fer-ho hem utilitzat un calendari per a l'any 1891, publicat per l'estampa de la Renaixensa. En aquest calendari, Joaquim Coromina en parlava així:

“Las Estunas es un lloch bonich, pintoresch y alegre. Té una vista de les més agradables. Se veu la gran aglomeració de casas de la nostra vila, dintre las quals surten ab tota sa magestat los campanars del monastir y la parroquia. La millor joya banyolina, l'estany, tanquil y transparent com un cristall, qué gran y hermós se veu desde aquest punt del color del cel y rodejat d'un march de verdor. Si afegim que las montanyas vehinas clouhen aquest plá dantli la forma de círcul tindrem una idea, si bé no exacte, del cuadro que presenta Banyolas vist desde aquí”².

L'estany i les muntanyes que el volten formen un conjunt agradable i pintoresc; és a dir, un indret que mereixeria ser pintat o bé que és descodificat a partir d'uns criteris implícits que, sorgits potser del món de l'art, han arribat al conjunt de l'élite cultural catalana del tombant de segle. D'altra banda, l'aire pur de l'indret convida a passejar-hi i a passar-hi les hores de canícula i promet una major salut. Com a mínim així era per a Joaquim Hostench, per a qui Banyoles era,

“(…) una de las [viles] més apropósit de Catalunya pera passarhi l'estiu, ja que todas ellas ofereixen, á més d'un aygua que entela los gots, sitis frescals ahont passar las calurosas horas del dia. Lo foraster que no se senti ab ánimo pera fer excursions de més importancia, fassi una visita á las font y

29, fons Villaronga.

¹ Carbonell y Bravo, Franciso Memoria quimico-mediaca de las aguas minerales de Caldas de Bohy enel Principado de Cataluña con un apéndice de los descubrimientos nuevos sobre esa clase de baños ó aguas sulfureas termales, hechos por D Carlos de Gimbernay y Grasot Barcelona, Imp V é H de A Brusi, 1832 Pag 16

² Coromina, Joaquim “Lo roser de las Estunas” en *Calendari-Guía de Banyolas y sa comarca per l'any del Senyor 1891* Barcelona, Estampa la Renaixensa, 1890 Pàg 126

*si tots los anys nos deixa ab recansa, ho farà ab doble motiu tota vegada que coneixerà la espléndida campinya de Banyolas y s'en trobarà millor ab l'ayre pur que durant una temporada curta ó llarga hi haurá respirat*¹.

Malgrat que només es visitin les fonts de les rodalies del poble, l'entorn muntanyenc hi ofereix una bella perspectiva que atreu malalts i desvagats. Com a mínim així era la font Pudosa, tal com fou vista per Pere Alsius:

*“Lo lloch no pot ser més pintoresch; al mitj del plá, voltat de turons y montanyas cobertas de frondosa vegetació li donan hermosa perspectiva; circuhit de exhuberants arbredas que respiran amenitat y grandesa, unit ab l'Estany per medi de una espayosa rambla y ab los Prats y vehins llochs per nombrosos camins y veredas, tot convida á fer agradable aquell siti y á veure's concorregut, no tant sols per qui en eixa aygua mineral busca la salut, si que també per quants necessitan ó desitjan esbarjo ó descans pera refer las forsas perdudas en lo treball”*².

És el mateix Pere Alsius qui es demana per què hauria de fer-se'ns estrany que la gent estimés l'estany si dos poetes com Jacint Verdaguer o Dolors Monserdà de Macià s'hi havien inspirat, com també ho havien fet els pintors Urgell i Marquès. Com diu Alsius, res d'estrany que la gent, especialment els forasters, mostressin aquesta predilecció per uns llocs que tots aquells artistes havien divulgat³ i formalitzat (o, com diria Alain Roger, *artialitzat*). En aquest sentit, no serà sobrer de transcriure el que havia dit la fada de Banyoles de Jacint Verdaguer sobre els voltants d'aquesta vila en el poema *Canigó*:

*“Per debanar lo meu fil
tinc belles debanadores,
les muntanyes de Begur,
les de Begur i Armen-Roda,
les serres de Puigneulós,
les del Mont i Rocacorba.
La plana de l'Empordà
mai ha dut millor corona,
corona de raigs de llum
trenats amb lliris i roses;
semblava un pagó reial
obrint sa florida roda”*

En aquest i en altres passatges de les seves obres, Verdaguer va anomenar tants llocs que després passaren a formar part del nostre “paisatge” que bé podríem dir que fou un dels agents més importants que, a nivell català, va treure molts llocs de muntanya de

¹ Hostench, Joaquim: “Fonts dels voltants de Banyoles” in *Calendari-Guia de Banyolas y sa comarca per l'any del Senyor 1891*. Barcelona, Estampa la Renaixensa, 1890. Pàg. 100.

² Alsius, Pere: “La Fontpudosa” in *Calendari-Guia de Banyolas y sa comarca per l'any del Senyor 1891*. Barcelona, Estampa la Renaixensa, 1890. Pàg. 76.

³ Alsius, Pere: “L'estany” in *Calendari-Guia de Banyolas y sa comarca per l'any del Senyor 1891*. Barcelona, Estampa la Renaixensa, 1890. Pàg. 124.

l'indicible. Potser tants com els primers excursionistes que estudiarem tot seguit. Junt a ells, altres poetes o escriptors i pintors ajudaven a conèixer amb les seves obres uns indrets que fins llavors havien estat pràcticament desconeguts per a l'élite que estem estudiant.

Resum:

La burgesia catalana va poder acostar-se al medi natural, i pel que a nosaltres ens interessa, especialment a la muntanya, quan les cures termals es varen fer un lloc entre la societat benestant, especialment barcelonina. Aquesta història no fou només la d'una teràpia més o menys exitosa, sinó la d'una moda dels sectors més adinerats de Catalunya, una moda que durà uns certs anys i que després deixà pas a l'estiueig que va transformar la fesomia d'algunes de les nostres ciutats.

Les aigües varen atreure gent a la muntanya, i la mateixa muntanya va ser utilitzada com a font de gaudi per aquelles estacions que varen anar més enllà de la teràpia.

6.3 - El primer excursionisme a Catalunya

Aquest capítol és un dels més importants per entendre la popularització, en les primeres dècades del segle XX, del sentiment d'estima de la muntanya a casa nostra.

El paper del moviment excursionista va ser essencial en el nostre país, tot i que aquest no deixa de ser contradictori en els seus primers anys. Ara bé, un cop definit l'excursionisme com una activitat més o menys esportiva pertinent de realitzar a la muntanya, la missió apologètica que els excursionistes s'havien plantejat de dur a terme serà una de les vies d'arribada a les classes populars de l'estima per la natura.

6.3.1 - Panoràmica general de l'excursionisme català

Allò que ha donat la idiosincràsia a l'excursionisme català ha estat la seva vinculació al que s'ha dit la "represa nacional catalana". A Catalunya, a mitjan segle XIX, el catalanisme va començar essent un fet literari lligat al romanticisme. La història, especialment l'edat mitjana, les ruïnes, les minories socials, la llibertat, etc. eren idees molt importants entre els romàntics. En un segon moment, aquest corrent artístic, que va estar tan vinculat al naixement del paisatge, va cristal·litzar a Catalunya en un moviment científic, especialment a través de les feines dels excursionistes.

Fotografia dels primers socis de l'ACEC (Arxiu del CEC)

En aquest sentit, molts estudis han demostrat que tota la història de l'excursionisme català és dialècticament vinculada a la del moviment catalanista. Només hem de veure la

primera fotografia que es feren els socis de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, a la qual Josep Iglésies dedicà bona part d'una obra¹. No cal posar-hi gaire atenció per entendre que hi havia una gran diferència entre aquells excursionistes catalans i la imatge típica del primer alpinisme que, més o menys en aquelles dates, s'estava desenvolupant a Europa i que anirem qualificant poc a poc. Com a factor distintiu s'ha proposat en força ocasions que l'excursionisme a Catalunya, especialment el del primer moment, va ser una important contribució al moviment catalanista. No és gens difícil de demostrar això: només cal pensar que el primer club que es va fundar a Catalunya es feia dir Associació **Catalanista** d'Excursions Científiques (ACEC). Com es veu, era especialment una institució nacionalista, a diferència d'una nova entitat que sorgirà més endavant que es farà dir societat d'excursions; l'ACEC no va ser, ni va voler-ho, una entitat alpinista a la manera suïssa o un club alpí a l'anglesa, fets socials als quals s'acusava de la seva despreocupació científica i regeneracionista. La contribució, confessada manta vegades, d'aquella primera entitat al desvetllament nacionalista català va ser a través de conèixer i de fer conèixer, de fer a la gent conscient de la Catalunya "real", perquè els seus membres creien que ningú no podia estimar allò que no coneixia.

La història de la *Catalanista* en els primers anys es va veure marcada pel fet que, havent estat fundada en 1876, l'any 1878 patia una escissió a causa de la qual es fundà l'Associació d'Excursions Catalana. Ja hem insinuat que la diferència de tarannà entre l'una i l'altra es denota ja en el mateix nom que aquesta va prendre. De fet, l'interès per mantenir la denominació originària va ser un dels esculls que més va pesar a l'hora de dificultar la reunificació d'ambdues entitats². No va ser fins a 1891 que ambdues es tornaren a fusionar, canviant de nom i apareixent el que encara avui dia coneixem com a Centre Excursionista de Catalunya.

Vist aquest context, entenem que els primers excursionistes no caminaven gaire ni ascendien als pics més elevats del nostre país. Ells només caminaven amb la mirada posada a dur a terme les seves investigacions, i si caminaven era especialment a causa de la insuficiència dels mitjans de transport. Ara bé, gairebé des de bon principi, no tot l'excursionisme s'acabava aquí i existia una sèrie de persones (minoritària, certament) que es delien per sortir a fora per contemplar la natura o per practicar alguna cosa que avui dia anomenem esport. Però aquest sector excursionista no tingué uns inicis fàcils: en els primers dies, l'excursionisme a Catalunya començà duent a terme investigacions històriques, folklòriques, arqueològiques i artístiques. Els primers excursionistes també volien estudiar les ciències naturals, però la seva activitat més important va ser en la primera via (les ciències humanes). Això va ser així perquè, en aquell context de primeres reivindicacions catalanistes, estudiar la història del país era una manera de recordar el passat medieval català, quan Catalunya havia estat una nació lliure, i sobretot gran. D'altra banda, també el folklore era considerat una pràctica suposadament "rigorosa" que volia recordar el nostre passat i subratllar les diferències entre Catalunya i les altres realitats estatals o nacionals. I tant la història com el folklore foren les activitats en les quals els primers excursionistes varen destacar més³.

¹ Iglésies i Fort, Josep *Els primers excursionistes* Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1964

² Vegeu Iglésies, Josep *Enciclopèdia de l'excursionisme* Op cit. Vol 1, pàg 127-128 i 160-163

³ Sobre aquest punt, Roma i Casanovas, Francesc "El primer excursionisme català i la recerca històrica". *Muntanya*, 802 Desembre de 1995

Que l'excursionisme era poc donat a la muntanya, en un principi, ho demostra bastant clarament la descripció d'alguna de les primeres excursions que es feren durant el segle XIX. Una excursió típica dels darrers anys d'aquell segle començava amb una sessió preparatòria en què una persona explicava què veuriem durant l'excursió, especialment la història d'aquell lloc. La mateixa excursió era una activitat d'investigació; cadascú feia algun tipus de recerca (folklòrica, històrica, biològica, geològica...) i n'escrivia els resultats. Passats uns dies de la seva tornada a ciutat, una nova sessió acadèmica tenia lloc i cadascú explicava el resultat de les seves recerques.

En aquesta manera de treballar les muntanyes no apareixien necessàriament enlloc i cal dir que mai no havien estat definides com el seu objecte d'estudi exclusiu (a diferència del que estava passant en altres països on l'alpinisme es definia precisament per la seva relació amb el marc alpi o pirinenc). Si el nostre objectiu és demostrar que els excursionistes foren uns dels agents més importants en la popularització i formalització de les muntanyes, per evitar el contrasentit que suposa afirmar que la muntanya era poc important per al primer excursionisme, caldrà dir que el que acabem de descriure era el clima general, però que, a més a més, hi havia una altra gent que volia anar a la muntanya per les vistes que aquesta proporcionava, per fer algun tipus d'exercici, etc. Al principi aquests amants de la muntanya eren la minoria, bo i que coexistien en els mateixos clubs que els seus companys i companyes més jocfloralistes o científics.

Quant a l'impuls del sentiment pel paisatge en general i la muntanya en particular, la primera data que cal retenir és 1878, quan dins de l'ACEC es va crear una secció especial que volia introduir l'alta muntanya a Catalunya (fins al punt que varen demanar els estatuts del Club Alpi Francès per inspirar aquella secció). El nom d'aquesta secció ja és prou significatiu: Secció Topografico-pintoresca, perquè pretenia realitzar una descoberta de la muntanya des del punt de vista estètic o contemplatiu. Una altra manera de practicar l'excursionisme muntanyenc va ser a través d'anar a la muntanya per compte propi, a través de les excursions "particulars" i sense haver-se de lligar a la disciplina imposada per les excursions col·lectives decidides pels qui controlaven les entitats en aquells moments. Amb tot, però, en aquelles primeres sortides particulars els excursionistes havien de continuar fent una petita ressenya dels resultats per al club! Aquesta segona via va ser molt important, perquè va permetre que els elements més joves dins de les primeres entitats excursionistes poguessin desenvolupar el seus anhels més purament contemplatius o esportius.

Aquest primer període, durant el qual les pràctiques esportives i contemplatives són minoritàries i mal vistes, s'estén des de 1876 fins als primers anys del segle XX. En diferents llocs hem anomenat aquest primer moment Excursionisme Clàssic. Altres historiadors prefereixen dir-li excursionisme científic, però nosaltres sempre hem defensat que l'excursionisme que es feia dir científic era un subapartat dins de l'excursionisme que hem qualificat de clàssic.

El segon període, que és el que més ens interessa des del punt de vista muntanyenc i paisatgístic, és l'Excursionisme Muntanyenc, a causa que és el moment en què per primera vegada l'excursionisme va ser practicat com una mena d'esport. Aquesta nova situació va començar quan la universitat i altres institucions científiques (especialment l'Institut d'Estudis Catalans) van prendre les regnes de diferents camps que l'excursionisme havia practicat pel fet que ningú abans no ho havia dut a terme. Si l'arqueologia va

començar dins del fet excursionista¹ va ser a causa que no hi va haver altres institucions que fessin aquesta feina, i el mateix va succeir amb la biologia, la geologia, la història, etc. Però, amb el segle XX, l'excursionisme va perdre aquests camps per tal de permetre millors resultats. Llavors, l'excursionisme català només va poder difondre els coneixements que altres institucions produïen. La seva recerca científica només tenia una possibilitat: esdevenir una pràctica cultural. Per això s'entén que, a més de les activitats de muntanya, l'excursionisme adquirís un vessant enciclopèdic i que conferències, cursos i excursions culturals fossin tan importants com les activitats de muntanya.

Una altra qüestió no gensmenys important va ser que el mateix excursionisme es va definir com un tipus d'esport, tot i que els excursionistes sempre hagin cregut que practicaven un esport una mica especial a causa de les seves arrels científiques i catalanistes. Aquest canvi no es pot separar de les modificacions en el tipus de gent que va entrar dins de les entitats excursionistes catalanes: per primera vegada, com veurem, dones, joves, infants i classes populars varen començar a entrar dins del fet excursionista, ja definit com un tipus d'esport.

És en aquest moment quan l'esquí, l'escalada i altres esports de muntanya varen començar a desenvolupar-se i a *aclimatar-se* al nostre país. Ara bé, en oposició a aquesta visió de la pràctica excursionista com un esport, alguns excursionistes catalans cregueren que era necessari fer servir el nou excursionisme per educar els joves. Foren els anys dels inicis de l'escoltisme, fermament vinculat als centres excursionistes. A més d'això, algunes entitats bastiren seccions juvenils i infantils. L'inici del càmping és també fortament vinculat al nou moviment nacionalista. La gent creia que com més educats i forts fossin els catalans, millor podria ser la nostra nació. I l'esport i la vida a l'aire lliure eren bons mitjans per aconseguir aquests objectius, especialment entre els joves. La muntanya, des dels anys vint, es convertí en una potent força educativa que actuava sobre uns infants considerats encara com a *tabules rases*.

En aquest context d'extensió i popularització de la pràctica muntanyenca, alguns excursionistes començaren a tenir la impressió que l'excursionisme es trobava en una profunda crisi, tot i el creixement imparable dels seus practicants -una crisi fundada en el comportament esportiu dels excursionistes joves. Avui dia sabem que es tractava tan sols d'una crisi de creixement, d'una adaptació a una nova situació i que l'excursionisme s'estava massificant i deixava de ser una activitat de les élites. En el mateix context, les primeres pràctiques turístiques que insinuaven el turisme de masses varen començar a desenvolupar les seves primeres activitats, fent servir la informació, els llocs i els monuments que els excursionistes havien descobert o promocionat. Amb això, la muntanya passava definitivament a formar part d'una gran massa de catalans.

Aquest segon període va acabar amb la Guerra Civil i la subsegüent dictadura. Llavors, alguns excursionistes varen fer diferents accions per tal d'acabar amb el règim franquista, per retornar a la democràcia i per aconseguir algun tipus d'autogovern. Però aquest període és encara hores d'ara mal conegut.

¹ Porter i Moix, Maria *Arqueologia per a Excursionistes* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978 Especialment pàg 7-11

6. 3. 2 - Excursionisme i alpinisme a Catalunya (1876-1939)

Per acabar de donar una idea clara del que fou el primer excursionisme (perquè, com veurem, aquest va ser un dels agents més importants en el sorgiment del sentiment d'estima per la muntanya), ens plantegem explicar com va ser que en el si de l'entitat més representativa de l'excursionisme català hi va aparèixer una tendència que apuntava cap a la conquesta de la muntanya per la muntanya, cap a allò que anomenem alpinisme.

Excursionisme, muntanyisme i alpinisme¹ són mots presos moltes vegades com a sinònims. Però la història europea mostra que la conquesta de la muntanya és molt anterior a l'aparició del primer excursionisme català². Amb això volem dir que si actualment afirmem que excursionisme i alpinisme són dues paraules pràcticament sinònimes, en els seus orígens eren dos mots de significats molt diferents. Francesc Maspons i Labrós, en el seu discurs com a president del CEC de l'any 1894 era força clar quan deia que,

“(...) podria creure's qualsevol, qui no estés ben enterat de la cosa, que havia nascut aquell [l'excursionisme català] al escalf ó á imitació de las Societats Alpinistas, tan abundants a l'estranger. La anterioritat de fetxa y una petita semblansa en lo medi práctic d'excursió podria fer-ho creure, més afortunadament basta mirar lo fi y objecte d'eixas y aquell (...) pera convencers de que gens ni mica de paritat hi ha entre unas y altres”³.

Segons aquest autor, la finalitat de l'alpinisme es trobava en l'estudi i l'exploració de les muntanyes, mentre que l'excursionisme català s'havia dedicat a una esfera d'estudi molt més àmplia, en la qual havia tingut cabuda tota manifestació de qualsevol branca del saber humà apareguda a Catalunya (remarquem que l'àmbit d'aquest estudi no tenia perquè ser la muntanya, a la qual, en un primer moment, no es feia referència). En una paraula, el que definia l'essència excursionista citada era “*La investigació de Catalunya pera sa complerta regeneració*”, deia Maspons i Labrós. L'autor continua el seu discurs afirmant que l'alpinisme té una finalitat recreativa i, potser, higiènica, efectuant ascensions més per la seva dificultat i perill que no per un veritable interès científic. Afirmava, però, que els alpinistes, en un segon moment, s'han dedicat a l'estudi de les muntanyes. En canvi, l'excursionisme no seria altra cosa que un mitjà per a fer realitat uns projectes que, segons ell, no consistien en ascensions perilloses, ni en la contemplació exclusiva de la natura, sinó en enaltir la nostra terra, fer-la valer i donar-la a conèixer. En principi, doncs, l'orientació de l'excursionisme català va ser molt menys muntanyenca, si és que ho fou en alguna mesura.

¹ Diferenciem l'*alpinisme* de l'*excursionisme* a partir de dos criteris: un geogràfic -el lloc per on duen a terme les seves pràctiques- i un altre de finalitat -científica, contemplativa o esportiva. L'alpinisme és aquella pràctica desenvolupada a l'alta muntanya amb un afany esportiu o contemplatiu, encara que l'interès científic va ser molt important en el primer moment. En canvi, el primer excursionisme català és un fet més vinculat a les muntanyes baixes o mitjanes i a indrets humanitzats, els quals eren visitats amb afanys científics i no esportius o contemplatius. Tanmateix, volem deixar clar que el terme *muntanyisme* serà entès en aquest treball com a sinònim d'alpinisme, un sinònim sense massa fortuna en el nostre lèxic muntanyenc i que, per tant, serà descartat (el concepte ha estat considerat tradicionalment com a políticament incorrecte pels excursionistes catalans, que l'assimilen a una terminologia d'origen franquista)

² Principals clubs alpins europeus, amb la seva data de creació: Club Alpi Anglès (1857), Club Alpi Austríac (1862), Club Alpi Suis (1863), Club Alpi Italià (1863), Club Alpi Alemany (1869), Club Alpi Francès (1874), Appalachian Mountain Club (1876), etc. (Dades extretes de Lejeune, Dominique *Les alpinistes en France (1875-1919)* Paris, CTHS, 1988 Pàg. 22)

³ Maspons i Labrós, F. “*L'excursionisme català*” Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1894. Es tracta d'un discurs llegit en la sessió inaugural de l'any 1894 (1 de febrer), essent Maspons president del CEC.

Aquesta diferenciació entre excursionisme i alpinisme també apareix en un excursionista cabdal com ara Josep Maria Batista i Roca. L'any 1927, Batista va escriure el seu *Manual d'excursionisme*¹ i, només de començar-lo, va voler marcar la diferència entre l'excursionisme i l'alpinisme, o sigui les excursions per l'alta muntanya. El seu manual era, expressament i volgutament, dedicat a l'excursionisme i no a l'alta muntanya, la qual tenia una tècnica i una consideració diferents.

Des d'un punt de vista geogràfic, cal afegir que la divergència entre ambdues pràctiques era tal que, en l'origen, no coincidien ni en el terreny de joc de les seves sortides. L'alpinisme, el pirineisme, tenia el seu escenari en l'alta muntanya, mentre que l'excursionisme sempre s'havia acostumat a desenvolupar en muntanyes baixes o mitjanes, quan no en ciutats o petits poblets. L'escenari dels uns era ple de geleres, neus perpètuas, tarteres i llacs glaçats, mentre que per als altres el seu decorat eren runes arqueològiques, museus, monestirs, masos, etc.

Però la major diferència entre ells es troba en el seu centre d'interès, car mentre uns es dediquen a practicar un esport més o menys arriscat, més o menys de moda, els altres gasten el temps que tenen tot duent a terme activitats culturals i en molts casos científiques. I amb aquesta distinció sí que podem veure clarament com són dues coses diferents. La història dels primers anys de l'alpinisme és una història protagonitzada per científics i topògrafs diversos que s'aventuraven per la muntanya a realitzar els seus experiments i amidaments; una història que té poc gruix a Catalunya. Posteriorment també fou la història d'una moda dels sectors aristocràtics de la societat. En canvi, l'evolució històrica de l'excursionisme en el cas català mostra que són uns ideals patriòtics i regeneradors els que empenyen els excursionistes a fer les seves sortides; unes sortides que, recordem-ho, en la majoria dels casos, no pretenen abastar cims importants, sinó contemplar, conèixer i estudiar els monuments i els escenaris de la història passada del nostre poble (vegeu 6.5.1).

Aquesta diferència va ser plenament reconeguda pels excursionistes de les darreries del segle XIX i principis del XX, com ja hem vist en el cas de Maspons. A més, segons una nota apareguda en el *Butlletí* del Centre Excursionista de Catalunya², l'any 1899, l'*Appalachia*, butlletí de l'Appalachian Mountain Club de Boston, dedicava un article bibliogràfic en el qual es feien consideracions generals sobre la llengua catalana i "(...) sobre'ls aspectes de la nostra associació [el CEC]; y encara que'ns regateja el títol d'alpinistes, inserta l'article primer del nostre reglament". Aquest fet ens indica com era considerat el nostre excursionisme quan s'acarava a realitats purament alpinistes de fora del nostre país: el CEC difícilment era considerat una entitat dedicada a l'alpinisme. Tanmateix, haurem de prendre-ho com un senyal inequívoc que aquesta diferenciació existia i que els primers excursionistes n'eren conscients.

Tot i que actualment no estem en condicions d'afirmar les raons que dugueren l'ACEC a escindir-se l'any 1878, sí que sembla clar que el clima era propens al fet que es donés alguna cosa més que els particularismes de què parla Josep Iglésies³. Analitzades a fons ambdues entitats, es troben diferències rellevants en el seu tarannà i en la seva manera d'enfocar l'excursionisme, però ara no és el moment d'analitzar-les. Només voldriem aprofitar per dir que el 10 d'octubre de 1883 Ramon Arabia i Solanas va ser nomenat soci corresponsal a Barcelona de l'Appalachian Mountain Club de Boston, nomenament aquest

¹ Batista i Roca *Manual d'excursionisme* Barcelona, 1927

² BCEC, 56 Setembre de 1899 Pàg 230

³ Iglésies, Josep *Enciclopèdia de l'excursionisme* Barcelona, Rafael Dalmau, 1964

que ens permet parlar del caire més alpinista que tenia l'Associació d'Excursions Catalana, un caire que el mateix club nord-americà negarà, com hem vist, anys més tard al CEC. De manera que sembla que aquesta línia de la muntanya per la muntanya posteriorment es va estroncar i que haurem d'esperar a l'arribada del segle XX per poder parlar d'alpinisme a casa nostra.

A l'inici del segle XX, moment en què es produirà la recerca de la dificultat i els inicis de la conquesta de la muntanya a Catalunya, es produeix el salt de la pràctica anomenada excursionista a un major pes de l'alpinisme en les sortides que els excursionistes duïen a terme. No és estrany, doncs, que sigui en aquest moment quan aparegui més clarament escrita la diferenciació entre ambdues pràctiques. Homes com Maspons i Labrós o Lluís Marià Vidal, ambdós presidents dels CEC, insistiran en els seus escrits i discursos en la no concordança entre l'alpinisme que es practicava fora de casa nostra i l'excursionisme que havia arrelat a Catalunya durant el segle XIX. Des de llavors, l'excursionisme sofrirà un important canvi que el farà esdevenir més purament alpinista i aquest fet tindrà importants repercussions en altres nivells.

Ja hem vist l'opinió de Maspons. Quatre anys més tard, les coses començaven a canviar en el nostre excursionisme. Amb la presidència de Lluís Marià Vidal, els estudis de temàtica geològica entraran de ple en el terreny d'acció de l'excursionisme. Amb això no volem dir que abans no hi fossin, sinó simplement que adquiriren un pes preponderant que mai no havien tingut fins al moment. D'aquesta manera, el 1898, Vidal definia l'excursionisme com,

“(...) el rondar els voltants d'una comarca en busca de tradicions, costums o de monuments, com escalar les crestes de les montanyes pera estudiar l'orografia d'un país; penetrar a l'Àfrica y sorprendre'ls secrets d'aquella feréstega civilització, (...)”¹.

Aquestes paraules representen l'inici d'un dels girs més importants que ha sofert el nostre excursionisme: entre els objectius hi ha escalar muntanyes i no només una coneixença general del país. Fixem-nos, però, que el canvi no és fet d'una manera brusca, sinó que Vidal, en el seu discurs de l'any 1897, el primer que va fer com a president del CEC, es plantejava si el que ell defensava era objecte d'estudi per part del centre que presidia. Ell propugnava un excursionisme que sabés unir els aspectes recreatius amb els aspectes científics, perquè qualsevol dels dos extrems pres per separat hagués representat la desaparició de l'obra col·lectiva del nostre excursionisme. De manera que dins del CEC,

“(...) tant la poesia que alegra lo cor y aixampla y rejuveneix l'esperit, com l'art que corre adalerat en persecució de la bellesa, com la ciencia severa y reposada que concentra la raó en busca de la veritat, tot hi té cabuda”².

¹ Vidal, Lluís M “Discurs del Sr president” BCEC, 36 Gener de 1898 Pàgines 12-30

² Vidal, L. M “Discurs del senyor President Sessió pública inaugural del any 1897” BCEC, 25 Febrer de 1897 Pàg 42-60

Que aquest canvi es produeix d'una manera gradual ho demostra el fet que Lluís Marià Vidal, en el seu discurs de 1897, va defensar la figura de Maspons i Labrós tot i que ell no podia oblidar que era un activista de les ciències naturals i que aquest amor envers elles era anterior al naixement de l'excursionisme. Efectivament, Lluís Marià Vidal i Carreras¹ era un enginyer de mines que es va encarregar de redactar les memòries corresponents a les províncies de Lleida i Girona. Aquestes memòries varen ser publicades entre 1875 i 1890 i havien estat encarregades per la comissió del Mapa Geològic d'Espanya. Segons Iglésies², les seves exploracions pirinenques havien començat el 1870. L'any 1893 era l'enginyer en cap de mines de la província de Lleida, en les comarques de la qual havia descobert diferents coves amb restes prehistòriques. Amb ell, l'alta muntanya entrava de ple en el terreny de joc de l'excursionisme, sobretot ara que se sabia com se l'havia de mirar, car, de la manera com l'excursionisme se l'havia mirada fins a aquell moment oferia un trist quadre a qui buscava en ella “(...) *no la naturalesa en si mateix, sinó la senyal, la petjada que l 'home hi ha deixat*”³, com es va reconèixer amb motiu del centenari de l'excursionisme català.

Aquí ens interessa avançar que allò que s'anomenava alta muntanya tenia una frontera que va anar variant amb el temps, a mida que el nostre excursionisme expandia el seu objecte d'estudi. En aquest sentit, l'any 1880, el mateix César A. Torras qualificava la ciutat de Vic com a capital de l'alta muntanya⁴ (vegeu 7.4.1).

En definitiva, la presidència de Vidal obre decididament l'excursionisme cap al Pirineu i l'alta muntanya, obertura aquesta que es va dur a terme amb un sentit d'observació, d'estudi i d'anotació del que en ella es podia trobar. I això en un moment que encara la tasca de l'excursionisme de muntanyes baixes o mitjanes no havia arribat a la seva fi. És força clar que amb l'estudi de l'alta muntanya aparegué la pràctica alpinista a casa nostra, com a mínim així ho demostren els treballs fets sobre els orígens d'aquest tipus de pràctica. Foren els geòlegs, els topògrafs, els botànics, la gent de ciència en una paraula, qui va descobrir l'alta muntanya. Tanmateix foren els metges, interessats pels efectes que sobre el cos humà tenia la depressió i la rarefacció de l'aire amb l'alçada. Un cop definit aquest escenari com el lloc per on els nostres excursionistes representaran les seves funcions, les excursions per l'alta muntanya apareixeran com a mitjà per a dur a terme aquestes investigacions. I un cop oberta la via, la conquesta de la muntanya per plaer, el que alguns autors anomenen *la muntanya per la muntanya*, serà ja una realitat. Aquesta línia no és nova dins de l'excursionisme perquè ja es va plantejar de bon principi en el si de la *Catalanista*, on es creà la secció Topografico-pintoresca, obra especialment d'Antoni Massó i de Carles García Vilamala. Aquesta concepció de la muntanya pretenia sortir d'excursió per tal de contemplar el paisatge i fruit amb aquestes sortides. Era la visió minoritària de la gent que no es veia amb força per aportar estudis plenament científic i rigorosos a l'obra del primer excursionisme, en un moment que aquest estava dominat per persones que bé podem

¹ Per a una biografia de Vidal i Carreras, vegeu Gómez-Alba, Julio *Lluís Marià Vidal 1842-1922 Selecció d'obres Biografia* Barcelona, Museu de Geologia, Ajuntament de Barcelona, 1992

² AD *L'excursionisme a Catalunya 1876-1976* Barcelona, Fundació Carulla-Font, 1975

³ AD *L'excursionisme a Catalunya 1876-1976* Op cit

⁴ Torras, C A “Excursió á Vich, Ripoll Sant Joan de les Abadessas y Camprodon” in *Memories ACEC*, vol 1, 1880 Pàg 227-255

qualificar de *saberudes*¹. Cal fer notar que aquest excursionisme contemplatiu es vincula, i molt, a l'alpinisme que estava més de moda a l'estranger. Així, García Vilamala, que va estar delegat a París durant uns anys, "(...) cooperará activament pera estrenyer los llassos de reciprocitat que uneixen á nostra Associació [Catalanista d'Excursions Científiques] ab lo Club Alpi Francés"².

D'altra banda, cal ressaltar que també foren els afanys d'estudi els que feren néixer a casa nostra la pràctica d'una altra modalitat excursionista: l'espeleologia. L'introductor d'aquesta ciència a casa nostra, el pare Norbert Font i Sagué, va dedicar bona part de la seva malauradament curta vida als estudis geològics. A causa d'aquest afany començà a davallar a les profunditats de la nostra terra. I no oblidem que Font i Sagué va fer la seva entrada en el món espeleològic molt vinculat a Lluís Marià Vidal, el qual l'havia acompanyat en alguna de les seves exploracions al massís del Garraf. Tanmateix fou ell, quan ja era president del CEC, qui aconseguí un mínim de material per tal que el nostre clergue no veiés acabar els seus dies en la base d'un pou de qualsevol avenc de la nostra geografia³.

6.3.3 - L'obertura al medi natural: un canvi consensuat

Aquest pas, aquest salt qualitatiu, no es va produir d'una manera sobtada, sinó que va ser un procés que va permetre rescatar posicions que semblaven oblidades en el passat, o que encara eren ben vigents en el clos de l'excursionisme, i en el qual els elements que varen intervenir varen ser múltiples. Fins ara hem vist el pes que va tenir l'anhel de recerca en el camp geològic en aquest procés; les properes ratlles intentaran repassar altres factors, també importants, que l'acabaren de definir.

En primer lloc, com ja hem dit, amb la presidència de Lluís Marià Vidal es produeix un gir important en la concepció que l'excursionisme tenia de la seva missió. Amb ell, la geologia, i les ciències naturals en general, passaran a ocupar el primer lloc entre les preocupacions excursionistes. Amb això no volem pas dir que les manifestacions anteriors, molt més arqueològiques, històriques, i per tant socials, desapareguessin del tot. Ans al contrari! Simplement afirmem que, amb Vidal, l'excursionisme emprèn com a línia d'estudi la de les ciències naturals, la geologia en primer lloc. I amb ella, entra de ple en el firmament excursionista català la figura de Norbert Font i Sagué i la seva preocupació per l'espeleologia. Fou precisament Font i Sagué un gran defensor de l'excursionisme científic, el qual no era altra cosa que un intent d'aconseguir un exèrcit d'excursionistes que recorressin les nostres muntanyes recollint dades per aportar als científics del moment. La seva consigna era observar, estudiar i anotar tot allò de la muntanya que podia presentar un mínim interès⁴.

Un altre fet que ben segur va tenir el seu pes en aquest pas de l'excursionisme cap a l'alpinisme va ser la influència rebuda a través dels congressos internacionals d'alpinisme

¹ Vegeu Massó, J "Consideracions sobre la conveniència de l'estudi de las montanyas" in *Memòries ACEC*, vol 1, 1880

² "Memoria" in *Acta de la sessió pública inaugural del any 1880* Barcelona, La Renaxensa, 1880

³ Iglésies, Josep *Mossèn Norbert Font i Sagué (L'introducció de l'espeleologia a Catalunya)* Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1963

⁴ Vegeu Font i Sagué *L'excursionisme Científic* BCEC, 91-94 Volum corresponent a l'any 1902

organitzats pel Club Alpí Francès (CAF) als quals assistiren alguns dels primers excursionistes, especialment Ramon Arabia.

Ramon Arabia i Solanas (1850-1902) fou una de les persones que més va treballar en el si de l'excursionisme del segle XIX, però ha estat fins fa poc una de les menys conegudes¹. Una nota necrològica publicada pel *Butlletí* del CEC deia que ell havia donat a l'excursionisme un aspecte més científic, eixamplant la seva esfera d'acció, tot posant-lo en contacte amb institucions similars de l'estranger². Aquesta nota no fa altra cosa que reforçar el vincle que existeix entre la ciència natural i el desenvolupament de l'alpinisme a casa nostra. Fou un dels primers socis de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, en la qual fou, entre altres coses, vicepresident de la secció Topografico-pintoresca. Un cop escindida la *Catalanista* en dues institucions paral·leles, presidí l'Associació d'Excursions Catalana. En ella, es va dedicar a publicar articles, alguns dels quals fan referència a l'alpinisme que es practicava arreu d'Europa i altres són traduccions d'escrits d'origen forani sobre els grans conqueridors de les nostres muntanyes (Saint-Saud, Gourdon, Schrader, etc.).

A la dècada de 1880, Ramon Arabia i Solanas es trobava passant les seves vacances a Suïssa per tercer any³. Allí prenia banys, pujava muntanyes i feia excursions cercant salut i distracció. Fins i tot havia assolit el cim d'un pic de 3.600 metres. Entre el material que duia hi havia la corda i el piolet, amb el qual tallaven graons en el glaç. ¿No és aquesta la imatge d'un alpinista de l'època? Va ser ell qui va deixar escrit,

“Lo que hi ha és que a nostre catalanisme (del qu'és una branca l'excursionisme) cada vegada més, ab contadas excepcions, se li dóna per tot horitso la mirada retrospectiva a las edats passadas y lo ploricó afeminat, quan no la cridoria estemporànea ó mal educada, per reivindicacions vagas, indeterminadas y no pocas vegadas contradictorias. És hora ja de girar full y emprende una altra marxa, si aspirem a emular ab nostres treballs los que fan a las societats análogas estrangeres, totes les quals cultivan y donan l'importancia que's mereix a la cartografia”⁴.

Ja hem vist com Arabia va ser nomenat corresponal de l'Appalachian Mountain Club de Boston i convé remarcar que el seu treball en el si del nostre excursionisme va ser destacat també pel Club Alpí Francès, institució aquesta que el va nomenar Officier d'Académie⁵. Aquesta distinció l'any següent (1883) recaurà en Maurice Gourdon, un dels alpinistes més reconeguts del moment; el proper català que la rebrà serà Lluís Llagostera⁶, l'any 1908, en plena eufòria alpinista. Aquesta distinció era atorgada a la gent de carrera que es distingia pels seus treballs científics en el si del fet alpinista.

¹ Avui dia disposem del treball d'Albesa, Carles *Ramon Arabia (1850-1902) L'alpinisme a Catalunya, l'excursionisme a l'estranger* Barcelona, UEC, 1995

² Vegeu BCEC, 88 Maig de 1902 Pàg 152

³ BCEC, 107 Desembre de 1903

⁴ Ressenya d'Arabia comentant la publicació del mapa de Saint-Saud (obra publicada a França i en francès l'any 1893) Es pot trobar al BCEC, 10 Juliol-setembre de 1893 Pàgines 183-185

⁵ BAEC, 44-45 Maig i juny de 1882 Pàg 87

⁶ BCEC, 162 Juliol de 1908 Pàg 224

Una altra persona de qui caldria parlar en aquest apartat seria d'Artur Osona (1840-1901), el famós propietari de la vila de Breda que havia de “descobrir” el Montseny als excursionistes catalans. Aquest personatge, els anys 1873 i 1875 també es trobava als Alps, intentant una sèrie d'ascensions més o menys importants, entre les quals figura un intent al Mont Blanc. Les seves corredisses pels Alps tampoc no es poden qualificar sinó d'alpinistes. Osona fou també un soci molt actiu dins l'Associació d'Excursions Catalana.

Un altre aspecte important és que l'any 1880, a Luz i Gavarnie va tenir lloc una reunió internacional de clubs alpins, a la qual assistiren un total de dotze persones que representaven l'excursionisme català. Entre elles hi havia Cèsar August Torras i Ramon Arabia.

Cèsar August Torras (1852-1923) va arribar a ser president del CEC ja en el segle XX i va destacar per alguns aspectes purament alpinistes com ara la vulgarització de les excursions hivernals al Pirineu, de les qual féu conferències al CEC l'any 1905, això sense comptar la seva reconeguda col·lecció de guies pirinenques. Finalment, en reconeixement de tot el que havia fet per la muntanya, la direcció del CAF el va nomenar soci honorari. Serà ell, com veurem, qui obrirà una nova etapa dins de l'excursionisme català. De moment, però, fixem-nos que tant Torras com Arabia eren socis de la *Societat X*, un grup excursionista avui dia molt mal conegut que va ingressar dins de la *Catalanista*. D'aquest grup també en formaven part Antoni Massó i Carles García Vilamala, dos excursionistes contemplatius que es varen donar de baixa de l'ACEC per no estar d'acord amb la seva manera d'entendre l'excursionisme i que no hi reingressaren fins que s'hi va fundar la secció Topografico-pintoresca. Tanmateix, aquests dos, junt a C. A. Torras, foren expulsats de la *Catalanista* poc abans de la seva escissió.

D'altra banda, caldria anotar que a mesura que l'excursionisme anava redescobrint una part de Catalunya, aquesta se li anava tornant petita i, amb el pas del temps, l'escenari de les caminades dels nostres excursionistes es va anar estenent com una taca d'oli. Aquest procés duria els nostres excursionistes a entrebancar-se amb els Pirineus i les altives serres que els envolten, tot i que aquesta hipòtesi pot ser molt fàcilment posada en dubte si pensem en la figura de Bosch de la Trinxeria, qui molt abans que tot això passés ja havia recorregut bona part del Pirineu català, els seus “dominis”, car era nascut a Prats de Molló i procedia d'una família empordanesa, (però, tot i els seus contactes amb el sud del Pirineu, Bosch era ciutadà francès i participava, per tant, d'una cultura diferent). Des del nostre punt de vista, el veritable motiu d'aquest entrebancament amb la serralada del Pirineu seria el canvi de valors que es va produir dins de l'excursionisme, segons hem vist anteriorment. Aquesta idea ens retorna de nou a la figura de C. A. Torras, perquè tal com va escriure Josep Iglésies, la presidència de C. A. Torras té un altre significat:

“Els anteriors presidents [del CEC] eren homes eminentíssims de les lletres i de la ciència. Erudits, juriconsults i folkloristes, filòlegs o literats, eren excursionistes com a complement de les seves activitats preferents. En realitat, Antoni Rubió i Lluch i Ramon Picó i Campamar, d'excursionistes en tenien ben poca cosa. En Francesc de S. Maspons i Labrós i Lluís Marià Vidal necessitaven practicar l'excursionisme per a profunditzar en la investigació folklòrica el primer i geològica el segon. Però l'excursionisme els era un mitjà, malgrat que els dos darrers s'hi lliuessin amb veritable perseverança i entusiasme. Cèsar August Torras era el primer

elevat a la presidència del Centre en mèrits de la seva significació exclusivament excursionista. Diríem que en la seva persona l'excursionisme pur i independent de qualsevol altra inclinació literària o científica, imposava la seva força”.

De manera que

“Degut particularment a la seva obra sobre els anomenats Pirineus Catalans, i a la de Juli Soler sobre els Centrals, el nostre excursionisme prenia plena possessió espiritual de la totalitat de la serralada pirinenca i per posar-ho de manifest s'hi erigia en veïllador des del cim del pic d'Aneto”.

Tot el que nosaltres hem dit fins al moment no fa altra cosa que incidir en les mateixes idees que ja havia exposat Josep Iglésies i que vénen a dir que cap a l'any 1904 es produeix l'acarament definitiu del Pirineu i la implantació entre nosaltres d'un veritable alpinisme. Iglésies, però, qualifica aquest alpinisme de primer moment d'incipient i sense la veritable tècnica de la corda i dels artificis de l'escalada. Segons el mateix autor,

“Podríem dir que era un alpinisme gairebé individual i anàrquic. Els nostres homes portaven una corda penjada a l'esquena, però sembla que els feia més nosa que servei, puix la utilitzaven molt poc i en desconeixien la pràctica. Les seves úniques armes per escalar eren les mans i els peus i amb elles arribaven a realitzar gestes gairebé increïbles com la doble conquesta del Encantats per mossèn Jaume Oliveres (...)”

Amb tot, hem de concloure, com ho fa l'autor de la part més important de l'*Enciclopèdia de l'excursionisme*, que

“A partir de 1905, l'empirament dels nostres excursionistes és decisiu. Sembla que ara siguin les ressenyes d'excursions per la terra baixa, les que es facin d'una manera vergonyant, puix allò que crida són les muntanyes nevades”.

Efectivament, en el *Butlletí* del Centre Excursionista, des de 1904, és ben normal trobar relats d'excursions cap al Pirineu o al Montseny nevat. En aquestes excursions s'hi expliquen les impressions rebudes durant el seu transcurs, el camí recorregut i les belleses naturals que s'hi troben (en molt menor volum les belleses d'origen humà). Volem remarcar que aquest canvi d'escenari va portar importants mutacions en la pràctica excursionista, de manera que, quan l'escenari de les passejades dels excursionistes ja no va ser tant un medi humà (pobles, monuments, museus, etc.) com un medi natural, aquest ja no va poder ser usat amb tanta freqüència com a una excusa per explicar diferents aspectes de la història de la nostra pàtria. Llavors, el camí a seguir, les belleses que es trobaven en el seu transcurs i, sobretot, les impressions que aquest generava en els excursionistes aparegueren amb molta força en les ressenyes publicades. Amb això, evidentment, no volem dir que abans no n'apareguessin, de repercussions de tipus impressionista, simplement

afirmem que aquestes s'incrementaren. Les excursions amb neu varen dur aparellada la recerca d'impressions per part dels excursionistes. Enrere quedaven els temps que la muntanya i les restes del passat, els elements humans i els elements naturals del medi, es confonien fins al punt que, a mena de metàfora, podem citar l'exclamació de Pere Pagès davant del castell de Siurana. Pagès deia que les seves runes,

“*Semblaven montanya y ell tota una peça, puix ses parets eren continuació de la gran roca que pujava de 200 metres de fondaria*”¹.

Aquesta confusió entre natura i història fou molt patent en el primer romanticisme, com ho demostra el fet que la mateixa metàfora havia estat utilitzada en els *Recuerdos y bellezas de España* per parlar del castell d'Orís, “(...) *continuacion, al parecer, de las mismas rocas en que está sentado (...)*”². I aquesta metàfora defineix en bona part els primers paisatges excursionistes (vegeu 6.5.1).

A partir del segle XX natura i cultura sembla que ja no es confonen. Tanmateix, a partir d'aquell moment també s'ha deixat enrere l'excursió com a excusa per transmetre o recollir una sèrie de coneixements de diferents camps: geogràfics, històrics, folklorístics, etc. Som en el moment que culmina amb la compra de la primera tenda de campanya per a ús dels socis del CEC, tot i que en alguna excursió anterior se n'havien fet servir i que els excursionistes les coneixien encara que vagament. És el moment de la creació de la Secció d'Esports de Muntanya (SEM) i de l'anada a Chamonix per guaitar el desenvolupament dels concursos d'esports d'hivern.

Canvis, tots aquests, molt importants i que tot seguit anirem precisant una mica més, però de moment aturem-nos un moment per dir que a nivell lèxic, amb el canvi de segle, es produeix un ús de dos verbs de manera que quan un incrementa la seva freqüència, l'altre gairebé desapareix. Ens referim als verbs “excursioner” i “escalar”. El canvi de segle marca la davallada en la utilització del primer i el cada cop major ús del segon, fins arribar a avui dia que *excursioner* ja no s'utilitza. A tall d'exemple, el verb excursioner no apareix en el *Diccionari de la Llengua Catalana* publicat per Enciclopèdia Catalana ni en el de l'Institut d'Estudis Catalans.

Tanmateix, en el *Butlletí* del CEC de febrer de 1902 s'inclou per primera vegada un espai anomenat Crònica Estrangera, la qual pretén informar els socis del Centre de tot allò que passa a l'estranger, per tal de copiar els aspectes bons de l'excursionisme forani, tot evitant-ne la part dolenta o conflictiva³. De fet, aquest esperit d'aclimatació en el nostre terror de l'alpinisme que venia de fora, ja feia uns anys que s'estava produint en el si del Centre Excursionista de Catalunya i especialment de l'Associació d'Excursions Catalana. És precisament en el període durant el qual Lluís M. Vidal va ser president d'aquesta entitat que l'alpinisme va començar a introduir-se a casa nostra. A través del *Butlletí* del Centre Excursionista es pot seguir aquesta evolució d'una manera molt clara. L'agost de 1899 s'hi podia llegir el següent:

¹ Pagès i Rueda, P “Excursió a Alcover, Serres de Prades, Siurana y Reus” BCEC, 20 Gener-març de 1986 Pàgines 30-46 L'excursió, però, es va dur a terme de l'1 al 4 de juny de 1895

² Parcenas, F J, Piferrer, P i Margall, F *Recuerdos y bellezas de España* Barcelona, 1839 Pàg 277

³ Vegeu BCEC, 85 Febrer de 1902 Pàg 59

“Molt convenient és la lectura d'aquest butlletí [The Alpine Journal], de l'Alpine Club als excursionistes catalans. Entre'ls membres d'aquest Club s'hi compten els primers ascensionistes del món, y no hi ha com enterarse de lo que fan els mestres en l'art d'escalar montanyes perquè s'extengui entre nosaltres el més atraient dels sports y el més rich en perills per vencer y en episodis per contar. En el CENTRE hi han companys prou atrevits y de prou segura testa per enfilarse en els paratges més espadats y per no deturarse davant de cap ascensió siga al pich del sol o al cru de l'hivern. Per tot arreu de Catalunya hi han montanyes escarpades y singles verticals ab suficients relleixos per exercitarse a enfilarse ab traça y seguretat”¹.

Aquest text del tombant de segle marca molt clarament el gir més radical de l'excursionisme a Catalunya. Aquest canvi en el centre d'interès d'alguns membres del CEC, des del nostre punt de vista, estaria en la base d'un cert fracàs o deixondiment de l'excursionisme tradicional, fracàs que actuaria com a fre a l'elaboració de l'estudi comarcal que tanta empenta semblava emprendre en la presidència de Vidal i en el fracàs, tot i que relatiu, de la convocatòria per premiar una geografia de Catalunya l'any 1897, premi que va restar desert.

Per contra, el nou segle duria el vent de l'alta muntanya al carrer Paradís. El CEC es va adherir al Congrés Internacional d'Alpinisme de l'any 1900 i alguns dels seus membres ho feren de forma particular. Els qui ho feren a nivell particular foren Lluís M. Vidal, Rossend Serra i Lluís Llagostera, junt a altres cinc excursionistes.

Lluís Llagostera va ser el delegat del Centre Excursionista de Catalunya en aquest congrés en el qual el Dr. Font i Torner va llegir el seu treball sobre el mal d'alçada. D'altra banda, Rossend Serra va presentar-hi un treball sobre la conservació de les belleses naturals de les muntanyes². El tema del mal d'alçada resulta prou interessant com perquè ens hi aturem un moment.

En uns primers moments, aquest mal va ser negat, assimilant-lo a una debilitat física, però, quan els excursionistes es varen proposar pujar dalt de cims cada cop més enlairats, aquesta síndrome es va començar a plantejar de manera seriosa. Mentre els excursionistes es dedicaven a anar per plans i llocs humanitzats (les vinyes tan odiades per Osona), aquesta no havia tingut cap importància. Es natural que aquest mal només hagués estat important en els indrets en què l'alpinisme havia tingut la seva florida. D'aquesta manera s'entén que Font i Torné expliqués aquesta simptomatologia partint d'exemples d'ascensions que s'havien dut a terme als Alps i que havien estat protagonitzades per alpinistes de renom. La gran reflexió que aquest metge feia en el si del CEC era que el mal d'alçada (el mal *de muntanya*) també podia donar-se per sota dels tres mil metres, en el nostre Pirineu. Evidentment, si els primers excursionistes s'haguessin acarats amb anterioritat a aquesta serralada no els hagués calgut fer aquest descobriment. Fins i tot el mateix Font explica un exemple que li va succeir a ell mateix en una ascensió al cim de l'Aneto i el de tres amics seus, metges i excursionistes, que li havien relatat els seus episodis de mal d'alçada en les seves ascensions. Descobrir el Pirineu volia dir reconèixer el mal d'alçada i estudiar-lo i, des del punt de vista que ens interessa, aquesta simptomatologia feia

¹ Vegeu BCEC, 55 Agost de 1899 Pàg 208

² Vegeu BCEC, 71 Desembre de 1900 Pàg 286

“evident” que s’arribava a un altre món, la muntanya, un lloc que, fins i tot, tenia conseqüències físiques. D’aquí a trobar-li repercussions psíquiques i socials només hi havia un pas, sobretot en un context determinat, que més endavant acabarem d’estudiar més profundament, però que ja hem començat a veure en 6.1.

6.3.4 - L'impuls alpi

Per un altre costat, ja en aquells moments, alguns socis del CEC feien campanya per estendre l'alpinisme entre el planter dels excursionistes catalans. Així, Jaume Sturzenegger, el 5 de maig de 1899, havia llegit una conferència sobre l'alpinisme suís¹.

Fins a tal punt arribava el pes que la visió de la muntanya per la muntanya tenia dins del Centre Excursionista que Joaquim de Gispert, l'any 1903, en publicar el seu article sobre una excursió al Taga ho farà d'una manera tímida perquè per fer aquest tipus d'ascensió no calen grans preparatius ni prendre molt alè. De Gispert afirma que tan sols és una “passejada” de cinc hores per una muntanya sense parets ni roques que facin difícil l'ascensió. D'altra banda, a l'estiu no té neu ni calen cordes per pujar-hi. Diu l'autor que tan sols l'empeny a fer la relació de la seva excursió el fet que no existís cap referència escrita sobre el seu ascens².

Sembla com si el tipus d'excursions que s'haguessin de fer en aquells dies fossin tallades del motllo de la que es va fer el mes de juliol d'aquell mateix any. En ella es va anar des de Ripoll fins al massís del Pedraforca i, quan els excursionistes baixaren del tren a Ripoll, ja no tingueren temps per visitar la ciutat i allò que té de valor perquè tots ja ho tenien vist (aquest fet hagués estat impensable tan sols uns anys abans). El punt culminant de l'excursió és l'ascensió al Pedraforca per la canal del Verdet, la qual és relatada com si fos una autèntica escalada. En aquesta ascensió hi trobem C. A. Torras i Pere Pagès; endemés, els excursionistes, descendiren al fons de l'avenc de la Grallera.

Tots aquests indicadors ho són d'un moviment cada cop més potent. Finalment, la força del parer alpi és tan gran que el 27 de juliol de 1904 es convoca una junta extraordinària del CEC per tal de reformar els estatuts de l'esmentada entitat. La reforma va consistir a modificar els aspectes que feien referència a la creació de noves seccions de manera que se'n poguessin dissenyar de noves que responguessin més a les noves demandes que apareixien dins del CEC. Resulta simptomàtic, tanmateix, veure com en la mateixa junta es va traslladar l'època en la qual se celebrava la sessió inaugural del curs. A partir d'aquell moment, el curs, per al CEC, començarà a primers d'octubre, data que està “(...) més en relació y concordancia ab els fets y naturalesa d'aquest CENTRE”³. Aquest canvi resulta comprensible si prenem aquest mes com el final dels mesos d'estiu i l'inici de l'època de les neus. Tanmateix permet preparar la temporada d'ascensions per a l'estiu vinent. Com veiem, des del punt de vista de la pràctica alpinista, era el moment més idoni. Tanmateix, fins aquelles dates, el CEC deixava de fer actes oficials durant els mesos de juliol, agost i setembre, tot i no tancar les portes. Des de 1904 es produeixen modificacions en aquest calendari i el Centre no farà “vacances”. També és cert que les excursions oficials del CEC giren cada cop més cap al Pirineu. Durant aquest període de temps, la

¹ BCEC, 61 Febrer de 1900 Pàg 30

² De Gispert, Joaquim “Ascensió al Taga” BCEC, 96 Gener de 1903 Pàgines 2-8

³ BCEC, 114 Juliol de 1904 Pàg 226

Vall d'Aran serà la comarca predilecta dels excursionistes si es mira el número de conferències que es donen sobre ella i si es té present el fet que la guia de Juli Soler i Santaló sobre la mateixa serà publicada el 1906¹.

És en aquest ambient que s'estrenarà la primera tenda de campanya dins del Centre Excursionista. I serà estrenada als estanys del Carlit, a finals de juliol de 1905, per un grup d'excursionistes entre els quals cal destacar Albert Santamaria. El motiu que destaquem aquest nom es deu al fet que ell serà el delegat que el CEC enviarà el desembre de 1907 a Chamonix, per tal d'obtenir la més completa informació sobre els esports d'hivern que es practicaven a l'estranger².

Al retorn del seu viatge a Chamonix, Santamaria va explicar les *meravelles* que allà es feien a l'hivern i com els esports que havia anat a veure eren interessants per als excursionistes i per als pobles muntanyencs que tant patien a l'hivern. Aquests nous esports donarien una mica de vida a aquelles contrades que a l'hivern restaven aïllades i sense possibilitat de guanys econòmics. De cara als excursionistes, la introducció d'aquest tipus de pràctiques els permetria fruit de paisatges sense parió i recórrer els territoris muntanyencs en qualsevol època de l'any. Pensem que es tractava de l'ús d'esquís, piolets, crampons, raquetes i trineus de neu. Finalment, Santamaria acabava dient que el Montseny seria un bon lloc per a practicar aquests esports³. La introducció de l'esquí a casa nostra va significar canvis molt importants en la nova mediança muntanyenca, com veurem més endavant (6.5.4).

Hem entrat de ple, doncs, en l'època alpinista. Aquest període culmina amb la integració (l'any 1907) el Centre Excursionista de Catalunya en la Federació de Societats Pirineïstes, un ens que fins llavors agrupava les societats alpinistes franceses constituïdes al peu del Pirineu. El mateix any 1907, una nota apareguda en el *Butlletí* del CEC acabava acceptant que l'excursionisme era una realitat més gran que l'alpinisme, però no diferent com era abans:

“(...) el camp del Centre Excursionista es molt més extens y variat. Donada la seva finalitat y comparant-lo ab els datos més amunt expressats, ens trobem un xic endarrerits. Cal, doncs, apressar-nos y posar-nos quan menys al nivell dels Clubs Alpins existents a Suïssa, França y Italia”⁴.

Tot aquest procés té un punt culminant l'any 1908, data en què arriben de Zúric les luges, esquís, piolets, raquetes i altres materials d'esports d'hivern encarregats pel CEC. Aquest material es va estrenar a finals de 1908 als Rasos de Peguera i al Montseny, iniciant-se una nova etapa en la “conquesta” de la muntanya.

A partir d'aquell moment, l'excursionisme serà considerat un esport, diferent, però un esport. Entrarem en l'etapa de les curses de muntanya, per exemple el campionat de resistència de Vernet-Ull de Ter. A aquesta cursa del 29 d'agost de 1909 hi va assistir, en representació de César August Torras, Josep Armangué. Es tracta d'una cursa de muntanya de vint-i-set quilòmetres, dividida en dues categories, una per als guies professionals i una altra per als excursionistes amateurs. La cerimònia d'entrega dels premis ens demostrarà

¹ BCEC, 138 Juliol 1906 Pàg 211

² BCEC, 155 Desembre de 1907 Pàg 374

³ BCEC, 157 Febrer de 1908 Pàgines 34-41

⁴ BCEC, 153 Octubre de 1907 Pàg 315

que, fins a cert punt, ens trobem davant d'un esport de moda en certs sectors socials. En aquesta, els premis es varen entregar al Casino de Vernet, ple a vessar de banyistes dels balnearis del poble. Després de la cerimònia d'entrega de premis hi va haver ball fins a la matinada¹. Cal dir que les primeres curses a Catalunya s'organitzaren a partir de l'any 1915.

D'altra banda, durant el mes de desembre de 1909 es pensava dur a terme el segon concurs de luges (trineus) que s'havia de celebrar al Montseny. La manera com es va plantejar remarca aquest aspecte de moda del nostre excursionisme: la previsió era de fer una cursa especial per a *senyoretas* (en un sentit lúdic), una festa nocturna a la muntanya i un banquet de comiat.

6. 3. 5 - Una secció d'esports de muntanya

Com no podia ser d'una altra manera, dins del Centre Excursionista de Catalunya s'havia de crear una secció dedicada a fer de l'excursionisme un fet purament esportiu. Aquesta va ser la Secció d'Esports de Muntanya (SEM), continuadora, pel que fa al que a nosaltres ens interessa, d'aquella secció Topogràfico-Pintoresca de la qual ja hem parlat. Les properes ratlles es plantegen veure com es va crear.

Si hem de fer cas del que diu Eduard Vidal i Riba, un dels socis més implicats en la seva constitució, la SEM,

“(...) no va neixer pas tot d'un cop ni a l'impuls de cap pensada genial, sinó com a resultat de factors i circumstàncies diverses, com a conseqüència de canvis de modalitats i concepcions de l'excursionisme i després de treballs de preparació per a crear un ambient a propòsit per a fer-la viable i duradera. Els seus precedents, les seves causes determinants, les hem de cercar i trobar en l'amor a la muntanya, en tot temps sentit per molts dels nostres excursionistes, i en la modalitat especial de l'alpinisme a l'estranger. És per això, que cal veure el desenvolupament i les vicissituds de l'excursionisme català per explicar-se la raó del nostre excursionisme esportiu i de la introducció a la nostra terra dels esports de neu i dels concursos d'esquí, avui de pregon arrelament”².

Aquest autor recorda que en els inicis del CEC es va deixar de banda l'excursionisme muntanyenc, el qual es va veure limitat a actes individuals, entre els actors dels quals cal destacar C. A. Torras, Lluís M. Vidal, els membres de la coneguda com a colla dels metges (Josep Maria Biada, Cristòfol Fragonal, Manuel Font, Lluís Llagostera i Josep Maria Roca) que feren el cim de l'Aneto l'any 1896, una altra colla amb Ceferí Rocafort, Bartomeu Mitjans i Juli Soler, i poca cosa més.

Posteriorment, entre 1904 i 1908, es produeix un període de gran creixença i molt lluït per al Centre, com es veu en la creació de les seccions de Folklore, Arquitectura i Fotografia. Però ja en aquells anys, com hem vist, sovintegen les excursions d'alta

¹ BCEC, 179 Desembre 1909

² Vidal i Riba, Eduar *L'Alpinisme a Catalunya* en BCEC, 490 Març de 1936 Pàgines 89-99

mntanya, fins al punt que es pot arribar a dir, com ho fa Vidal i Riba, que és l'època de l'excursionisme contemplatiu, que a molts “*esvera i descontenta*”:

“Els capdavanters prediquen constantment l'excursionisme científic, cultural, educatiu; el jovent se'ls escolta amb respecte i veneració i assenteix a llurs afirmacions; però... la majoria dels uns i la gairebé totalitat dels altres practiquen l'alpinisme sense altra finalitat que fruir, emportats d'un desig i d'un amor. I aquest excursionisme no deixà d'ésser profitós i és el que ha vigoritzat i salvat el nostre Centre i l'ha fet renéixer i expandir-se”¹.

Com explica aquest testimoni, va ser la joventut del CEC qui va vulgaritzar l'excursionisme pirinenc, fet aquest que espaordia els vells excursionistes, que oposaven dificultats a la realització dels seus propòsits,

“(...) i fins i tot homes com César August Torras, Mossèn Font i Sagué, Pere Pagès i Rueda i d'altres de bon tremp excursionista es desfan en consells i reflexions per dissuadir el jovent; ponderen els perills de la muntanya i arriben a fer intervenir les famílies perquè no permetin les sortides arriscades”².

En un segon moment, els ànims es varen calmar una mica, i César A. Torras mateix esperonà la joventut amb una conferència titulada *El Pirineu a ple hivern*.

L'any 1907 els fets es precipitaren: Vidal i Riba tornà a formar part de la Junta Directiva del CEC, on es trobà amb Lluís Valls i Joan Danès. D'aquesta manera ja eren tres els elements que defensaven una visió purament esportiva de l'excursionisme que figuraven com elements a directius del CEC,

“S'apropava l'hora de fer prevaler els nostres punts de vista sobre la marxa del Centre i de l'excursionisme català”³.

Va ser Lluís Valls qui, l'any 1907, com a resultat d'unes converses tingudes amb Joan Danès i l'Albert Santamaria, va dur a la Junta la idea de la creació d'una secció d'esports, idea que,

“(...) fou rebutjada sense altra raó que la serietat de la casa; la característica tradicional del nostre excursionisme; el nostre ideal”⁴.

Però el sector contemplatiu no es va rendir i va iniciar una defensa de les seves idees de manera no traumàtica i raonada. Es demanava que, sense abandonar els altres aspectes de la pràctica muntanyenca, l'alpinisme triomfés dins del CEC i que això salvés el

¹ Vidal i Riba *L'Alpinisme a Catalunya* Op cit Pàg 89-99

² Vidal i Riba *L'Alpinisme a Catalunya* Op cit

³ Vidal i Riba *L'Alpinisme a Catalunya* Op cit

⁴ Vidal i Riba *L'Alpinisme a Catalunya* Op cit

futur d'aquesta entitat. Per això calia dividir-lo en noves seccions, entre les quals les més purament esportives.

El sector alpinista va seguir la seva feina com es veu clarament en les publicacions que hem citat anteriorment en el marc del BCEC. Un d'aquests articles, concretament el de Santamaria sobre els esports d'hivern a Chamonix, va ajudar a crear un efecte favorable a les postures més esportives. Després del congrés internacional de la Federació de Societats Pirineïstes, homes com Juli Soler, C. A. Torras o Lluís Llagostera ja advocaran en pro de l'alpinisme i del jovent. De manera que, des que es proposà, el 1908, de crear la Secció d'Esports de Muntanya,

“El nostre Centre ha canviat un xic en les seves modalitats característiques, és cert; però, aquest canvi li ha estat profitós en extrem, i li ha donat vida, creixença, vigoria”¹.

El CEC ha seguit les seves tasques, però s'ha adaptat als nous temps, els socis han augmentat progressivament... deia Eduard Vidal i Riba, tot insistint en la idea que l'excursionisme contemplatiu i esportiu havia salvat el futur del CEC, el qual sembla que perdia la seva raó de ser de manera progressiva. Aquesta idea és històricament justificada perquè les causes que havien generat un tipus determinat d'excursionisme estaven desapareixent o, com a molt, les funcions que la societat li havia demanat s'estaven traspasant a altres institucions, com ara la universitat o el mateix Institut d'Estudis Catalans, creat el 1907. L'excursionisme entès a la manera del segle XIX esdevenia una realitat caduca, els nous temps demanaven una nova manera d'entendre'l que servís de pal de paller on recolzar les activitats d'una entitat tan important en la nostra història contemporània com ho ha estat el Centre Excursionista de Catalunya. L'excursionisme de caire historicista tenia els seus dies comptats, més a partir del moment que altres institucions agafaven la direcció de les investigacions que anteriorment el fet excursionista havia menat. Amb el pas dels anys, l'excursionisme veuria perdre la seva raó de ser i restaria una realitat depassada històricament o desapareixeria. Però la seva acceptació del fet esportiu i de l'excursionisme contemplatiu que duia aparellat, el va salvar i li va donar una raó per seguir estant present en la nostra societat actual. Aquest canvi, no cal dir-ho, el posava de cara a la muntanya.

Aquests són els fets més rellevants que han marcat l'evolució, potser la més important, que ha sofert el nostre excursionisme. Hem vist com en el si del nostre excursionisme més clàssic van apareixent unes manifestacions cada cop més importants i nombroses que faran que aquest comenci a prendre contacte amb realitats de les quals en principi sempre s'havia volgut apartar. L'excursionisme que anomenem clàssic, l'excursionisme català de la segona meitat del segle XIX, sempre s'havia definit com una realitat diferent, si no oposada, a l'alpinisme que havia arrelat en la resta de països europeus. No hem de creure que aquesta tendència fos causada per la incapacitat dels homes -car gairebé no hi havia dones²- que sota aquesta senyera recorrien el nostre país. No hem de pensar que la neu, les congestes, els cims enasprats els fessin por i per això no gosessin acostar-s'hi. No és que els alpinistes francesos fossin més gallards, -més homes!- que els catalans.

¹ Vidal i Riba *L'Alpinisme a Catalunya* Op cit

² Sobre les dones dins del fet excursionista vegeu Roma i Casanovas, F “Dona i Excursionisme” *Muntanya*, 827 i 828 Barcelona, febrer i abril de 2000 Pàg 3-9 i 47-52 respectivament

Simplement és que el nostre excursionisme clàssic era una realitat molt diferent, diferència que es veu fonamentalment en el seu centre d'interès. Si els nostres primers excursionistes no es dedicaren pràcticament fins al segle XX a enfilarse muntanyes fou perquè aquestes no contenien el que ells buscaven en les seves caminades i això malgrat la importància que la nova imatge de *la muntanya* anava adquirint en aquell moment. Ells no trescaven muntanyes, no perquè no en sabessin, sinó perquè l'alta muntanya no tenia res per oferir si era mirada amb els seus ulls. Aquests ulls eren els d'uns romàntics de segon moment, d'uns patriotes adelerats de conèixer la seva pàtria, de recórrer-la, d'esbrinar com era. Amb aquests ulls, què podia oferir-los l'alta muntanya?

Alhora, algunes persones es dedicaven a descobrir l'alta muntanya. Eren científics, topògrafs, gent benestant que passaven llargues temporades en els banys que s'havien posat de moda. En aquesta pràctica, els uns per feina, els altres per gust, s'enfilaven muntanyes amunt esbrinant els efectes de la depressió sobre el cos humà, es penjaven de pregons espadats a la recerca dels ous d'aquella au que encara no tenien en la seva col·lecció¹, "escalaven" cims per dur-hi termòmetres que anotessin les temperatures extremes, cercaven nous minerals o traçaven mapes de zones mal conegudes encara. Ells eren els autèntics herois de la conquesta de la muntanya, les figures que l'alpinisme venerava en petites capelletes. Amb tot, aquesta era una altra història de la qual la majoria dels primers excursionistes no volien ni sentir parlar. Però entre ambdues postures hi havia un punt en comú: el seu amor per la ciència.

Aquest objectiu comú va ser allò que va permetre l'acostament entre dues realitats que, de bell antuvi, semblaven irreconciliables. La ciència, especialment la geologia i la geografia, serviren de pont entre elles. El resultat que en va sortir fou allò que coneixem com a excursionisme científic.

L'excursionisme científic era el somni de poder dels homes de ciència que estaven vinculats al fet excursionista, un somni fundat sobre la idea d'un exèrcit d'excursionistes que, a les ordres dels científics, recorrerien les nostres muntanyes en busca de dades per assentar noves teories². A excepció del camp espeleològic, aquesta concepció no va reeixir en la història del nostre excursionisme. De manera que, amb el col·lapse de l'excursionisme científic, varen fracassar les sortides que buscaven en la natura algun tipus de profit científic. El següent pas seria un excursionisme purament contemplatiu, esportiu, sense base analítica ni sintètica. Serà el segle XX, el segle de la moda, de la velocitat, dels esports de masses... Serà el moment en què Lluís Estasen ingressarà al Centre Excursionista de Catalunya³ (gener de 1911). Estasen és el símbol del que s'ha dit la conquesta de l'inútil i les seves gestes al Pedraforca seran incomprensibles per a molts homes de ciència. Serà un símbol dels nous temps i quan, l'any 1929, se li atorgui la Medalla d'Or del CEC dirà que l'accepta,

¹ Vegeu Bosch de la Trinxeria, Carles "Una excursió als cingles de Talaixà" in *Records d'un excursionista* Barcelona, Edt Selecta, 1983 Pàg 108-127

² Martí-Henneberg, Jordi "La pasión por la montaña Literatura, pedagogía y ciencia en el excursionismo catalán del siglo XIX" *Geocrítica*, num 66 Barcelona, 1986 Edicions UNIV Barcelona. Martí Henneberg, J *L'excursionisme científic i la seva contribució a les ciències naturals i a la geografia* Barcelona, Alta Fulla, 1994

³ BCEC, 193 Febrer de 1911 Pàg 81

“(…) creient que es vol premiar l'excursionisme pur, és a dir, als que no podent ésser científics per manca de mitjans, solament busquem en la muntanya la contemplació de la gran obra mestra: la Natura”¹.

No creiem que calgui ni recordar que, mig segle enrere, l'home que defensava una posició considerada tan extrema hagués estat blasmat, com ho havia estat Antoni Massó i els seus companys dins de la Secció Topogràfico-Pintoresca, els quals també excusaven els seus interessos contemplatius en la seva ineptitud científica.

Resum:

L'excursionisme català fins a la Guerra Civil presenta dues etapes clarament diferenciades. En la primera els interessos muntanyencs i paisatgístics són minoritaris i els excursionistes que se'ls plantegen com a base de la seva activitat excursionista són mal vistos i marginats. Amb l'arribada del segle XX, però, una sèrie de canvis permeten que es desenvolupi una nova forma d'excursionisme en la qual la muntanya i el paisatge foren més presents.

¹ “Medalla d'or del Centre Excursionista de Catalunya” BCEC, 408 Marg de 1929 Pàgines 165-180

6. 4 - Els excursionistes com a agents formalitzadors

En aquest capítol pretenem esbrinar la importància i els mecanismes que tingueren a la seva disposició els excursionistes per popularitzar la nova mediança muntanyenca. Començarem la nostra disquisició demanant-nos sobre la certesa o no d'una frase de Josep Iglésies en què es deia que els principals agents en la introducció de l'estima pel paisatge havien estat els excursionistes.

6. 4. 1 - Els afanys pedagògics dels excursionistes

Ara que ja més o menys sabem com va ser que es va introduir a casa nostra la pràctica alpina, és el moment de demanar-nos si és cert o no allò que Josep Iglésies deia que:

“Avui tothom sent un afany espiritual, més o menys accentuat, i es commou davant l'esplendor d'un paisatge, i fins les belleses naturals són explotades turísticament i comercialment. I tanmateix la preparació i l'educació de la societat perquè això s'arribés a produir és obra, entre nosaltres, de l'excursionisme”¹.

Josep Iglésies va saber veure clarament com a Catalunya el clima d'admiració per la muntanya va ser creat pel fet excursionista i com aquest context va ajudar al sorgiment d'una obra literària de base rural. Però alhora, diu Iglésies, la literatura també ha influït l'excursionisme i molta gent ha anat al Canigó per veure els llocs que Verdaguer havia popularitzat, als rodals de Núria per retrobar l'escenari de *Terra Baixa*; ha sortit també a la recerca dels *Sots feréstecs* del Vallès Oriental, a la Garrotxa de *La punyalada* de Vayreda, al Montgrí, que se suposa que inspirà l'obra de Caterina Albert, o al Ripollès per on vagava el comte Arnau de Maragall i de Segarra². Aquesta relació dialèctica entre literatura i espai també es pot aplicar al camp de la pintura, tot i que en aquest cas Iglésies sembla decantar-se per considerar la pintura de paisatge com a *“filla concretament de l'excursionisme”³*. En aquest aspecte, el nostre punt de vista segueix considerant la relació dialèctica entre ambdós, per no dir una preferència filla de l'estima que tenim per la teoria de l'*artialització* del nostre mestre Alain Roger. Els artistes, tot reproduint el món, haurien produït la mirada dels nostres avis, els haurien ensenyat a mirar un món fins llavors desconegut. I, en aquest procés, l'excursionisme hi va jugar un paper transcendental.

L'excursionisme català té un afany pedagògic innegable des dels seus orígens, essent la concepció pedagògica d'aquesta pràctica una cosa que varia amb el temps. Infiltrar a les classes populars especialment i a la societat en general un amor envers les restes del passat, envers la natura i, en general, envers tot Catalunya, fou un afany molt

¹ Iglésies, Josep *Amb les cames i amb el cor* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982 Pàg 7

² *Enciclopèdia de l'excursionisme* Op cit Vol 1, pàg 359

³ *Enciclopèdia de l'excursionisme* Op cit Vol 1, pàg 364

important per a aquells primers excursionistes¹. Des del punt de vista d'aquesta tesi podem considerar que aquest és un clar element de dominació simbòlica perquè la imatge de la realitat que aquests grups socials són cominats a utilitzar no l'han produïda ells mateixos, ans al contrari. Fins i tot, com veurem, hi ha un procés, si més no un intent, de substitució d'aquelles imatges que podem dir vernaculars (vegeu 6.5.3). Certament, en la lluita entre natura i cultura que es juga en el si del fet excursionista, apareix un important esforç per definir allò que s'ha de veure, allò que s'ha de fer, que es pot veure i fer anant d'excursió (però no necessàriament només en aquests casos). Els memoràndums, les guies, els manuals, els escrits excursionistes, etc. són productes d'aquest intent de redefinició de la realitat catalana que, en ser formalitzada, és alhora imposada simbòlicament al conjunt de la col·lectivitat.

En aquest sentit, Artur Masriera, en la memòria de la sessió pública inaugural de l'any 1882, exposava que les finalitats de l'ACEC eren infiltrar a les classes humils el sentiment de l'art i l'amor envers els tresors arqueològics, entre altres finalitats. En les mateixes idees havia fet incís Josep d'Argullol en el seu discurs com a president de la mateixa entitat, l'any 1880. En el fons, com digué Antoni Aulèstia i Pijoan, l'any 1884, el que havia fet l'excursionisme era donar al poble “(...) *la consciència de lo que és, i de lo que deu ésser; de lo que val i de lo que pot [valer]*”². Certament, l'efecte de l'excursionisme era “*més del demà que no de l'avui*”, estava tant o més enfocat al futur com al present: “(...) *contempli's com està cridat a influir poderosament en el desenrotll social del país*”³.

Les idees d'Aulèstia són molt esteses entre els primers excursionistes. Hi ha, en tots ells, la voluntat d'influir en el futur de la nostra nació. És en aquest sentit que diem que era un moviment regeneracionista que culminava la Renaixença. A aquesta hi afegí diferents elements, un dels més importants dels quals seria el seu intent més clarament populista, d'obertura al que en deien “classes populars” per fer-les participar en aquells anhels de recuperació nacional o de definició nacional. Aulèstia en fou plenament conscient i fou un dels excursionistes que parlà més regularment de la missió propagandística d'aquest fet social. Les élites catalanes que militaven en els rengles excursionistes controlaven les imatges necessàries per descodificar el medi ambient i convertir-lo en text i en discurs, però alhora controlaven els mitjans de producció d'aquestes imatges, i aquest fet és molt important.

En els primers anys, la desconfiança envers els excursionistes va ser generalitzada, en gairebé tots els casos que coneixem. Però ja l'any 1899 Joaquim Cabot i Rovira afirmava que, mercès a les feines dutes a terme per aquests, “tothom” podia saber com era Catalunya i que després dels Jocs Florals, que havien salvat una llengua, l'excursionisme era l'obra més transcendent de la nostra renaixença, perquè havia posat en evidència la personalitat d'un poble:

“Avui lo que es despreciava i olvidava per ordinari i popular; termes, cançons i rondalles, que només se sentien per camps i garrotxes en boca dels iaïos i de les àvies, baixen de bracet cap a la ciutat i s'entren pels salons a rebre els acataments de la societat més il·lustrada”⁴.

¹ Roma i Casanovas, F *Història social de l'excursionisme català* Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1996

² Aulèstia i Pijoan, A “Discurs” in *Acta de la sessió pública inaugural del any 1884* Barcelona, La Renaixença, 1884 Pàg 31-39

³ Aulèstia “Discurs” Op cit

⁴ Cabot i Rovira, J *La obra del excursionisme* Barcelona, Llibrena d'Alvar Verdaguier, [1900]

S'ha dit moltes vegades que el que fa important l'excursionisme és el fet de convertir una Renaixença massa romàntica i subjectivista en un treball de caire positivista. Això és cert, però amb matisos. El primer, que en els primers dies de l'excursionisme català no era tan marcadament acusada aquesta tendència. El segon, que el positivisme es va fer servir com a arma per justificar posicions que res no tenien de científiques; que el positivisme va ser usat en una estratègia de legitimació d'una determinada visió de Catalunya. També cal puntualitzar que no tothom estava a favor del positivisme en el seu afany apològic: Lluís Marià Vidal, president del CEC, l'any 1898 afirmava que “*El positivisme, que és un dels signes més marcats de la societat actual, és un altre enemic amb el qual l'excursionisme té de lluitar amb gran desavantatge, perquè l'aritmètica és una enemiga terrible de l'entusiasme*”¹. En definitiva, el mòbil de l'excursionisme (el patriotisme, com reconeixia Vidal) s'oposava a aquesta negació de l'“entusiasme”.

Aquest entusiasme de tipus catalanista és la base a partir de la qual neix i creix l'excursionisme català. Els nacionalismes són moviments socials i polítics molt arrelats al territori, al lloc, a l'espai, que a més d'operar territorialment, interpreten i s'apropien l'espai, el lloc i el temps a partir dels quals construeixen una geografia i una història². El medi ambient de Catalunya, que en part varen contribuir a definir els excursionistes, necessitava una sèrie de claus per ser interpretat, per esdevenir paisatge. El medi ambient del pagès, del llenyataire, del pastor o del traginer havia d'esdevenir un paisatge vist des de fora. I aquest fora era, fonamentalment, la ciutat. La imatge de Catalunya que aporten els excursionistes catalans és una imatge feta des de la ciutat. Només cal que vegeu on radicaven les entitats excursionistes, sobretot en els primers anys (vegeu el gràfic adjunt³). És una imatge feta i compartida per gent de la ciutat, que s'hi ha desplaçat a viure o que hi manté contactes no pas esporàdics. Eren majoritàriament urbans o urbanitzats, mascles, blancs, cultes i no disminuïts, els nostres excursionistes.

¹ Vidal, Ll. M.: “Discurs del Sr. President”. BCEC, 36. Gener de 1898. Pàg. 12-30.

² Nogué, Joan: *Els nacionalismes i el territori*. Barcelona, El Llamp, 1991.

³ Extret de Ramon i Vidal, Jaume de: *L'excursionisme, un fet social*. Barcelona, UEC, 1983. Pàg. 41

En definitiva, com deia Joaquim Cabot i Rovira¹, l'excursionisme havia vingut a fer conèixer Catalunya als catalans, però sota la seva influència, tot havia mutat radicalment d'aspecte. En aquest sentit esmentem que Antoni de Falguera², parlant del monestir de Sant Pere de Rodes, va deixar escrit que la impressió que la seva visió produïa “*a l'esperit català que el contempla*” era difícil d'explicar a qui no l'havia sentida. O sigui, que ja era conscient que calia un procés d'aprenentatge per desxifrar què volien dir aquells munts de pedres i símbols que es traduïen en formes constructives. Res d'estrany, doncs, que deu anys abans, Francesc Maspons i Labrós hagués afirmat que excursionant calia no deixar anar els ulls indiferents per la comarca que es recorria sinó que “*cal[ia] penetrar-hi amb los ulls de l'ànima*”³. Calia parar “*atenció*” al lloc per on es caminava. En aquest sentit, la importància del fet excursionista català, pel que fa a la muntanya, no és que fossin uns homes i unes dones que admiraven la muntanya, sinó el fet que foren els qui proposaren la pertinença d'aquest nou objecte de contemplació i els models a partir dels quals calia descodificar-lo. Els excursionistes mostraven i afaiçonaven la *muntanya catalana* i les *muntanyes* de Catalunya a partir de posicions socials concretes que volien universalitzar. Ara bé, el model de *muntanya* que estenien no l'havien produït ells, sinó que ja es trobava en les composicions poètiques premiades als Jocs Florals; en tot cas, la seva importància va radicar a aplicar-lo a les *muntanyes* del nostre país, a fer-les veure als seus coetanis i als seus successors com a formes naturals.

6.4.2 - La construcció d'una nova mirada: un camp vist des de la ciutat

La imatge de Catalunya que ens aporten els primers excursionistes és feta des de la ciutat i foren els excursionistes mateixos els qui informaren de com s'havia trencat l'equilibri entre camp i ciutat. Aulèstia era conscient d'aquest desequilibri i això feia que a la muntanya, segons ell, s'hi pogués trobar una cultura diferent que anava desapareixent, però que es revelava en una educació més delicada, en contrast amb l'endarreriment cultural de l'educació a la ciutat. Per a ell, l'excursionisme estava cridat a restablir aquest equilibri, reposicionant aquests dos mons, fomentant la repoblació de les comarques abandonades i ajudant a crear una “*(...) harmonia de criteri i d'aspiració, quina falta és, de segur, la primera causa dels mals que avui lamenta la nació espanyola*”⁴. També C. A. Torras veia la finalitat de la *Catalanista* a servir de llaç d'unió entre el camp i la ciutat,

“*(...) procurant aportar a l'un noves nocions d'avenç i treure'n per a l'altra aquella saba dolça i pura, que es va perdent en les ciutats, la saba de la tradició i de la virilitat, de la fe i de la constància en els ideals, per a agermanar així la tradició amb el progrés, la veu dels records i de la història amb la veu de les aspiracions novelles*”⁵.

¹ Cabot i Rovira, J. *La obra del excursionisme* Op cit.

Cabot i Rovira, J. *De fora casa Narracions de viatge* Barcelona, La Catalana, 1898

² Falguera, A de. “Monastir de San Pere de Roda” BCEC, 129 Octubre de 1905 Pàg 289-300.

³ Maspons, F “Excursió s Sant Jaume de Frontanyà” BCEC, 18 Juliol-setembre de 1895 Pàg 129-141

⁴ Aulèstia i Pijoan, A “Discurs” Op cit

⁵ Torras, C A “Discurs” en *Acta de la sessió pública inaugural de 1886* Barcelona, La Renaixensa, 1886 Pàg 15-22

En aquest sentit, l'AEC pretenia ben clarament sostreure els joves dels “vicis” de les ciutats i dur-los a respirar aire pur a la muntanya i al camp, però a això hi afegia una tasca de coneixement del propi terror¹. Ara bé, els testimonis que acabem de citar d'Aulèstia i de Torras són una mica primerencs perquè aquesta línia que apunta a la formació de la personalitat individual a partir de l'excursionisme només és una realitat prou potent un cop entrats al segle XX².

La idea que embolcalla el pensament excursionista a la fi del segle XIX és que per estimar alguna cosa, especialment un país o nació, cal conèixer-la suficientment. I per conèixer, els excursionistes veien que havien de sortir a recórrer el seu entorn més o menys proper. Quan l'excursionisme es desenvolupà a Catalunya, la situació de la cartografia era molt poc afalagadora. El poc que s'havia fet no servia per mostrar què ni com era Catalunya. De manera que “ningú” no sabia quina forma tenia el nostre país. A més, podríem dir que gairebé a ningú no li importava, excepte, evidentment, a alguns excursionistes i a quatre científics. És per això que els primers excursionistes començaren a descriure-la, a reportar-ne l'alçada dels seus pics, les distàncies entre diferents punts, el que es veia des d'un determinat lloc, l'orientació dels fenòmens orogràfics, etc. I en això podem veure-hi un procés d'aprenentatge i d'ensenyament de les formes i del significat del paisatge català que és històricament canviant i en el qual les aportacions dels excursionistes no són gens menyspreables. Però, com ja anirem veient, el model paisatgístic no va ser sempre el mateix: al llarg de la història de l'excursionisme se succeeixen una sèrie de mirades sobre la realitat catalana que no sempre han estat coincidents (vegeu 6.5).

Ja hem dit que conèixer i fer conèixer diferents aspectes de la realitat catalana era l'objectiu declarat de les primeres entitats excursionistes. Però aquest objectiu era concretat en “*tot lo que hi oferescuen de notable la naturalesa, la història, l'art i la literatura, en totes llurs manifestacions, així com les costums característiques i les tradicions populars del país*”³; o en “*allò que fa honor a Catalunya*”⁴. Així mateix, es proposaven “*esbrinar les bones costums*”⁵ per contribuir a la regeneració de la pàtria. D'aquesta manera, el pròleg de Milà i Fontanals a l'*Album pintoresch-monumental de Catalunya* afirmava que les seves estampes “*(...) ensenyan als mateixos ignorants qu'han d'estimar las cosas que valen la pena de ser representadas (...)*”⁶.

De la seva part, els de la *Catalana* recollien en els seus estatuts que el seu objectiu era recórrer el territori de Catalunya i de les comarques veïnes per estudiar-ne i fer-ne conèixer les belleses naturals i artístiques. En ambdós casos no era cap vulgaritat allò que es pretenia conèixer i fer conèixer, i si així era considerat, calia fer canviar la gent d'opinió, gairebé a qualsevol preu. Quan en 1881 l'ACEC declarava el Montseny camp oficial i terreny predilecte de les seves excursions, el que estava fent era designar-lo com a objecte a ser escorcollat sota el punt de mira que incloïa “*tots els aspectes que permet l'article primer del Reglament de l'Associació*”⁷, amb el que això implica de mirar la “realitat” sota un prisma determinat que es preocupa per tot allò que es qualifica de bell.

¹ Introducció a *Anuari de l'AEC*, any primer, 1881 Barcelona, Jaume Jepús, 1882

² Roma i Casanovas, F. *Història social de l'excursionisme català* Op cit

³ Reglament de l'ACEC, 1879

⁴ Llibre d'actes de la Comissió per a tractar la fusió, sessió del 23 de novembre de 1882

⁵ Actes ACEC, vol 1, 1876-1878 Sessió del 6 de desembre de 1877

⁶ ACEC *Album pintoresch-monumental de Catalunya* Barcelona, 1878 Pròleg

⁷ R A S “Al Montseny” in *Anuari de l'AEC*, 1881 Barcelona, Jaume Jepus, 1882 Pàg 232-258

L'any 1905 el Centre Excursionista de la Comarca del Bages també afirmava que la seva feina era estudiar aquella comarca en allò **notable** que li ofería la natura, la història, l'art, etc. tot fomentant el seu coneixement i la seva estima a través de diferents mecanismes¹.

El mateix resultat ens donaria una lectura dels estatuts del CEC o del reglament del Centre Excursionista de Vic, o, molt més endavant, del Centre Excursionista Minerva, per posar només tres exemples dels diversos que coneixem. També el primer volum de *l'Album meravella* (1929), parlant de les Guillerries, deia que,

“(...) és una arca de meravelles naturals, que tot i gaudir de forta anomènada, no tothom coneix com escauria i es mereix”².

Ens sembla que no cal estendre'ns per afirmar que la mirada que els excursionistes feien sobre Catalunya no era gens innocent, sinó que estava des de bon principi connotada. La Catalunya que els primers excursionistes descobriren era, als seus ulls, una terra notable, atractiva, bella, contemplable en ella mateixa, que podia esdevenir esplendorosa per poc que hom la cuidés. Era, també, una sèrie de representacions que calia estendre a la resta de la societat.

Com hem vist, la voluntat pedagògica de l'excursionisme, quant a la percepció i representació del medi, va ser molt clara. Calia fer valorar a tots els catalans i a totes les catalanes les belleses que la nostra terra contenia, però no podem oblidar que els primers excursionistes tenien la profunda creença que calia educar la percepció en uns sentits determinats, com ho demostren els mateixos estatuts de les primeres entitats. Ja hem dit que els socis de la Catalanista volien recórrer el territori de Catalunya per conèixer i conservar allò notable que la història, l'art, la literatura i la natura els ofería així com els costums i tradicions populars, al mateix temps que propagava tots aquests coneixements i fomentava les excursions per tal que la nostra terra fos *“degudament coneguda i estimada”³*. Els de la Catalana també recorrien el país per estudiar-ne i fer-ne conèixer les belleses naturals i artístiques, les tradicions, monuments i antiguitats, etc.⁴ A aquest servei tant l'una com l'altra feien excursions, conferències, sessions públiques o privades de caire més o menys acadèmic, publicaven articles, opuscles i llibres, nomenaven delegats, feien gestions davant les autoritats del moment, convocaven concursos i certàmens de diferents menes -quan no contribuïen a altres iniciats a instància de terceres institucions-, fundaven biblioteques, arxius, museus i col·leccions gairebé mai d'abast exclusivament privat, maldaven perquè es construïssin i reparessin les vies de comunicació i tot el que *“(...) puga ésser d'interès per a l'excursionista facilitant les excursions”⁵*.

Alguns, per no dir tots, els excursionistes eren ben conscients de la seva capacitat per educar unes generacions desmemoriades i per despertar-los un sentiment de bellesa, de respecte i d'amor envers les coses de Catalunya. C. A. Torras va deixar escrit que la Catalanista podia influir i fer molt per tal que es despertés en la nostra terra i arrelés en el

¹ “La nostra fèyna” *Bulletí del CECB*, 1 15 de novembre de 1905 Pàg 1-2

² *Album meravella Llibre de prodigis d'art i natura* Barcelona, Editorial Ibèria, 1929 Pàg 233

³ *Reglament de la Associació Catalanista d'Excursions Científiques fundada en 26 de novembre de 1876* Barcelona, Imp La Renaixensa, 1879

⁴ BAEC, 1 20 de novembre de 1878

⁵ “Reglament de l'ACEC fundada.” Op cit

nostre poble “(...) *l'afecció a la bellesa artística, agermanada amb el carinyo i veneració als records històrico-monumentals*”¹.

Aquest procés de descoberta de claus d'interpretació de la realitat que envoltava aquells catalans i catalanes de la darrereria del segle XIX passava per diferents vies, unes directes i conscients i no tant les altres, però els resultats havien de ser els mateixos. Josep d'Argullol, per exemple, pensava que el “*rústic pagès i l'ignorant feiner*” que veia valorats per uns forasters els accidents de la seva terra i els edificis del seu poble, que no acabava d'entendre què veien en la nau de la seva parròquia per estar-se contemplant-la (i estudiant-la) durant tanta estona, ni què hi havia d'importància en la creu de terme ni en l'ermita que marcava els límits del seu poble, aquell ésser ignorant acabava pensant que tot allò havia de tenir algun valor². Ell, que s'ho havia mirat amb desdeny perquè sempre havia estat allà, ara s'havia de demanar si tot plegat tenia alguna importància que se li escapés. Era com el burgès que parlava en prosa sense saber-ho. Allò que havia estat tan habitual i tan rutinari havia de ser vist de manera diferent; si més no era possible de fer-ho. Per això Argullol deia que l'excursionista, dibuixant un claustre o una portalada, i copiant una làpida “(...) *ha[via] educat una generació*”³ i exorcitzava el jovent excursionista a seguir excursionant, dient-li “(...) *popularitza, vulgaritza el coneixement de nostres monuments i nostra història: fes que tothom conega el que ha estat perquè sàpiga guardar a l'avior el respecte i la dignitat deguda*”⁴. Per tant, poca broma, res d'interès “científicament” desinteressat en el seu projecte, sinó aquell respecte a l'avior que ja hem vist més enrere. No només calia que els rústecs i ignorants coneguessin, sinó que ho fessin en un sentit determinat que incloïa el respecte de certs valors socials. Molts altres textos del primer excursionisme s'expressen en el mateix sentit: que les excursions eren un “*poderós element de propaganda*”⁵ que despertaven l'interès catalanista de les contrades que visitaven, movent l'afecte “(...) *envers el coneixement de les preciositats artístiques i naturals de nostra terra i envers sa digna conservació*”⁶.

Per als primers excursionistes, manta vegades, era la ignorància el que arruïnava els monuments més importants del moment (per no parlar dels menors). Per això l'ACEC no va dubtar a editar, l'any 1881, un *Full d'instrucció arqueològica*, obra del comte de Bellloc i de Joaquim Olivó. El full és una mena de pòster en què es veuen dibuixos de diferents monuments o altres objectes de totes les classes i èpoques i va ser distribuït als alcaldes, parròquies rurals, societats d'instrucció, comissions d'obres, fondes i estacions de ferrocarril a tots els indrets on hi hagués una joia arquitectònica que es cregués que valia la pena de salvar⁷. En el mateix sentit, l'any 1882 es varen editar uns quadres sinòptics d'instrucció històrica i d'instrucció geogràfica que seguien la filosofia d'aquell primer *Full*⁸.

Francesc de Boter era molt clar quan l'any 1887 afirmava que la Catalanista no volia fer només un treball erudit, acadèmic, sinó que es proposava ser “*l'herald humil que pregona la grandesa de la seva estimada terra*”⁹. No seguirem en aquest viarany¹, però sí

¹ Torras, C A “Excursió a Vich, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses y Camprodon” in *Memòries ACEC*, vol 1, 1880 Pàg 227-255

² D'Argullol, J “Discurs” in *Acta de la sessió pública inaugural del any 1880* Barcelona, la Renaixensa, 1880

³ D'Argullol, J “Discurs” Op cit

⁴ D'Argullol, J “Discurs” Op cit

⁵ “Memoria” in *Acta de la sessió pública inaugural del any 1880* Barcelona, la Renaixensa, 1880

⁶ “Memoria” in *Acta de la sessió pública inaugural del any 1880* Op cit

⁷ Masriera i Colomer, A “Memoria” in *Acta de la sessió pública inaugural del any 1882* Barcelona, la Renaixensa, 1882

⁸ Casades i Gramatxes, P “Memoria” in *Acta de la sessió pública inaugural del any 1883* Barcelona, la Renaixensa, 1883

⁹ De Boter, F “Memoria” in *Acta de la sessió pública inaugural de l'any 1887* Barcelona, La Renaixensa, 1887

que direm que aquest afany propagandístic va prendre una via una mica diferent dins de la *Catalana*, en descentralitzar-se l'entitat tot promovent i creant seccions de la mateixa a diferents ciutats catalanes (Vilanova, Tarragona, Badalona i Figueres són les que coneixem, creades l'any 1883). Això havia anat precedit d'un acord de la seva Junta Directiva de l'1 de juny de l'any anterior en el sentit de fer propaganda excursionista fora de la capital, encarregant a alguns dels seus socis de dictar diferents conferències fora de Barcelona sobre punts relacionats amb l'excursionisme².

6. 4. 3 - Excursionisme i geografia

Coneixent aquest context de recerca i de vulgarització del coneixement de Catalunya es fa comprensible que l'excursionisme hagi estat la seu institucional dels primers estudis geogràfics i que molts dels geògrafs catalans de més reconeguda vàlua hagin estat excursionistes (Pau Vila, Salvador Llobet, Josep Iglésies, etc.). L'aportació excursionista a la geografia va des de la *Geografia de Catalunya* de Francesc Flos i Calcat, adreçada a l'ensenyament escolar³, fins a l'acord de la Junta Directiva del CEC de l'any 1908 d'organitzar un congrés de geografia per estudiar les comarques catalanes⁴. En aquest sentit, no podem oblidar que l'any 1897 el CEC va convocar un concurs per premiar i publicar una geografia de Catalunya⁵, premi que es va haver de declarar desert. Dit de passada, la geografia de Flos i Calcat és el primer intent d'explicar una geografia catalana, no una geografia de l'estranger, quelcom molt semblant al que va fer Font i Sagué en el terreny de la geologia amb el seu *Curs de Geologia dinàmica i estratigràfica aplicada a Catalunya* (1905), obra en què aplicava una teoria generalista a l'espai català, usant exemples de Catalunya. D'aquesta manera, tant l'un com l'altre, ajudaven a construir Catalunya en un sentit molt determinat: a partir d'aquell moment els lectors, i els excursionistes en particular, ja sabien com s'havien de mirar el nostre país. Demostrar que això fou el que feren els excursionistes en general és l'objectiu potser més important d'aquesta part de la nostra recerca.

Flos i Calcat va ser un home vinculat a l'excursionisme i la seva geografia, publicada l'any 1896, estava dedicada a Torras i Bages a més de cinc excursionistes que li havien donat el seu "*respectable parer*" (Maspons i Labrós, Aulèstia i Pijoan, Artur Osona, C. A. Torras i D. Palet i Barba). L'obra es publicava perquè els infants coneguessin, abans que allò dels altres països, "*el que correspon de ple a son propi terror, la seva pàtria natural*"⁶. Per a Flos, el millorament de l'ensenyament havia de contribuir a la "*completa regeneració de la pàtria catalana*"⁷.

Quant al vincle entre excursionisme i geografia, en el període que estudiem, cal remarcar un darrer fet de 1934, una proposta del CEC a la Universitat Autònoma de

¹ Si el tema us interessa, podeu consultar Roma i Casanovas, F *Història social de l'excursionisme català* Op cit

² BAEC, num 44-45 Maig i juny de 1882 No creiem que sigui necessari entrar a detallar totes aquestes activitats, en tot cas vegeu la nostra *Història social de l'excursionisme català*

³ BCEC, 12 Gener-març, 1894 Pàg 76-77

⁴ BCEC, 157 Febrer de 1908 Pàg 59

⁵ BCEC, 34 Novembre de 1897 Pàg 297-299

⁶ Flos i Calcat, F *Geografia de Catalunya* Barcelona, 1896

⁷ Flos i Calcat, F *Geografia de Catalunya* Op cit

Barcelona, encapçalada per Pau Vila, per tal “(...) remarcar la conveniència que siguin estructurats àmpliament els estudis geogràfics a Catalunya, especialment en quant fan referència a la nostra terra”¹. Abans, però, els excursionistes s’havien atrevit, fins i tot, a fer propostes sobre la divisió comarcal de Catalunya.

Josep Iglésies² ens fa avinents que amb la reunificació de l’any 1891, que donà naixença al CEC, es va emprendre l’estudi de la divisió comarcal catalana. Aquest treball es produeix a la mateixa hora que l’intent d’elaborar un mapa de Catalunya. Som ja a final del segle XIX i Massó afirma que si aquest treball s’hagués fet vint-i-tres anys abans, Catalunya ja faria temps que hauria tingut un mapa i un estudi comarcals³ i que, en aquest aspecte, no s’hauria anat tan endarrerits.

L’estudi comarcal que es proposaven dur a terme s’havia de concentrar en dues comarques (el Maresme i el Berguedà), tot i que al principi es volguessin dedicar a tot Catalunya, estudiant-la a ritme d’una comarca per any⁴. De qualsevol manera, la metodologia de treball, una mena de circular-interrogatori als socis i no socis llençada al vent, va produir escassos resultats pràctics. Res d’estrany, doncs, que en el Congrés Excursionista de Lleida de l’any 1911 trobem, com a tema preferent de debat, l’establiment de les bases per a la delimitació de les comarques catalanes, al qual s’uní l’estudi de les bases per fer un catàleg dels objectes monumentals i arqueològics i de les belleses naturals de Catalunya. Tant el tema del premi a la geografia de Catalunya, com l’estudi comarcal havien acabat en rotunds fracassos, segons afirmava el president Vidal l’any 1900⁵.

El tema del mapa de Catalunya és prou important perquè, com reconeix Pere Domènech, era necessari per al desenvolupament modern de Catalunya, per poder dissenyar el traçat de les vies de comunicació o de les aportacions d’aigua⁶. Aquests tres temes -l’estudi comarcal, el mapa de Catalunya i el catàleg de belleses- són tres possibilitats que, segons Joan Danès, s’obrien a l’excursionisme català amb els diferents aplecs excursionistes⁷, tres maneres d’“explicar” com era el nostre país.

Onze anys més tard, Josep de Rivera⁸ demanava des del butlletí del CEC l’interès dels excursionistes per tal que confeccionessin mapes de diferents parts de Catalunya, que encara que fossin amb caràcter provisional serien de gran interès. L’any 1923 la situació seguia més o menys igual: encara no hi havia una topografia de Catalunya. Així sabem que en l’exposició de mapes de Catalunya, organitzada pel CEC l’any 1919, s’havia pogut notar que no existia un mapa de tot el nostre país fet d’acord amb la nova visió medial, sinó simplement alguns de petita escala i deguts a particulars. Això es recollia en un altre escrit en el mateix butlletí en què ja es reconeixia que el treball cartogràfic s’havia de fer amb una mínima cura que l’excursionisme no era capaç d’aportar. Ja havien passat els temps en què s’anomenava mapa a senzills dibuixos més o menys aproximatiu⁹.

¹ BCEC, 471 Agost de 1934 Pàg 319-321 Reproduït en *Revista de Geografia*, vol XXIX, 1995, 1 Pàg 65-66

² Iglésies i Fort, Josep *Amb les cames i amb el cor* Barcelona, Pub Abadia de Montserrat, 1982

³ “Memonia del Sr Secretari” BCEC, 61 Febrer de 1900 Pàg 27

⁴ “Pla d’estudis de les comarques catalanes” BCEC, 46 Novembre de 1898 Pàg 261-265

⁵ “Discurs del Sr President” BCEC, 61 Febrer de 1900 Pàg 32-48

⁶ Domènech i Roura, P “Nota sobre la formació del mapa de Catalunya” in *Deliberacions del primer Congrés Excursionista Català reunit a Lleyda* Lleida, estampa de Sol i Benet, 1911 Sobre el mateix tema també hi ha inclòs l’escrit de Jaume Laforga “Mapa de Catalunya”

⁷ Danès i Vernedas, J “Els aplecs excursionistes” BCEC, 194 Març de 1911 Pàg 103-108

⁸ De Rivera, J “Un mitja de contribució de l’Excursionisme a la Cartografia” BCEC, 323-324 Gener i febrer de 1922

⁹ J F “El mapa del Montseny” BCEC, 337 Febrer de 1923 Pàg 61-64

L'intent, impossible per al moviment excursionista, d'elaborar una representació gràfica acurada i proporcional de la superfície de Catalunya mostra que aquest fet social estava interessat a donar a conèixer el nostre país, fins i tot més enllà del que permetien les ressenyes excursionistes i els petits articles publicats per aquests. Però aquesta iniciativa només la podien dur a terme, a gran escala, institucions estatals o quasi-estatals. L'excursionisme va fer molt pel nacionalisme català, i una de les coses que intentà fou donar una imatge a la nostra nació i, en aquest cas, un mapa. Però una cosa era el que alguns excursionistes volien, i una altra força diferent, els recursos amb què les entitats i les organitzacions excursionistes catalanes comptaven. Si entenem per nacionalisme una defensa o un amor per la nació (no per la regió), l'intent de divisió comarcal que aquestes primeres entitats es plantejaren fou un clar procés d'estatalització d'una nació. En aquest sentit es pot dir que –a més del treball a nivell territorial- la construcció del paisatge català, en el fons, era també un afer d'estat, que es construïa una nació per després justificar un estat. Una nació amb vocació d'estat duia de bracet el treball per la divisió comarcal, per elaborar-ne un mapa, un catàleg de bel·leses, etc. però aquest procés també duia implícita la necessitat de trobar una imatge “adequada” per al món físic que constituïa el substrat del país. A aquest nivell, l'excursionisme va fer unes aportacions molt importants, especialment perquè serviren de pont entre les classes dirigents i els grups populars de Catalunya.

Un altre element important en aquest descobriment d'una imatge per a Catalunya el trobem en l'interès -l'extraordinari interès- de tots els excursionistes i de tots els centres per tal de construir un museu o unes col·leccions en què s'exposaven elements que moltes vegades els excursionistes no sabien ni classificar. La majoria dels primers excursionistes recollien elements naturals, per exemple fòssils, sense saber realment què eren ni el valor que tenien. Això fa pensar que la seva finalitat, més que clarament científica era predominantment pedagògica; una altra via de definició i creació d'una imatge de Catalunya. En gairebé tots els museus era i és obligat d'esmentar el lloc on ha estat trobat aquell fòssil, molusc o resta arqueològica. És una altra manera de pintar els petits detalls d'un “paisatge”. Els pagesos i gent del camp res no hi veien en aquells rocs si no els ho ensenyaven; i si aquell terreny que trepitjaven havia estat al fons del mar -com per a alguns provaven els fòssils que s'hi trobaven- el pagès no podia pensar en res que no fos el diluvi universal i l'arca de Noé.

Els centres excursionistes creen museus, alguns excursionistes creen museus particulars a casa seva, el Seminari Conciliar, la Universitat, tots creen o mantenen museus. Però a més, els excursionistes intenten que aquesta Catalunya museística s'estengui pertot, que a cada raconada hi hagi un museu per indicar-nos què és allò bell i admirable de cada comarca. Així, l'any 1902 el CEC va posar en marxa una comissió per tal de crear museus municipals en tots els pobles de Catalunya. Aquesta comissió va redactar una circular demanant l'assoliment d'aquest objectiu que va ser enviada a les autoritats i persones més influents de cada poble. La idea era crear a cada ciutat i poble de Catalunya una comissió composta per un representant de l'Ajuntament i d'altres entitats o persones prou meritoroses (i es pensava en rectors, mestres, enginyers, arquitectes, notaris, metges, apotecaris, advocats, propietaris, presidents de societats industrials i científiques, etc., no pas en pagesos, obrers o estaquirotos). D'aquesta manera, el museu tindria un caràcter “oficialment popular” i la junta seria una defensa contra les amenaces de la políti-

ca¹ que havien fet fracassar moltes altres empreses. La Catalunya de museu havia de ser un complement, un compendi o rèplica de la Catalunya "real" que els excursionistes havien descobert o estaven descobrint en els darrers anys.

Josep Iglésies ja va afirmar que els excursionistes eren un important grup de pressió a Catalunya -tot i que amb altres paraules. Així, el cos d'enginyers de monts va recórrer al Centre Excursionista i a altres entitats excursionistes quan, l'any 1917, va necessitar informació sobre els llocs que mereixien especial atenció sota els aspectes botànic, geològic, hidrològic o bé pels records històrics i de caràcter religiós². La llista de fets que, com aquest, demostren que els excursionistes tenien aquella imatge de Catalunya que es buscava en aquells dies seria inacabable, i per això no ens hi estendrem, però no ens sabem estar de citar-ne un altre exemple. A Sabadell, el Centre Excursionista va col·laborar amb l'Ajuntament a organitzar els itineraris de les semi-colònies³. Més tard se li reclamà una relació dels boscos propers a la ciutat aptes per fer-hi classes a l'aire lliure⁴, com també formà part de la comissió tècnica d'aquesta mateixa semi-colònia (pels seu coneixement dels llocs d'acampada i dels itineraris)⁵. La imatge que aquells nens sabadellencs rebien de la natura era en el fons controlada, per no dir produïda, per aquells excursionistes, que no cal dir que hi col·laboraven de grat. Uns altres fets interessants, en el mateix sentit, i que valen la pena de retenir tingueren lloc a Sabadell quan l'any 1933 l'Ajuntament va reunir els presidents de les diferents entitats excursionistes de la ciutat i els va demanar col·laboració per "*Evitar que sigui malmès el paisatge*"⁶.

6. 4. 4 - L'excursionisme i la popularització de la muntanya

Hi ha diferents elements que ajuden a entendre com es va embastar aquest procés de formalització de les noves imatges medials catalanes. Cal remarcar que oficialment les activitats excursionistes mai no varen ser adreçades a un cercle tancat d'iniciats, sinó que moltes vegades es buscava de forma expressa arribar a la major població possible -potser la realitat era una mica diferent en els primers anys. Això passava al nivell de les curses de muntanya. Aquestes tenien per finalitat, i no pas amagada, atreure espectadors que s'afecionessin a la muntanya. L'any 1919, Albert Maluquer deia que possiblement les finalitats de les primeres curses s'haguessin desvirtuat, però que no es podia deixar de valorar positivament el fet que els corredors haguessin abandonat els camps d'esports i que s'haguessin dirigit vers la muntanya. Segons ell, de cada deu corredors, cinc havien esdevingut excursionistes⁷. Com es reconeixia tres anys més tard, la finalitat de la Secció d'Esports de Muntanya (SEM) del CEC a l'organitzar les vuit primeres marxes i curses excursionistes havia estat fer conèixer la muntanya de la nostra terra⁸, objectiu no massa diferent del que havien aspirat els socis de l'ACEC interessats en crear la secció Topogràfi-

¹ BCEC, 95 Desembre de 1902 Pàg. 323-326

² BCEC, 268 Maig de 1917 Pàg. 134

³ *Bulletí del CE Sabadell*, 53 Octubre-desembre de 1934 Pàg. 52

⁴ *Bulletí del CE Sabadell*, 52 Juliol-setembre de 1934 Pàg. 39

⁵ *Bulletí del CE Sabadell*, 57 Juliol-setembre de 1935 Pàg. 112

⁶ "Per la defensa del paisatge" *Bulletí del Centre Excursionista de Sabadell*, 46 Gener-març de 1933

⁷ Maluquer, A. "Pedestrisme i excursionisme" *Noticiari mensual de l'Ateneu Enciclopèdic Popular*, 46 1 de febrer de 1919 Pàg. 295-298

⁸ BCEC, 327 Abril de 1922 Pàg. 106-107

co-pintoresca. El president de la SEM deia l'any 1915 que l'objectiu que els havia mogut a crear aquesta secció havia estat,

“(...) fomentar l'amor envers les nostres serralades, contribuint a llur major coneixement i fent néixer o revifar l'afecció a les mateixes, divulgant llurs bel·leses i fent remarcar les excel·lències de la vida en llur contacte (...) cridar la gent a la muntanya, fent-la gaudir en la contemplació de bells espectacles; fer que petgessin les nostres serralades moltes persones que d'altra manera no ho haurien fet”¹.

No ens estranya, doncs, que ell mateix afirmi allò que ja hem dit, que les primeres curses a muntanya tenien per objectiu prioritari atreure gent a la muntanya (espectadors a la cursa) i secundàriament contribuir a l'educació del jovent per la via de l'esport. Com es veu clarament, estem davant d'un clar exercici de construcció de realitat: allò que per a la gran massa no existia, la muntanya com a terreny de pràctica esportiva i com a bé contemplable i gaudible de forma gratuïta, era presentada en societat a tots aquells que volguessin acostar-s'hi.

No massa diferent era el que passava amb l'extensió de l'esquí a Catalunya. Aquest és un invent fonamentalment urbà, una importació de joves (en aquests cas ja mascles i femelles) que volien fruit de la muntanya a l'hivern. Si al Pirineu no s'havia descobert l'esquí (que alguns autors² afirmen que ja es coneixia en la prehistòria) devia haver estat perquè no els feia cap falta als habitants pirinencs, car segurament tenien altres maneres de sobreviure al torb, com per exemple en Jan del Gel³. Però els excursionistes els pretendran fer entendre que l'esquí els pot resultar molt interessant, com si mai no s'haguessin hagut de plantejar els desplaçaments inajornables durant l'hivern. C. A Torras era força sincer quan deia que els esports d'hivern eren molt convenients perquè feien abandonar l'aire malsà de les ciutats, permetent anar a fruit de la natura i dels seus espectacles, però ens sembla que s'equivocava quan deia que en aquesta relació camp-ciutat hi creixien ambdós, especialment els pobles que a l'hivern quedaven incomunicats⁴. No creiem que, com alguns han pretès, fos ben bé que,

“L'amor a la muntanya i les aficions merament esportives van agermanant-se amb les necessitats i conveniències de les poblacions muntanyenques, assegudes al peu i per les afraus d'aquelles alteroses carenes”⁵.

Més aviat ens sembla que als pirinencs se'ls havia inventat una diversió, que es disfressava de necessitat primària, amb la qual havien de combregar, amb rodes de molí, si calia, a canvi d'algun diner extra. Segurament foren l'esquí i el turisme el que més va fer canviar la representació vernacular del medi ambient dels habitants del Pirineu. L'esquí havia de practicar-se a la muntanya, i això feia que calgués assolir l'amistat, si més no la

¹ “Repartiment de premis als guanyadors de la cursa de resistència ” BCEC, 240 Gener de 1915 Pàg 1-24

² Ballu, Yves *Ski retro* Le Coteau, Horvath, 1988

³ Jan del Gel era una mena de gegant mític aranès que s'enduia dins d'una cova glaçada els nens i les nenes que es portaven malament i sortien fora de casa els dies de fred

⁴ Pròleg de C. A. Torras a l'obra de Lasserra, V de *Sports de nieve* Barcelona, Seix Barral, sense data de publicació

⁵ BCEC, 157 Febrer de 1908 Pàg 34

complaença, dels muntanyencs. Els habitants del Pirineu havien de ser ensenyats a usar els esquís, les raquetes i els trineus; calia ensenyar-los a manejar-los i a construir-los¹. Així, el 1919 la Mancomunitat va subvencionar tres socis de la SEM del CEC per efectuar una excursió a la Vall d'Aran i ensinistrar els seus habitants en la pràctica de l'esquí i acabar així amb la seva incomunicació a l'hivern². Més endavant, en temps de la Generalitat, Josep Maria Guilera va fer una altra crida en el mateix sentit³. Aquest intent d'ensenyar una nova relació amb el medi ambient hivernal suposa la possibilitat d'un canvi radical en la representació que els habitants del medi muntanyenc tenien del que els envoltava. Perquè la història dels primers anys de l'esquí a casa nostra ens mostra que aquesta descoberta del medi hivernal es va dur a terme en un context de diversió i fruïció de la natura suposadament salvatge. L'esquí, a Catalunya, s'introdueix a través de la SEM del CEC a partir de 1908. Els seus membres eren un grup de,

“(...) joves ardits i entusiastes (...) portats del seu amor vers les belleses naturals de les nostres serralades i de llur desig de gaudir en la contemplació de les mateixes en tot temps de l'any”⁴.

Les primeres sortides de la Secció d'Esports de Neu eren dedicades a provar els nous materials, però també, i especialment, a divertir-se a la muntanya, com es veu en el fet que usaven materials quan no calia fer-ho, o en què el trineu va ser una de les eines que més èxit va tenir. En el primer concurs de Luges de Matagalls (1909) es va filmar una pel·lícula i hi havia diverses dones que provaren els trineus, fet que ens indica que estem davant d'un esport de moda, d'una diversió quasi de cafè, que poc havia de tenir a veure amb l'excursionisme més clàssic (i si no, mireu-vos les primeres fotografies i gravats que se'n feren⁵). Els primers esquiadors duïen amb ells uns anhels de contemplació dels cims nevats i de diversió a l'aire lliure que eren aliens als habitants de les mateixes muntanyes i a alguns de les ciutats. En aquest darrer sentit, aprofitant una nevada a Collserola, el gener de 1914 es va improvisar un concurs d'esports de neu per tal de servir de **propaganda** i per entrenament dels corredors que havien d'anar després als concursos de Ribes⁶. Aquest afany propagandístic ha estat molt important i ajuda a entendre bona part de l'afecció actual a les pràctiques esportives a muntanya.

Ara bé, els anhels dels habitants muntanyencs eren molt diferents dels excursionistes, perquè a ells res no se'ls havia perdut enmig de l'albor glaçada. Però els “senyors” de la ciutat els oferien diners (en pagament de menjars, llits o altres atencions; com a resultat de col·lectes per als menesterosos; com a salari per unes hores de feina, etc.) i es creien que pagant ho podien solucionar tot. A la llarga pensaven que als muntanyencs els acabaria agradant la muntanya tant com a ells i que l'admirarien i també s'hi passejarien. Però al 1910, encara els muntanyencs es resistien a passejar els fútils de quatre excursionistes, als quals deuriem mirar-se com a esbojarrats, enmig d'un mal temps que els amenaçava la salut. Així que, pretextant la situació atmosfèrica, els amos de les cavalleries que havien de

¹ De Barnola, G “Los sports de montaña y l'excursionisme llur pràctica com a sports, com a medis de comunicació y com a auxiliars de l'excursionisme” in *Deliberacions del primer Congrés Excursionista Català reunit a Lleyda* Op cit Pàg 139-144

² BCEC, 289 Febrer de 1919 Pàg 47

³ Guilera, J M “El II saló de l'Esquí Català” BCEC, 452 Gener de 1913 Pàg 36-39

⁴ CEC “Els sports de neu a Catalunya” in *Sports d'hivern-1913* Barcelona, tallers Fiol, 1913

⁵ Per exemple en Cardona, M i Dupré, L I *Esports de neu a Catalunya* Barcelona, Montblanc-Martín-CEC, 1985

⁶ “Concursos de sports de neu Centre Excursionista” BCEC, 229 Febrer de 1914 Pàg 33-40

pujar el material a Matagalls es negaren a enfilar-s'hi, “*tot desatenent un compromís contret formalment amb els mateixos*”. De res no serviren els precs amistosos, les intervencions de terceres persones ni les amenaces de dur el tema als tribunals. Després de demanar-los de dur els farcells, si més no, a Viladrau i de negar-s'hi novament, els excursionistes anaren fins a Seva per tal d'utilitzar un carro que prèviament havien contractat, però tampoc així no ho aconseguiren. Finalment, en un clima força crispat, dos excursionistes foren agredits per una vintena de persones. El dia acabà amb la crida al somatent que va anar a trobar els excursionistes de manera “*poc correcta*”¹. A uns res no se'ls havia perdut enmig de la boira, mentre els altres no podien aguantar-se les ganes de lliscar enmig de la neu; als primers el mal temps els aturava la feina (com a tots els pagesos); als altres, tant els feia. La salut d'uns augmentaria mentre la dels altres es posava en perill, i d'aquí la topada. El conflicte, per tant, no era només econòmic o de poder, sinó que era un conflicte d'allò que era factible i pertinent de fer a la muntanya en una situació com aquella. No oblidem que una de les idees que més varen defensar els aficionats a l'esquí de l'època va ser el fet que aquest servia per desplaçar-se en qualsevol època de l'any, per qualsevol indret i fes el temps que fes.

Els excursionistes, doncs, han “descobert” la muntanya i la volen donar a conèixer als altres, en totes les seves manifestacions. Tanmateix, hem d'apuntar que a la dècada dels trenta es descobreixen les possibilitats que per a l'excursionisme té el mar (hi ha un número de la revista *Excursionisme* dedicat a aquest tema de forma monogràfica) i l'aire (el vol a vela). Tant la neu, com l'aire o el mar eren paisatges excursionísticament inexistents fins que els excursionistes varen aprendre (i, sobretot, ensenyar) com mirar-se'ls. Recordem que la primera excursió de l'ACEC va ser al turó de Montgat i, si bé és cert que miraren cap al mar, no es pot afirmar que aquest fos un àmbit normal en el primer excursionisme. Caldrà esperar un canvi en la concepció del cos humà perquè aquest indret esdevingui perceptible i pertinent.

Un altre aspecte de com els excursionistes creaven realitat el tenim en la seva defensa de la construcció de carreteres o d'altres vies de comunicació. En altres llocs ja hem explicat els seus afanys pels ferrocarrils i més enrera hem parlat de com una finalitat de les primeres entitats era demanar i recolzar els projectes de construcció i arranjamant de carreteres i camins. Així l'any 1917 el CEC fa gestions davant la Mancomunitat per tal de construir un camí que dugui a Coma de Vaca a través de les gorges del Freser, camí que,

“(...) donarà a conèixer a l'excursionista unes de les gorges més pintoresques del nostre Pirineu, avui totalment desconegudes per ésser intransitables”².

Si substituïm desconegudes per inexistents (en el sentit que hem defensat al marc teòric) podrem entendre que aquestes no havien existit fins llavors i que, des d'ara, com passarà amb el mar o amb els paisatges nevats, començaran a tenir essència pròpia (una essència medialment construïda, però).

En general, els excursionistes veuen amb bons ulls l'expansió dels automòbils, alhora que es preocupen per l'estat dels camins i de les carreteres³. En primer lloc perquè

¹ BCEC, 183 Abril de 1910 Pàg 124-126

² BCEC, 269 Juny de 1917 Pàg 167

³ Vegeu, per exemple, BCEC, 165, 205, 413, 487, 491, 494, el *Bulletí del CE Comarca del Bages*, 43, o bé Roma i Casanovas, F

els afectava a ells mateixos, car alguns excursionistes eren de les poques persones que podien tenir cotxe; en segon lloc, perquè creien que el coneixement de Catalunya era bo per a la nació i per als seus habitants. Però un país vist des de la carretera dibuixa una imatge determinada, implica una manera de veure i de captar la “realitat” més enllà del que avui dia en diem l'impacte ambiental. Una muntanya amb una carretera és un espai amb unes direccions concretes, amb unes perspectives determinades, que incita a moure's en uns sentits molt definits. No és tant que nosaltres vegem la carretera com que la carretera veu per nosaltres. Creiem que el tema el va entendre perfectament C. A. Torras quan afirmava que les carreteres i els ferrocarrils no despoetitzaven les muntanyes, perquè, si el que volien era fomentar i afeccionar la “*massa general del país*” a la pràctica excursionista, calia fomentar els mitjans per fer excursions, “(...) *sinó les belleses de nostra terra no seran visitades sinó per nosaltres que no ens deturen els obstacles*”. Evitar la destrucció d'aquestes belleses de la nostra terra volia dir fer-les conèixer a tothom, i això passava per obrir vies de comunicació fàcils¹.

Amb tot això ja en tenim prou per afirmar que és força clar que els excursionistes catalans creaven realitat alhora que, o potser més que no pas, la descobrien; que estaven definint uns paisatges molt concrets. Aquesta creació de paisatges passava pel control de certs instruments (butlletins excursionistes, diaris, revistes, ponències i conferències en ateneus i centres excursionistes, museus, exposicions etc.). Alguns d'aquests instruments tenien un caràcter marcadament pedagògic, d'ensenyament de què havia de ser el veritable excursionista. Així, l'any 1916 el CEC es proposava organitzar un cos de guies de muntanya²; el 1928 es crea el Secretariat de Coordinació de Treballs Excursionistes amb un ampli programa de conferències i cursos a disposició dels clubs interessats; també en 1928 es creen els Guies Excursionistes. En 1932, dins de la FEEC, es va crear una ponència que es deia “pràctics de muntanya” que pretenia crear un nucli d'excursionistes especialitzats³. Tota aquesta gent mediava entre l'entorn i la societat, definia un paisatge. Eren formadors de formadors, com en diem avui dia; controladors dels productors de mirades. Eren els agents que formalitzaven la nova relació medial contemporània.

Altres instruments de creació de realitat eren més subtils, com per exemple l'inventari de creus de terme de Catalunya que el CEC es planteja de fer l'any 1916⁴; les exposicions de fotografies de Catalunya que, com deia Ceferí Rocafort⁵ parlant de la de 1902, permetien fer una excursió a través de tot Catalunya sense moure's del CEC i alhora demostrava que ja els excursionistes coneixien Catalunya “*de sobres*”; les exposicions fotogràfiques o “*l'inventari gràfic de Catalunya*”⁶; l'intent de la Secció de Geografia i Geologia del CEC de fer un conjunt de vistes panoràmiques de Catalunya⁷; i un allargassat etcètera.

Història social de l'excursionisme català

¹ Torras, C. A. “Excursió a San Miquel del Fay desde la Garriga” in *Memòries de l'ACEC*, vol VIII, 1884 Barcelona, Jaume Jepús, 1888 Pàg 1-15

² BCEC, 257 Juny de 1916 Pàg 163

³ *Mai enrera*, 88 Juny de 1932 Pàg 91

⁴ BCEC, 252 Gener de 1916 Pàg 34

⁵ Rocafort, C. “Festa patronal de Sant Jordi” BCEC, 90 Juliol de 1902 Pàg 193-200

⁶ Martorell, G. “L'inventari gràfic de Catalunya” BCEC, 169 Febrer de 1909 Pàg 45-51

⁷ Fontseré, E. “El derroter aeri de Catalunya” BCEC, 301 Febrer de 1920 Pàg 39-40

Ara bé, l'aportació excursionista a la construcció del paisatge català és important, a banda del que va ser en ella mateixa, també pel fet que va esdevenir la imatge que després va ser popularitzada (més, si això podia ser) a través de les pràctiques turístiques.

Marc Boyer¹, parlant de les guies turístiques, diu que abans de les grans guies, i ell cita la Joanne com a model, es viatjava perquè era absolutament necessari de fer-ho i no es feia per plaer. A partir de la publicació de les primeres guies, el viatge és concebut com un element de plaer i de descoberta. Però en realitat l'objecte visitat era més aviat el reconeixement de quelcom que ja havia estat culturalment conegut, essent ell mateix un discurs previ davant del qual calia meravellar-se en funció de referències essencialment literàries. S'havia de trobar una certa imatge, calia provar certes emocions. Les guies proporcionaven, i proporcionen encara, una certa comoditat en un camp que ens és molt o força desconegut.

6. 4. 5 - El turisme i l'excursionisme

Les guies turístiques, a Catalunya, o alguna cosa amb una vocació semblant, són anteriors al naixement de l'excursionisme mateix, però aquestes eren obres altament elitistes i destinades a grups socials molt concrets². Ara bé, poques diferències es troben entre algunes d'elles i les obres excursionistes, especialment quan l'excursionisme es va convertir en alpinisme. En aquell moment, l'antic excursionisme es va acostar cada cop més a allò que ja es començava a anomenar turisme. Aquest va seguir definint Catalunya a partir de la manera com l'havia vist el primer excursionisme, tot i que amb lleugeres modificacions. Manel Folch i Torres, secretari general de la Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona, deia, l'any 1915, que havia arribat el moment que els sindicats d'iniciativa (les entitats de promoció del turisme),

“(...) posin en valor allò que les societats excursionistes han descobert i conservat, ho propaguin i ho donin a conèixer”³.

Aquestes guies pretenien allò que Cornet i Mas en digué “*enterar al viajero*” del que contenia cada ciutat o indret⁴. El mateix que havia pretès fer el *Memoràndum de l'excursionista*, redactat per Massó i publicat per l'ACEC en 1884, a l'intentar agrupar tots els objectes que havien de cridar l'atenció dels excursionistes⁵ (l'any anterior Massó i Torras havien rebut la comanda d'escriure una guia excursionista de Catalunya⁶). O el mateix que es proposava la Societat d'Atracció de Forasters, l'objecte de la qual era “*el mateix que expressa el seu nom*”, quan feia servir com a mitjans per a tal fi l'oferiment d'informació o la realització de gestions davant de l'administració per tal d'introduir millores en la higiene, l'embelliment, els serveis públics de les ciutats i altres llocs visitables o les comoditats per visitar els indrets turístics, entre altres⁷.

¹ Vegeu *Colloque sur la perception des paysages* Universitat de Lió II, 1975

² Vegeu Roma i Casanovas, F *Història social de l'excursionisme català* Op cit

³ Folch i Torres, M “Les societats excursionistes i els sindicats d'iniciativa” *Bulletí de l'AE Reus*, 1 Abril de 1915 Pàg 5-7

⁴ Cornet i Mas, G *Guia del viajero en Manresa y Cardona* Barcelona, 1860

⁵ *L'excursionista*, 64 29 de febrer de 1884 Pàg 286

⁶ *L'excursionista*, 62 30 de novembre de 1883 Pàg 264

⁷ *Estatuts de la Societat d'Atracció de Forasters* Barcelona, sense data.

Formalitzades pels excursionistes, les pràctiques turístiques acabaran popularitzant les noves imatges de Catalunya. En aquest sentit, nous textos i nous discursos són aplicats per una nova societat al seu medi ambient, textos i discursos compostats per tota o gairebé tota la col·lectivitat perquè -suposadament- no responien a cap interès polític.

Per acabar amb aquesta via analitzarem el fet que la imatge de Catalunya que creaven els excursionistes es fa difícil de saber fins a quins àmbits socials s'estenia. El tema, en el fons, és el de l'extensió de les primeres imatges de Catalunya que els excursionistes havien promocionat. Ens sembla clar que, com més temps anava passant, més compartides eren aquestes idees, però no tenim la seguretat que això fos així durant el segle XIX.

Així sabem que quan el CEC, amb Font i Sagué com a senyera, va començar el seu estudi bacteriològic de la plana de Vic, aquest va acabar fracassant perquè a les notes científiques que aplegaven els excursionistes els osonencs hi oposaven "(...) *la rutina, les tradicions, noms equivocats expressament amb tota mala fe*"¹. El que va passar en realitat se'ns escapa, però com a mínim hi podem veure un intent de resistència a entrar en aquesta definició positivista de la realitat que els excursionistes volien tirar endavant. Ara bé, aquesta definició devia ser molt potent, perquè cinc anys més tard, a Granollers, trobem un fet molt interessant. Allà hi hagué durant pocs anys un anomenat Centre Excursionista de Granollers, quatre gats mal comptats que havien après la lletra que l'excursionisme cantava, però que els faltava la música i així quelcom grinyolava en la seva pràctica². Aquests excursionistes, el lema dels quals era "*excursionisme i literatura*", no sabien fer cap altra aportació a la ciència que no fos limitar-se a suplicar que els granollerins no enderroquessin les portalades i els finestrals gòtics de les seves cases, tot esperant la vinguda d'algun arqueòleg que sabés com s'havia de mirar o de valorar tot plegat³. Imaginem-nos quatre joves en una ciutat de segona fila defensant uns monuments artístics contra corrent i sense saber ben bé per què i per a què. Havia calgut una gran dosi de domini simbòlic per assolir que els lletraferits d'un cap de comarca valoressin quelcom sense saber perquè. Ara bé, ¿som gaire diferents nosaltres mateixos quan anem d'excursió o quan fem turisme? A nosaltres ens sembla que no, que sabem el que val i el que no val, el que hem de veure i a partir d'on ja podem tancar les cortines de l'autocar, però no ens demaneu per què hem de mirar cap aquí i no cap allà. Això, altres ja ho han decidit per nosaltres.

Resum:

Entre els agents que més varen influir en l'extensió de la nova mediança muntanyenca hi havia els excursionistes. La seva importància radica en el fet que ells eren plenament conscients que estaven gestionant un projecte que donava a veure la realitat d'una altra manera. Tots els mecanismes que hem estudiat conduïen a donar a conèixer una certa representació de Catalunya, però aquesta representació no sempre va ser la mateixa, com veurem tot seguit.

¹ Danés i Venedas, J "Els aplecs excursionistes" BCEC, 194 Març de 1911 Pàg 103-108

² Roma i Casanovas, F "Els orígens de l'excursionisme a Granollers (1877-1936)" *Estudis de Granollers i del Vallès Oriental*, 5 Granollers, 1994

³ Kile "D'arqueologia granollerina" *El cingle*, IV Granollers, novembre de 1916 Pàg 9

